

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 7

**Одеса
2018**

Редакційна колегія:

Абдирайимова Гульміра Сериківна – доктор соціологічних наук, професор

Барматова Світлана Петрівна – доктор соціологічних наук, професор

Бондаренко Олександр Григорович – кандидат соціологічних наук

Даріуш Тулавецьки – доктор соціології хабілітований

Зоська Яна Володимирівна – доктор соціологічних наук, професор

Пачковський Юрій Франкович – доктор соціологічних наук, професор

Слющинський Богдан Васильович – доктор соціологічних наук, професор

Соболева Наталя Іванівна – доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник

Тереза Гіза – доктор хабілітований з соціальних наук

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор

Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук, доцент

Швець Дмитро Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент

Шедяков Володимир Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент

Щудло Світлана Андріївна – доктор соціологічних наук, професор

**Науковий журнал «Габітус» є фаховим виданням
на підставі Наказу МОН України від 10.05.2017 року № 693 (додаток 7)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Електронна сторінка видання – www.habitus.od.ua

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 9 від 24.09.2018 року)**

**Науковий журнал «Габітус» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 22415-12315P від 22.11.2016 року)**

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ****Артеменко А.Б.**ТРАНЗИТ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ.....7**Горпинич Г.І.**ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН
СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....11**Лукаш І.С.**ТЕОРЕТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИКИ І РЕЛІГІЇ:
БЕЗЛІЧ ТРАЄКТОРІЙ СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПЛЮРАЛІЗАЦІЇ.....16**СЕКЦІЯ 2****МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ****Глебова Н.І.**СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ
В КОНТЕКСТІ ГАЛУЗЕВИХ ВИМОГ І СПЕЦИФІКИ РИНКУ ПРАЦІ.....21**СЕКЦІЯ 3****СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ****Маулік С.С.**ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР ПІД ВПЛИВОМ
СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ.....26**Решетов В.М.**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СПІВПРАЦІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ
І ГРОМАДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....32**Шедяков В.Е.**

ТВОРЧЕСТВО КАК РЕАЛИЗАЦИЯ СУЩНОСТНЫХ СИЛ.....37

СЕКЦІЯ 4**СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ****Бутиліна О.В., Кудринська А.І.**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПАТОЛОГІЇ ТА КАДРОВІ РИЗИКИ:
ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ.....45**Іванова Т.В.**

ПСИХОПАТОЛОГІЯ В СОЦІАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ.....49

Максимович О.В.

ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ ПРИКАРПАТТЯ
В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ ПРИКОРДОННЯ СХІДНОЇ
ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ УЧНІВ
ВИПУСКНИХ КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ).....54

Настояща К.В.

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ:
ГІБРИДИЗАЦІЯ ЧИ ДІАЛОГ?.....60

Прасюк О.В.

ІНТЕРНЕТ-PR У ФОРМУВАННІ ТА ПРОСУВАННІ ІМІДЖУ
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....66

Шевель І.П.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ І ЗАПОБІГАННЯ ЇМ.....71

Кравченко Н.Ю.

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....75

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Artemenko A.B.

TRANSITION OF MILITARY IDENTITY
IN CONTEXT OF SOCIAL PHENOMENOLOGY 7

Horpynych H.I.

INFORMATION WARS AND TRANSFORMATION
OF SOCIAL CONTROL RELATIONS IN THE INFORMATION SOCIETY 11

Lukash I.S.

THEORETICAL INTERPRETATIONS OF THE
CONNECTION BETWEEN POLITICS AND RELIGION:
MANY TRAJECTORIES OF MODERN PLURALIZATION 16

SECTION 2

METHODOLOGY AND METHODS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Glebova N.I.

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF STUDY OF SOCIAL COMPETENCE
OF A SPECIALIST IN WATER TRANSPORT IN THE CONTEXT
OF SECTORAL REQUIREMENTS AND SPECIFICS OF THE LABOR MARKET 21

SECTION 3

SOCIAL STRUCTURES AND SOCIAL RELATIONS

Maulik S.S.

TRANSFORMATION OF SOCIAL STRUCTURES UNDER
THE INFLUENCE OF SOCIAL INNOVATIONS 26

Reshetov V.M.

THEORETICAL ISSUES OF COOPERATION OF LOCAL AUTHORITIES
AND COMMUNITY IN PRESENT-DAY CONDITIONS 32

Shedyakov V.E.

CREATIVITY AS THE REALIZATION OF ESSENTIAL POWERS 37

SECTION 4

SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGIES

Butylina O.V., Kudrynska A.I.

ORGANIZATIONAL PATHOLOGIES AND PERSONAL RISKS:
INTERACTIVE DIALECTIC 45

Ivanova T.V.

PSYCHOPATHOLOGY IN SOCIAL CONTEXT 49

Maksymovych O.V.

IDENTITIES OF ADOLESCENTS OF THE PRECARPATHIAN REGION
IN TERMS OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION OF BORDERLAND
AREA OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE (BASED ON THE SURVEY
OF STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS) 54

Nastoiashcha K.V.

GLOBAL TRENDS AND UKRAINIAN CULTURAL TRADITION:
HYBRIDISATION OR DIALOGUE? 60

Prasiuk O.V.

INTERNET-PR IN FORMATION AND PROMOTION
OF UNIVERSITY IMAGE 66

Shevel I.P.

TOLERANCE AS A WAY FOR SOLVING AND PREVENTING CONFLICTS..... 71

Kravchenko N.Yu.

TYOLOGICAL PECULIARITIES OF ORGANIZATIONAL CULTURE
IN CONDITIONS OF TRANSITIONAL UKRAINIAN SOCIETY.....75

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

ТРАНЗИТ МІЛІТАРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

TRANSITION OF MILITARY IDENTITY IN CONTEXT OF SOCIAL PHENOMENOLOGY

У статті проаналізовано специфіку соціально-феноменологічного підходу до вивчення мілітарної ідентичності. Виявлено особливості двох мілітарних транзитів – переходу від цивільного життя до армійського та зворотного переходу від армійського до цивільного життя.

Ключові слова: соціальна ідентичність, мілітарна ідентичність, солдат, армія, транзит мілітарної ідентичності, первинна соціалізація, вторинна соціалізація, альтернація.

зитов – переходу от гражданской жизни к армейской и обратного перехода от армейской к гражданской жизни.

Ключевые слова: социальная идентичность, милитарная идентичность, солдат, армия, транзит милитарной идентичности, первичная социализация, вторичная социализация, альтернатива.

The article analyzes the specifics of social-phenomenological approach to study of military identity. Features of two military transitions – the transition from civilian life to military and the return from military to civilian life – are revealed.

Key words: social identity, military identity, soldier, army, transition of military identity, primary socialization, secondary socialization, alternation.

УДК 316.354:355.1

Артемченко А.Б.
аспірант кафедри соціології
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

В статье проанализирована специфика социально-феноменологического подхода к изучению милитарной идентичности. Выявлены особенности двух милитарных тран-

Постановка проблеми. У сучасній західній соціології багато уваги приділяють темі мілітарної ідентичності, що означає результат соціальної ідентифікації актора з армією чи військовими групами внаслідок інтерналізації цінностей і норм, прийнятих в армійському середовищі. В українській соціології проблему мілітарної ідентичності досі не вивчали, хоча у зв'язку із ситуацією збройного конфлікту на сході країни різко зріс інтерес до проблеми впливу військової ідентичності на процес соціальної реадaptaції ветеранів після повернення з лав армії додому. Оскільки соціальна ідентичність формується в конкретних соціокультурних контекстах, дослідження українських умов формування мілітарної ідентичності може сприяти кращому розумінню цього феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мілітарна ідентичність є різновидом феномена соціальної ідентичності, концептуалізація якої має довгу історію. Різні аспекти соціальної ідентичності вивчали такі зарубіжні та вітчизняні дослідники, як Д. Александер, П. Бергер, Е. Гідденс, З. Бауман, Т. Лукман, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Е. Еріксон; В. Арбеніна, Т. Воропай, О. Даниленко, С. Макеев, А. Мусієздов, А. Ручка, Т. Соболев, Л. Сокурянська, Ю. Сорока, О. Філіппова, Н. Черниш, М. Шульга, В. Ядов та інші. Розробкою теорії мілітарної ідентичності

в західній науці займаються Г. Бен-Дор, У. Вагнер, Д. Гріффіт, Р. Йохансен, С. Кастро, Н. Квілвен, С. Кінчле, С. Ланкастер, М. Мартінусен, Я. Стельмахер, П. Тіссінгтон, О. Хріст та інші. Теорію транзиту мілітарної ідентичності розробляють Д. Блекберн, Д. Волкер, Т. Карнер, Н. Прахарсо, Р. Сміт, Д. Тру, П. Хігате й інші. За визначенням Е. Еріксона та Г. Теджфела, соціальна ідентичність – це результат усвідомлення людиною своєї належності до різних соціальних груп, у результаті чого відбувається інтерналізація групових стандартів, цінностей і норм поведінки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичних основ вивчення феномена мілітарної ідентичності та її транзитів у контексті соціальної феноменології. Для досягнення цієї мети нами проведений аналіз праць А. Шютца, П. Бергера й Т. Лукмана, в яких йдеться про феномен трансформації ідентичності актора під впливом певних факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як уважають Р. Йохансен, М. Мартінусен і Н. Квілвен, мілітарна ідентичність актора співвідноситься з домінуючими цілями, цінностями й завданнями збройних сил; у ній репрезентована націленість солдатів та офіцерів на їхню інтерналізацію [1]. Мілітарна ідентичність може проявлятися з різним ступенем – від

сильно вираженої ідентифікації з армією (або військовими практиками) до слабо вираженої. У. Вагнер, Я. Стельмахер, О. Христ і П. Тіссінгтон виділяють три рівні мілітарної ідентичності: ідентифікація з особистою кар'єрою в армії, ідентифікація з окремими армійськими угрупованнями (наприклад, військово-морським флотом, піхотою, військово-повітряними силами тощо), ідентифікація зі збройними силами загалом (наприклад, «я – солдат, офіцер») [2]. Р. Йохансен, М. Мартінусен і Н. Квілвен зазначають [1], особиста/персональна модифікація мілітарної ідентичності (ідентифікація з особистою кар'єрою в армії) містить у собі певні ризики, оскільки армійське життя передбачає заохочення колективізму та придушення егоцентризму військовослужбовців. Мілітарна ідентичність, яка спирається на індивідуалістичні професійні установки, знаходиться в смисловому протиріччі зі структурою, завданнями й вимогами армійської служби. Високий рівень індивідуалізму може породити такий ефект, як зниження бойової ефективності та організаційної старанності.

Особливий інтерес у сучасних дослідників викликає концепт транзитів мілітарної ідентичності, під якими розуміють перехід із цивільного життя в армійське поле (після військової мобілізації або добровільного вступу до лав збройних сил) і зворотний перехід з армійського в цивільне поле (після демобілізації або звільнення за станом здоров'я). Два транзити мілітарної ідентичності є дуже складними для індивіда. У разі першого транзиту (із цивільного життя в армійське середовище) індивід може виявитися неготовим до служби в армії, особливо якщо його мобілізували для участі в бойових діях і йому доведеться пережити всі жахи війни. У цій ситуації може статися альтернація, сильний переворот у світосприйнятті індивіда. Тільки на ранній стадії першого транзиту індивід ще може захищатися від впливу інших учасників армійської групи, щоб вони не змогли підірвати або змінити його життєву реальність, яку він може приймати від інших.

У дослідженні проблем адаптації учасників військових операцій на Донбасі О. Даниленко використовувала концепцію «того, хто повертається додому» А. Шютца [3, с. 121], розглядаючи зміну «систем релевантності» як один із найважливіших чинників соціальної адаптації військовослужбовців. Коли солдат повертається додому, він уявляє, як увійде до рідного дому, яке буде його життя після війни, але, на жаль, на нього чекають зовсім інші реалії. Особливо яскраво це проявляється, коли військовослужбовець повертається додому з інвалідністю. Життя вдома слідує звичайним нормам, правилам і звичкам, які можуть виявитися для нього незрозумілими. У солдата після повер-

нення додому може вже й не зберегтися цілісного переживання життя близьких людей, а залишаються лише дробові спогади. Однак, як підкреслює О. Даниленко, на цей момент виникає необхідність «переосмислення ідей А. Шютца з урахуванням розвитку сучасних інформаційних технологій, які дають змогу скоротити розрив у спілкуванні в разі розлуки на тривалий час і можуть сприяти тому, що зберігаються спільні теми й немає різкого стрибка у відстеженні змін у системі релевантності» [3, с. 123].

А. Шютц аналізує комунікацію солдата за допомогою листів [4]. Солдат, який пише листа, звертається до тієї людини, яку він залишив, а той, хто читає цього листа, уявляє ту людину, з якою попрощалася. Передбачається, що в них зберігається система релевантності. Однак у кожного в житті виникають зміни, тому солдатів часто дивують листи, які приходять із дому. Зміни відбуваються й у житті самого солдата, тому в дійсності системи релевантностей змінюються, порушуючи дистанції чужості-близькості.

Ветеран, який повертається додому, може, як і раніше, ідентифікувати себе як солдата. Тривалий час він жив у військовому середовищі, слухав і виконував накази, тому військова реальність може залишитися для нього суб'єктивно релевантною й підтримувати ідентичність воїна. Однак із часом військовий досвід утратить актуальність, згаснуть армійські враження та розпочнуть відроджуватися колишні соціальні контакти. Армійська реальність буде зберігатися в пам'яті й актуалізовуватися в процесі комунікації з іншими солдатами, які мають подібний життєвий досвід.

Коли індивід повертається з лав армії до цивільного життя, то він переходить у вже знайоме йому середовище, у свою рідну групу. Коли солдат, який пережив досвід військових дій, повертається додому, в нього дуже сильно змінюється сприйняття суспільства. Він стикається з проблемою нерозуміння його іншими членами суспільства. Те, що для нього раніше здавалося нормою, може мати абсолютно інший сенс, і він уже по-іншому дивитиметься на світ, у якому раніше йому було комфортно. Коли солдат буде вдома, він може спробувати розповісти про ситуації, які траплялися з ним, але в більшості випадків він мовчатиме. Він буде думати, що навіть найближчі люди не зрозуміють унікальності його досвіду. Ця невідповідність систем релевантності й буде головною перешкодою для відновлення відносин. А. Шютц вважає, що успіх або невдача в соціальній реадaptaції солдата, який повертається додому, залежать від того, чи зможе він трансформувати сприйняття цих соціальних відносин [4]. Велика проблема солдата, який повертається, полягає в тому, що він уже

не той і на речі дивиться іншими очима; його минулий досвід і звичне для нього суспільство набувають зовсім іншого значення. У такому випадку йому необхідний час, щоб перенести своє життя в рутинне русло.

Солдат, який повертається, буде відчувати себе зовсім по-іншому, буде вважати себе відстороненим від життя, хоча він повертається додому, де, як він думає, йому має бути добре. Але немає гарантії, що його соціальні функції, яких він був навчений на війні, зможуть витримати перевірку й стануть затребуваними в цивільному житті. Тому, указує А. Шютц, необхідно підготувати до повернення додому не тільки солдата, а і його близьких, щоб процес соціальної реадaptaції солдата проходив більш легко.

У контексті соціальної феноменології П. Бергера й Т. Лукмана проблему транзиту мілітарної ідентичності можна розглядати, використовуючи поняття первинної/вторинної соціалізації й альтернації. Відповідно до П. Бергера й Т. Лукмана, «первинна соціалізація це і є та перша соціалізація, якій індивід піддається в дитинстві та завдяки якій він стає членом суспільства. Вторинна соціалізація – це кожний наступний процес, що дає змогу вже соціалізованому індивіду входити в нові сектори об'єктивного світу його суспільства» [5, с. 214–215]. Первинна соціалізація є найбільш важливою для індивіда, впливаючи на все його подальше життя й формуючи найбільш важливі для нього ціннісно-нормативні моделі «базисного світу». Індивід інтерналізує життєві установки та цінності в процесі ідентифікації зі значущими іншими, внаслідок чого надбане світосприйняття «набагато міцніше вкорінюється у свідомості, ніж інтерналізоване в процесі вторинної соціалізації» [5, с. 221]. Вторинна соціалізація пов'язана із залученням актора в професійне середовище й набуттям «специфічно-рольового знання, що означає інтерналізацію семантичних полів, які структурують буденні інтерпретації та поведінку в рамках інституціональної сфери» [5, с. 227]. Наприклад, після мобілізації новобранці засвоюють армійську семантику й нові інтерпретації світу, релевантні новому інституційному контексту, які за значимістю та частотою вживання можуть конкурувати із семантичними полями первинної соціалізації. Перефразовуючи П. Бергера й Т. Лукмана, можна сказати, що військовослужбовцями стають, не тільки набуваючи необхідні вміння, а й завдяки розумінню та використанню армійської мови. Транзит із цивільного у військове поле супроводжується набуттям нового дискурсивного світосприйняття, породжує нові інтерпретації-оцінки повсякденності.

П. Бергер і Т. Лукман зазначають, що альтернація передбачає процес ресоціалізації

[5, с. 74], який змістовно нагадує первинну соціалізацію, коли людина абсолютно по-новому оцінює реальність, переживає сильну емоційну ідентифікацію з новим персоналом соціалізації. Альтернація – це сильний внутрішній переворот, який породжує повну зміну сприйняття суспільства в період вторинної соціалізації.

Що стосується вторинної соціалізації в армії, то військовослужбовцям необхідно засвоювати нові знання, які в подальшому стануть їм у нагоді під час проходження служби. У період другої соціалізації значущими іншими є командири й товариші по службі, при цьому важливим засобом підтримки реальності стає спілкування. Коли солдати спілкуються між собою, вони підтримують актуальну реальність, їм стає легше переживати незвичні ситуації. Вони можуть не тільки поділитися своїми враженнями та переживаннями, а й попросити поради у своїх товаришів по службі (при тому, що під час спілкування з близькими людьми вони можуть приховувати свої емоції, які можуть виявитися незрозумілими для них).

Оскільки вторинна соціалізація, що релевантна професійним «підсвітам», не настільки фундаментальна, як первинна соціалізація (що співвідноситься з «базисним світом» особистості), то можна припустити, що транзит в армійське поле породжує не настільки потужну мілітарну ідентичність, яка не в змозі витіснити/придушити громадянську ідентичність актора, що сформувалася в процесі комунікації зі значущими іншими. Відповідно, і зворотний транзит з армії в цивільне поле після демобілізації повинен бути м'яким і безболісним, даючи актору змогу відновити базисний стиль світорозуміння. Однак П. Бергер і Т. Лукман обговорюють умови більш глибоких, кризових змін в особистісній структурі, які можуть статися під час вторинної соціалізації; вони можуть не поступатися (а можливо, і перевершувати) за впливовістю первинну соціалізацію. Мова йде про «граничний випадок тотальної трансформації», якому П. Бергер і Т. Лукман дали назву «альтернація» [5, с. 256]. Альтернація передбачає радикальне перетворення особистості, умовою якої стає, по-перше, «сильна емоційна ідентифікація з персоналом соціалізації» [5, с. 256], по-друге, «демонтаж, руйнування попередньої номічної структури суб'єктивної реальності індивіда» [5, с. 257]. Ці дві умови будуть дотримані, якщо актор буде сприймати «персонал соціалізації» як значущих інших, як близьких людей або членів сім'ї, які мають незаперечний авторитет. Якщо в армійському полі новобранець зіткнеться саме з таким оточенням, яке буде авторитетним і поважним, яке буде викликати сильні емоції любові й відданості, в цьому випадку може статися альтернація, радикальна особистіс-

на трансформація, результатом якої стане формування сильної мілітарної ідентичності, здатної витіснити громадянську ідентичність, що сформувалася до призову в армію. У цьому випадку другий транзит (з армії в цивільне поле) може бути ускладнений труднощами соціальної реадaptaції, викликаними прихильністю до мілітарної ідентичності й небажанням/нездатністю актора здійснити зворотний рух до відновлення цивільного світосприйняття.

Мілітарна ідентичність, сформована в контексті альтернації, може бути пов'язана з ускладненням другого транзиту і труднощами соціальної реадaptaції актора (на відміну від мілітарної ідентичності, яка виникла в ситуації рутинної вторинної соціалізації, що не супроводжувалась сильними особистісними трансформаціями). Як уважають П. Бергер і Т. Лукман, у цьому випадку «імовірнісна структура повинна стати світом індивіда, яка відсуває всі інші світи, передусім той світ, у якому індивід «мешкав» до альтернації. Це передбачає сегрегацію, тобто відділення індивіда від «мешканців» інших світів, насамперед від «співмешканців» щойно залишеного ним світу. Індивід, який піддається альтернації, роз'єднується з колишнім світом і підтримуючою його ймовірнісною структурою по можливості тілесно, а якщо це неможливо, то ментально» [5, с. 259]. П. Бергер і Т. Лукман запропонували семантичні критерії альтернації, зміст яких зводиться до негативного оцінювання фактів біографії, що передували альтернації; темпорального розриву послідовності суб'єктивної біографії індивіда, а також до «перетлумачення подій та осіб, які в минулому мали значущість» [4, с. 261]. Стосовно теми мілітарної ідентичності альтернацію можна ідентифікувати за такими вербальними маркерами: «до армії я думав так, а тепер зовсім інакше», «мені раніше подобалося спілкуватися з хлопцями зі шкільного класу, тепер мені чужі їхні інтереси» тощо. Показовими в цьому контексті є дані, отримані О. Даниленко під час інтерв'ю з ветераном АТО: «Респондент рефлексує щодо зміни його системи цінностей, що дає нам інформацію і про зміну системи релевантності: «якщо порівнювати пріоритети до війни і після ... Якщо до війни якимось розглядався варіант кар'єри, особисті плани, фінансова складова, то після АТО система цінностей докорінно змінилася, ось ... фінанси, особистісні блага відійшли на другий план, третій план. Більше почали цінуватися такі ось ... домашній затишок, спокій, дах над головою. Точно так само і по людям. Якщо раніше я оцінював людей щодо того,

чого вони домоглися, то зараз я оцінюю трішки іншими критеріями. Вже дивлюсь, що вони говорять, що роблять, вже неважливо, у що він одягнений, на чому він їздить, скільки заробляє ... Мені більше важливо те, чим він живе, чим він дихає» [3, с. 130]. У ситуації транзиту мілітарної ідентичності відбувається глибока зміна ціннісного світу ветеранів, що дає їм змогу ділити свою біографію на «до» і «після» армії/війни.

Висновки з проведеного дослідження.

Мілітарна ідентичність ветерана значно впливає на процес його соціальної реадaptaції після повернення з армії додому. Якщо високі рівні мілітарної ідентичності можуть перешкоджати соціальній реадaptaції в період другого транзиту (переходу від армійського до цивільного життя), то в разі першого транзиту (перехід від цивільного життя до армійського) вони можуть сприяти успішному пристосуванню призовника до життя в армії. У контексті теорії соціальної феноменології А. Шютца, П. Бергера й Т. Лукмана феномен мілітарної ідентичності доцільно вивчати з використанням понять первинної та вторинної соціалізації, альтернації, систем релевантності ціннісних світів цивільної й армійської сфер існування.

Надалі необхідно продовжити вивчення проблеми мілітарної ідентичності в контексті інших соціологічних парадигм – символічного інтеракціонізму, теорії конфлікту, теорії обміну, етнометодології – і виявити особливості цього феномена в концептуальних межах різних теорій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Johansen R.B., Martinussen M., Kvilvang N. The influence of military identity on work engagement and burnout in the Norwegian army rapid reaction force. *Journal of Military Studies*. 2015. № 6. P. 1–11. URL: 10.1515/jms-2016-0196.
2. Wagner U., Stellmacher J., Christ O. & Tissington P.A. To Be(long) or Not to Be(long): Social Identification in Organizational Contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*. 2005. № 131 (3). P. 189–218.
3. Даниленко О. Інтерпретація ідей А. Шютца при дослідженні ситуації солдата, який повертається додому, в сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 118–133.
4. Шютц А. Возвращающийся домой. Избранное: Мир, светящийся смыслом / пер. с нем. и англ. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. С. 550–556.
5. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. Е. Руткевич. Москва: Медиум, 1995. 323 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

INFORMATION WARS AND TRANSFORMATION OF SOCIAL CONTROL RELATIONS IN THE INFORMATION SOCIETY

У статті описані процеси трансформацій у механізмах відносин соціального контролю в інформаційному суспільстві. Розглянуто низку особливостей зростання динаміки інформаційних процесів у постіндустріальному суспільстві. Описані можливості комунікативної взаємодії у двох аспектах – позитивному чи демократичному й негативному. Проаналізовано можливості соціального контролю в демократичному суспільстві та їх зміни з приходом Інтернет-епохи. Основну увагу автор концентрує на теоретичних і методологічних позиціях учених, які належать до різноманітних наукових шкіл і вивчають особливості трансформації комунікативних практик сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, трансформаційні процеси, соціальний контроль, інформаційно-комунікативні технології, соціальні комунікації, інформація, маніпуляція.

В статье описаны процессы трансформаций в механизмах отношений социального контроля в информационном обществе. Рассмотрен ряд особенностей возрастания динамики информационных процессов в постиндустриальном обществе. Описаны возможности коммуникативного взаимодействия в двух аспектах – положительном или демократическом и негативном. Проанализированы возможности социального контроля в демократическом обществе и

их изменения с приходом Интернет-эпохи. Основное внимание автор концентрирует на теоретических и методологических позициях ученых, принадлежащих к различным научным школам и рассматривающих особенности трансформации коммуникативных практик современного информационного общества.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, трансформационные процессы, социальный контроль, информационно-коммуникативные технологии, социальные коммуникации, информация, манипуляция.

The article describes the processes of transformation in the mechanisms of relations of social control in the information society. A number of features of increasing the dynamics of information processes in a postindustrial society are considered. The possibilities of communicative interaction in two aspects – positive or democratic and negative – are described. The possibilities of social control in a democratic society and their changes with the advent of the Internet era are analyzed. The author concentrates on the theoretical and methodological positions of scientists belonging to different scientific schools and considering the features of the transformation of communicative practices of the modern information society.

Key words: post-industrial society, transformation processes, social control, information and communication technologies, social communications, information, manipulation.

УДК 316.4.057.4

Горпинич Г.І.

аспірант кафедри соціології
та суспільних наук

Академія праці, соціальних відносин
та туризму

Постановка проблеми. Світові тенденції розвитку сучасних суспільств дають підставу багатьом авторам стверджувати про формування інформаційного типу суспільних відносин, який у своїй основі базується на зростаючому й переважному значенні інформації та мережевих технологій, які по-новому визначають характер взаємодії суб'єктів соціальної реальності.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) вказують на все більший вплив на життя людини. Процес глобальної інформатизації розвивається стрімко, лавиноподібно й непередбачувано, випереджаючи теоретичне осмислення його наслідків. Як зазначає Р. Даль, «ми ледь лише почали серйозно обдумувати можливості, що відкриваються нам у зв'язку з використанням ІКТ, і провели в незначних масштабах найперші, боязкі спроби» [2, с. 149]. Інформаційна революція ставить перед світовою спільнотою безліч проблем соціально-політичного характеру. Розглянемо деякі з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні засади цих змін ми бачимо в багатьох працях, зокрема в роботах Д. Белла, який передбачив зростання значення телекомунікаційних технологій у процесах відтворення й модернізації соціальних та економічних відносин. А. Турен у роботі «Постіндустріальне суспільство» припустив, що з ускладненням інформаційних технологій соціальне розшарування суспільства буде відбуватися між тими, хто контролює інформацію, й іншими групами: «Новий панівний клас визначається наявністю знання та певного рівня освіти» [14, с. 50]. Подібним шляхом ідуть й інші відомі теоретики. Зокрема, в дослідженнях інформаційного суспільства Е. Тоффлер передбачає, що соціальні проблеми світового розвитку прямо пов'язані з «шоком майбутнього» або зі значними змінами з приходом інформаційної ери й нездатністю більшості адаптуватися до них. Це відбувається через різкість переходу від індустріального суспільства до нового способу організації суспільства, зростання ролі інформа-

ційного контролю над суспільними відносинами. Визначальною рисою інформаційного суспільства, на думку М. Кастельса, є мережева логіка його побудови, яка базується на впровадженні та використанні нових видів інформаційно-комунікативних технологій. Мережеве суспільство, згідно з автором, «створене мережами виробництва, влади й досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках часу і простору» [6, с. 39]. Згідно з позицією автора, впровадження нових ІКТ дає змогу не тільки групам, а й індивідам отримувати користь від використання нових комунікативних можливостей. Електронні мережі дають можливість продукувати й поширювати знання та інформацію, збільшуючи можливості пристосування людей до соціального середовища і здатності до відкриттів. Відповідно, тенденції світового розвитку зміщуються в напрямі від залежності від фізичних ресурсів до мобілізації та координації знаннями й інформацією, що сприяє появі «інформаційного капіталізму». Нині на вітчизняному поприщі розробкою та дослідженням цих питань займаються А. Ручка, Н. Костенко, Р. Шульга, В. Бурлачук, С. Барматова, Л. Скокова, М. Наумова, К. Тягло, Н. Отенко.

Постановка завдання. Отже, відзначаючи зміни, які відбуваються в системах інформаційно-комунікативних технологій, спробуємо реалізувати мету статті й описати, відповідно, трансформацію в механізмах відносин соціального контролю в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із ключових понять теорій інформаційного суспільства є інформація. Інформацію визначають як «відомості про навколишній світ і його процеси, які сприймаються людиною або спеціальними засобами» [3, с. 53]. Отже, наявність інформації передбачає суб'єкта, від якого вона прямує до об'єкта, а також систему комунікаційних механізмів її поширення в суспільстві. Як таку систему ми будемо розглядати найбільш істотні механізми засобів масової інформації та Інтернет технологій.

Сутність сучасної інформаційної революції, на думку дослідників інформаційного суспільства, полягає в значному зростанні інтенсивності інформаційних процесів в управлінні завдяки розвитку технічних засобів на базі мікроелектроніки й застосування наукової методології, в результаті чого відкриваються нові можливості якісного перетворення виробничих сил, прискорення науково-технічного та соціального прогресу.

Г. Абдеев відзначає низку особливостей зростання динаміки інформаційних процесів у постіндустріальному суспільстві. До них зараховують, по-перше, зростання швидкості передачі інформації. З виникненням радіо вона зростає до швидкості світла і стає доступною мільйонам людей по всьому світу. По-друге, збільшення обсягу інформації. Так, сучасні кабельні та супут-

никові системи дають змогу створювати потужні системи зв'язку й навігації, передавати надзвичайно великі потоки інформації. По-третє, це прискорення обробки інформації за допомогою комп'ютера, який дає можливість мільйонам людей по всьому світу створювати нове середовище з виходом на глобальний інформаційний ресурс людства. Також відзначаються нові можливості використання зворотних інформаційних зв'язків, зростання виробництва нової інформації і прискорення її інтеграції, її візуалізації тощо. Саме такі ознаки є властивими сучасним інформаційним товариствам [3, с. 54].

Однак варто зазначити, що до інформаційної революції специфіка комунікативних технологій, які здійснювали найбільш істотний вплив на свідомість людей (радіо, телебачення), характеризувалася односторонньою спрямованістю від суб'єкта до об'єкта контролю й мала лінійний характер. За такого типу інформаційного впливу відбувається розподіл інформації від центру до периферії, тоді як її рух назад до центру й по інших напрямках є надзвичайно ускладненим. Протягом історії розвитку комунікативних технологій, а особливо в індустріальному суспільстві, саме така траєкторія руху інформації панувала в соціальних системах.

За такого – лінійного – характеру поширення інформації носієм інформаційної влади в суспільстві є інформаційні агентства, ЗМІ, рекламні та PR-компанії, а також інститути соціалізації. Інформаційний контроль проявляється через управління комунікаціями, їх спрямованість і зміст за допомогою інформації. Інформаційний контроль відрізняється від інформаційного впливу стійкістю й силою впливу суб'єкта на об'єкт, високою мірою контролю за її поведінкою. Відзначимо, що комунікації здійснюють визначальний вплив у тому числі й на політичну поведінку.

Соціальні комунікації стають формою буття інформації, а її використання лежить в основі реалізації інформаційного контролю. Тому соціальний контроль є управлінням комунікаціями, їх спрямованістю і змістом за допомогою інформації. О. Хижняк зазначає: «Безпосередньо впливаючи на змістовну спрямованість комунікацій, інформація здатна впливати на політичну поведінку людей двома способами:

- а) спонукати людей до певних дій, визначати їх цілі і зміст;
- б) запобігати або блокувати виникнення невігідних, опозиційних політичних рухів і протестів» [8].

Г. Бахрах і М. Баратц уважають, що через блокування проявляється властивість обмеження соціальним контролем або «друга особа влади». Так, цей аспект інформаційного контролю розкривається через здатність суб'єкта «замовчувати політичні факти, применшувати їх значення, відволікати від подій за допомогою сенсаций,

скандалів, а також вилучити зі сфери суспільних дискусій і політичних рішень теми й події, тим самим запобігати їх усвідомленню масами» [3, с. 68]. Особливість політичної сили інформаційного контролю – в його непомітності, відсутності опору з боку об'єктів контролю: «Сприймаючи відповідним чином препаровану політичну інформацію, людина може непомітно для себе перетворитися з противника влади в прихильника, голосувати всупереч власним інтересам, відстороняться від участі в політичному житті на користь своїх політичних опонентів» [3, с. 68]. Інформація є глобальною, може передаватися миттєво, а об'єктом розгляду стає будь-що особисте або суспільне, наприклад, особисте життя політика. Підбираючи, оцінюючи й коментуючи інформацію, ЗМІ мають можливість давати політичну та моральну оцінку, впливати на політичну кар'єру.

Н. Болц у роботі «Нова історія», кажучи про ЗМІ як про творця суб'єктів політичної влади, вживає поняття «медійне інсценування»: «Оскільки наші знання про реальність опосередковуються ЗМІ, стає безглуздо відрізнати відображення від активного явища. Те, що реально відбувається, є суспільною подією тільки через своє медіальне відображення» [13, с. 15]. Говорячи про масштаб впливу ЗМІ, тобто про ступінь впливу інформаційної влади, Н. Луман стверджував, що її вплив проявляється на рівні соціальних, групових механізмів: «ЗМІ генерують соціальну пам'ять, визначають соціальний зміст подій, тим самим програмують сьогодення й майбутню політичну поведінку громадян» [13, с. 15].

С. Кара-Мурза відзначає, що «безперервне бомбардування свідомості сенсаціями, які впливають на почуття, особливо «поганими новинами», виконує важливу функцію підтримання необхідного рівня нервового напруження. Підтримка відчуття безперервної кризи різко підвищує схильність людей до навіювання та знижує здатність до некритичного сприйняття. Гіпнотизуючий вплив телебачення сприяє тому, що людина частково втрачає свободу волі і проводить біля екрану більше часу, ніж того вимагають її потреби в інформації й розвагах» [5, с. 253–255]. Отже, пасивне сприйняття несистематизованої інформації призводить до того, що ЗМІ працюють проти людини з різних інформаційних джерел, необхідних для існування людини в сучасному світі, вони набувають характеру імпульсів, які руйнують когнітивну й сенсорну системи особистості.

Можна говорити й про інший вплив на соціальні відносини з боку інформаційних інститутів або політичне маніпулювання, здійснюване за допомогою PR-технологій. Цей вид контролю є завуальованим управлінням політичною свідомістю й поведінкою, щоб змусити людей діяти (або не діяти) всупереч своїм інтересам. При цьому політична маніпуляція є прихованим управлінням поведінкою людей і їхньою

політичною свідомістю, яка здійснюється такими способами:

1. Через фабрикацію фактів: «Маніпулятори говорять правду, тільки коли правда може бути легко перевірена. В інших випадках намагаються піднести матеріал у потрібному їм ключі» [4].

2. Через відбір для матеріалу подій реальності – подачу єдиної інформації різними словами.

3. Через поширення «сірої» та «чорної» інформації: «У другій половині XX століття ЗМІ стали використовувати технології психологічної війни ... метою якої є підриг політичної й соціальної структури країни ... до такої міри деградації національної свідомості, що держава стає нездатною до опору» [4].

4. Через твердження й повторення: «Інформація подається у вигляді готових шаблонів, які активно задіюють наявні в підсвідомості стереотипи. Надмірне повторення притупляє свідомість, змушуючи будь-яку інформацію практично без змін відкладатися в підсвідомості. А з підсвідомості, через певний проміжок часу така інформація переходить у свідомість» [4].

5. Дроблення й терміновість: «Коли цілісний характер соціальної проблеми навмисно оминається, а уривчасті відомості про неї пропонуються як достовірні «інформація», то результати такого підходу завжди однакові: нерозуміння ... апатія і, як правило, байдужість» [4].

Зазначені засоби мають й інші назви, а також доповнення: навіювання соціальних міфів, поширення брехні та наклепу, фрагментація інформації, неправдиве її коментування, підтасовування фактів, використання спеціальних механізмів формування ілюзорного свідомості («наклеювання ярликів», «напівправа», «спіраль замовчування», збиток іміджу, компрометація супротивників через перекручування фактів).

Унаслідок інформаційної революції з'являються нові можливості використання зворотних зв'язків у комунікаціях. Уперше стає можливим вести мову про циркуляцію будь-яких видів соціальної інформації, тобто про рух інформаційних потоків по будь-якій траєкторії. Суб'єкт поширення інформації може розраховувати на відповідь у реальному часі практично тоді, коли поширюються повідомлення. При цьому адресат сам стає джерелом інформації [3, с. 56–58].

Таку траєкторію циркуляції інформації позначають як інформаційну мережу, а найбільш наочно ці зміни характеризуються на прикладі можливостей застосування мережі Інтернет.

Відзначимо, що нові можливості комунікативної взаємодії можна розглядати у двох аспектах – позитивному чи демократичному й негативному. Соціальний контроль у демократичному суспільстві зазнає суттєвих змін з приходом Інтернет-епохи; нові потужні інформаційні засоби реалізації політичних цілей актуалізують

такі поняття, як інформаційна війна й інформаційна безпека; поряд із цим набуває нового поширення можливість використання нових демократичних методів соціального контролю.

Інтернет як вид соціально-технологічної комунікації є загальносвітовою інформаційною мережею. Вона об'єднує близько 50 тис. локальних, регіональних і міжнародних мереж. Глобальні інформаційні мережі впливають на спосіб життя тисяч людей. Інтернет інтенсивно використовується для пошуку інформації, популярних інформаційних Інтернет-видань, у тому числі електронних газет, як засобу комунікації (електронна пошта). Розвиток інформаційної сфери безпосередньо пов'язаний із відкритістю соціальної системи, існуванням громадської думки.

Інтернет створений на початку 1970-х років Міністерством оборони США як експериментальна мережа з декількома комп'ютерами з метою збереження бази даних у разі знищення одного або декількох комп'ютерів. Вона мала працювати за умов, що в будь-який момент будь-яка її частина може зникнути. Співробітники, зайняті обслуговуванням нового винаходу, використовували його як засіб листування, зробивши з комп'ютерної системи «швидку пошту». Отже, науково-технічне досягнення поширилося з військової в соціальну сферу, розширюючи можливість взаємодії людини та суспільства.

Інтернет активно використовують політтехнологи, зусиллями яких створюються сайти з компрометуючою інформацією, де можуть розміщуватися конфіденційні дані про об'єкт контролю, повідомлення відомих політиків і журналістів. Така інформація є корисною для структур, провідних інформаційних війн, конкурентної боротьби брудними методами. Функції таких сайтів – реалізувати вплив на комерційну та політичну сфери в світі мас-медіа. У результаті їхньої діяльності формуються групи інформаційного впливу (політичні проекти, Інтернет-газети). Вони являють собою стійкі утворення, що створюють альтернативну для традиційних ЗМІ інформаційну систему, яка впливає на політичну ситуацію, на настрої і свідомість політичної еліти, позиції й технологію подачі інформації. Ці утворення створюють низку мережевих продуктів, які знаходять своє місце в способах ведення інформаційних війн. Інтернет використовують наукові та політичні центри, інтелектуальна еліта, засоби масової інформації. Вони є першими одержувачами «препарованої» певним способом інформації. При цьому така інформація є анонімною, на відміну від друку та електронних ЗМІ. Разом із тим преса, поширюючи цю інформацію, посиляється на сторінки Інтернету, сприяючи процесу «відмивання» компрометуючої інформації, а Інтернет стає джерелом соціальної кризи.

Першими щодо інших переваги Інтернету усвідомив уряд США. Так, їхній уряд оцінив важливе стратегічне значення масштабного й надшвид-

кого обміну інформацією для успішної конкуренції Сполучених Штатів з іншими країнами в галузях торгівлі, науки й техніки, політики та початку фінансування розвитку національної інформаційної інфраструктури. У США за допомогою Інтернет-технологій здійснюється тиск на конгресменів з різних питань: на їхні адреси надсилається електронною поштою некерований потік вимог. Такий метод маніпуляції отримав назву «лобювання на рівні коренів трави» [7, с. 345].

Також небезпідставно різного роду побоювання викликають комп'ютерні віруси. Панічний стан комп'ютерних користувачів відзначено в 1992 році напередодні 6 березня, коли комп'ютерний вірус «Мікеланджело» мав атакувати 5 млн. IBM-сумісних комп'ютерів. Вірус знайдений у системах Конгресу США, корпорації «Х'юз», яка обслуговує Пентагон. В обчислювальних центрах уругвайської армії він знищив архівні дані контррозвідки. Сліди «Мікеланджело» знайдені в Англії, в Японії, на Тайвані та інших країнах. Отже, розвиток технологій може слугувати не тільки інформаційною атакою, а й реальною загрозою заподіяння шкоди і збитків національній або фінансовій безпеці [1, с. 157].

Інший підхід розкривається в роботах М. Кастельса, який передбачає, що влада диференціюється в мережевому суспільстві, а владні структури не визначаються однією групою або окремим видом владної структури, а характеризуються можливістю контролю інформаційних технологій: «Той, хто володіє достатніми фінансовими засобами, має більше шансів, управляти перемикачем (інформаційною мережею) у свою користь» [9, с. 410]. Ключову роль в управлінні М. Кастельс надає контролю над інформаційними мережами в сучасному суспільстві.

М. Кастельс убачає діалектичний процес щодо розвитку сучасних комунікативних засобів. Сучасний Інтернет формується в конфлікті між глобальними корпораціями, які перетворюють зміст мережі в товар, і творчою аудиторією, яка намагається здійснювати громадський контроль над мережею й захистити свої права на комунікацію без корпоративного втручання. Усі учасники ринку засобів масової інформації стикаються із завданням перетворення в товар автономних засобів Інтернет-комунікації. Створюються експерименти рекламного фінансування, платних комунікаційних послуг. Корпорації пріоритетним завданням ставлять використання потенціалу масової комунікації для обслуговування своїх інтересів, беручи участь в обмеженні комунікаційних свобод.

Прикладом таких тенденцій може бути характер діяльності компаній Google, Microsoft, Facebook з отримання інформаційних даних своїх клієнтів. Так, ці компанії мають можливість збирати і зберігати велику кількість персональних даних, таких як електронне листування, відомості про контакти, пошукові запити, покупки

й інші дані про користувачів Інтернет, які використовують послуги зазначених корпорацій. Бізнес-структури вже зараз є основою збирання й використання такої інформації [12, с. 1].

Незважаючи на негативні прояви сучасних ІКТ, неможливо не відзначити демократичні прояви можливостей їх застосування. Кіберпростір є різновидом інформаційного світу, який живе за своїми законами, відмінними від реального світу. І коли людина створює власний інформаційний сервер, до якого відкритий доступ для світової аудиторії, або відкриває в Інтернеті персональну сторінку, вона отримує можливість вести діалог, обмінюватися інформацією, знаходити однодумців, набуває ролі активного суб'єкта суспільних зв'язків, виступаючи не тільки їх споживачем, а й творцем. Це вже новий рівень розвитку особистості й нова – демократична – властивість громадських зв'язків. Розвиток інтегративної інформації, комунікації та соціальних мереж в Інтернеті спровокував новий виток технологічно детермінованого соціологічного оптимізму. Так, сформулась думка, що нові мережі можуть сприяти появі нової «економічної демократії» [10, с. 37]. На думку К. Келлі, прихильника неоліберального розвитку ІТ, в таких мережах люди «працюють спільно для досягнення спільної мети й діляться продуктами своєї роботи, працюють без заробітної плати й користуються плодами праці безкоштовно» [11, с. 10].

Висновки з проведеного дослідження.

Ключовим етапом формування демократичних уявлень про можливості використання мереж є також розвиток нових концепцій прояву демократичних можливостей, зокрема створення електронного уряду та електронної демократії. Електронний уряд можна визначити як набір практик або впливу від політичних рішень, національної законодавчої діяльності до громадських послуг громадянам на регіональному рівні з використанням інформаційних технологій. Більш широке визначення містить також дії, спрямовані на забезпечення таких послуг і їх організацію, як поліпшення контактів між урядовими органами й суспільством, регулювання й установаження зв'язку між громадянським суспільством і державними структурами. Станом на сьогодні електронний уряд у розвинених країнах (наприклад, ЄС) стає фундаментальним способом взаємодії з громадянами та зацікавленими сторонами – національними, міжнародними компаніями, для яких Інтернет є важливим засобом вивчення споживчих переваг, громадської думки, за будь-яких соціальних проблем та економічних питань.

Розкриваючи характер соціального контролю в інформаційному суспільстві, можемо констатувати: стає очевидним, що він зазнає широко-масштабних змін. По-перше, через мережевий характер соціальних відносин його реалізація не може виходити з єдиного центру. Так, центр надходження адміністративних указівок не всти-

гає відстежувати й охоплювати спонтанні комунікації, тісні сплетіння комунікативних зв'язків. Тим часом соціальні суб'єкти, на яких спрямовано інформаційний контроль, мають можливість миттєво реагувати на вплив, що застосовується до них. По-друге, технологічно інноваційний характер розвитку інформаційного суспільства супроводжується формуванням широкої можливості доступу до інформаційних ресурсів, яка сприяє умовам формування суспільства, в якому влада переходить до тих, хто володіє інформацією. Оскільки ж інформація є колективним продуктом, то владно-управлінська тенденція полягає в наростанні конкурентних відносин, демократизації всіх владних структур. По-третє, трансформація комунікативних практик сучасного інформаційного суспільства призводить до появи нових форм демократичного соціального впливу, з одного боку, і нових можливостей інформаційного тиску – з іншого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко Н. Социальный контроль и демократизация общества. Київ: ІС НАНУ, 2007. 272 с.
2. Даль Р. О демократии / пер. с англ. А.С. Богдановского; под ред. О.А. Алякринского. Москва: Аспект Пресс, 2000. 208 с.
3. Дука С.И. Информационное общество. Социогуманитарные аспекты. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2004. 172 с.
4. Зелинский С.А. Психотехнологии гипнотического манипулирования сознанием человека. URL: <http://psyfactor.org/lib/zelinski2-11.htm>. (дата обращения: 15.06.2018).
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Москва: ЕСКМО, 2000. 864 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
7. Макаревич Э.Ф. Игры интеллигентов, или Социальный контроль масс. Москва: Алгоритм-Книга, 2003. 480 с.
8. Хижняк О.В. Локальний соціальний контроль як колективна дія (на прикладі колективно-договірної практики). Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Вип. 18. Київ: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2015. С. 21–30.
9. Castells M. Communication power. Oxford: OUP, 2009. 592 p.
10. Eggers W. Government 2.0: Using technology to improve education, Cut Red Tape, Reduce Gridlock, and Enhance Democracy. Lanham: Rowman & Littlefield, 2007. 299 p.
11. Kelly K. New rules for the new economy. N.Y.: Penguin Group US, 1999. 192 p.
12. Kopyloff V. Google has lots to do with intelligence. San Francisco chronicle. 2008. March, 30.
13. Luhmann N. Realitat der massenmedien. Leverkusen: Opladen, 1996. 219 p.
14. Touraine A. The Post-Industrial society. Tomorrow's social history: Classes, conflicts and culture in the programmed society. N.-Y.: Random house, 1971. 244 p.

ТЕОРЕТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИКИ І РЕЛІГІЇ: БЕЗЛІЧ ТРАЄКТОРІЙ СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПЛЮРАЛІЗАЦІЇ

THEORETICAL INTERPRETATIONS OF THE CONNECTION BETWEEN POLITICS AND RELIGION: MANY TRAJECTORIES OF MODERN PLURALIZATION

У статті описано деякі наявні в науковому дискурсі підходи до визначення концепту «релігійний плюралізм». Розглянуто низку особливостей теоретичних підходів до заявленої теми. Проаналізовано переосмислення основних концептів соціальних теорій релігії, що стимулює розробку нових пояснювальних моделей, у яких ураховуються особливості соціокультурного та політичного простору конкретного суспільства у співвідношенні до більш глобальних загальносвітових тенденцій. Основну увагу автор концентрує на теоретичних і методологічних позиціях учених, які належать до різноманітних наукових шкіл і вивчають особливості сучасного релігійного плюралізму, його теоретичне осмислення й емпіричний вимір.

Ключові слова: релігія, релігійний плюралізм, глобалізація, політика, соціокультурний простір суспільства, глокалізація, цивілізаційні теорії.

В статье описаны некоторые существующие в научном дискурсе подходы к определению концепта «религиозный плюрализм». Рассмотрен ряд особенностей теоретических подходов к заявленной теме. Проанализировано переосмысление основных концептов социальных теорий религии, которое стимулирует разработку новых объяснительных моделей, в которых учитываются особенности социокультурного и политического пространства конкретного общества

в соотношении к более глобальным общемировым тенденциям. Основное внимание автор концентрирует на теоретических и методологических позициях ученых, принадлежащих к различным научным школам и изучающих особенности современного религиозного плюрализма, его теоретическое осмысление и эмпирическое измерение. **Ключевые слова:** религия, религиозный плюрализм, глобализация, политика, социокультурное пространство общества, глокализация, цивилизационные теории.

The article describes some approaches to the definition of the concept of "religious pluralism" existing in scientific discourse. A number of features of theoretical approaches to the stated subject are considered. Reinterpretations of the main concepts of social theories of religion are analyzed, which stimulates the development of new explanatory models that take into account the peculiarities of sociocultural and political space of a particular society in relation to more global trends. The author concentrates his attention on theoretical and methodological positions of scientists belonging to different scientific schools and studying the features of modern religious pluralism, its theoretical comprehension and empirical measurement.

Key words: religion, religious pluralism, globalization, politics, sociocultural space of society, glocalization, civilizational theories.

УДК 316.762.4

Лукаш І.С.

аспірант кафедри соціології

та суспільних наук

Академія праці, соціальних відносин

та туризму

Постановка проблеми. Одним із маркерів сучасної політичної ситуації є перетин смислових сфер релігії і політики. Релігія все частіше виходить на першу смугу громадських і політичних дискусій, набуваючи політичну забарвленість, тоді як політична сфера визначається за допомогою релігійних ілюстрацій.

Наявні в науковому дискурсі різні підходи до визначення концепту «релігійний плюралізм» уносять невизначеність в окреслення предметно-об'єктного поля його пізнання й потребують уточнення з урахуванням сучасних реалій: по-перше, зрослої невизначеності критеріїв релігії й розмивання ідентифікаційних кордонів релігійних акторів як наслідок трансформації релігійного різноманітності; по-друге, зниження релевантності позитивно-нормативних конотацій концепту, тоді як конфлікти за участю релігійного чинника домінують у порядку денному; по-третє, зростаючого переплетення релігії і політики в сучасному соціальному полі [1].

Адекватне реаліям відображення сучасного релігійного пейзажу вимагає розширення

меж розуміння того, що вважається релігією, а з аналітичного погляду варто відокремити емпіричне розмаїття від нормативних понять плюралізму. У рамках соціологічного аналізу «сучасного релігійного плюралізму» потрібно використовувати, на нашу думку, описовий, а не нормативний концепт. Релігійне розмаїття – це емпірична основа для вимірювання й аналізу релігійного плюралізму, що, у свою чергу, ставить перед світовою спільнотою безліч проблем соціально-політичного характеру. Розглянемо деякі з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Переосмислення основних концептів попередніх соціальних теорій релігії стимулює розробку нових пояснювальних моделей, у яких ураховуються особливості соціокультурного та політичного простору конкретного суспільства у співвідношенні до більш глобальних загальносвітових тенденцій. Такий підхід представлений у працях дослідників із різних країн світу: Х. Касанови, Ч. Тейлора, Ю. Габермаса, К. Калхуна, С. Айзенштада, Т. Асада, С. Махмуд та інших [1].

Вивчення суспільно-релігійних взаємодій у сучасному українському суспільстві так само відбувається з перспективи осмислення релігії як невід'ємного складника соціальної структури, що може виконувати значимі суспільні функції. Українські дослідники порушують тему впливу релігії на сучасну глобальну політику та публічну сферу, аналізують механізми легітимації влади й конструювання соціальних смислів за допомогою релігійно-символічних систем, досліджують особливості взаємодії релігії з різними типами політичних систем (праці й аналітичні матеріали М. Паращевіна, О. Грабовець і Ю. Яковенка, В. Єленського, В. Бурлачука, О. Богданової, Л. Рязанової, О. Севекиної, Н. Дудар, Л. Шангіної та інших).

Поняття «релігійний дискурс» широко застосовується в працях західних дослідників: Р. Вузноу, Ч. Тейлора, Х. Касанови та інших, розглядається в дослідженнях російських науковців: В. Карасика, Н. Мечковської, Є. Бобирьової, І. Богачевської, Є. Кожем'якіна, К. Чумакової та інших. Проте у вітчизняній соціології поки що мало відповідних теоретичних розробок і досліджень.

Питання теоретичного осмислення й вибудовування методологічного апарату дослідження «релігійного плюралізму» в останнє десятиліття привернули увагу низки відомих соціологів релігії: Дж. Бекфорда, Р. Вутноу, П. Бергера, О. Рїсе, Дж. Спікарда, Дж. Джордана й інших [1].

Теоретико-методологічні основи відносин політичних і релігійних інститутів досліджували О. Красиков, Т. Лебедева, Р. Лопаткін, Л. Митрохін, М. Мчедлов, А. Нуруллаєв, Ф. Овсієнко, Н. Трофимчук, Т. Джелен, Дж. Менза, Н. Райт. До панорамних досліджень різноаспектного співвідношення політики і релігії можна зарахувати дослідження А. Нуррулаєва, М. Олбрайт, О. Четверикової, І. Яблокова.

Істотний внесок в осмислення всіх цих питань зробили колективні монографії: «Релігійний плюралізм: окреслення рамок релігійного розмаїття в сучасному світі» під редакцією італійських соціологів Дж. Джордана й І. Пейс, а також «Демократія і новий релігійний плюралізм» під редакцією американського соціолога релігії Т. Беніоффа [8].

Постановка завдання. Отже, відзначаючи, що наукова проблема полягає у відсутності комплексного підходу до вивчення релігійного й політичного виміру суспільства як взаємопов'язаних дискурсів, який охоплював би з'ясування структури цих дискурсів та особливостей розподілу між ними сфер впливу в приватному й публічному просторі суспільства, ми спробуємо дослідити (наскільки це можливо в рамках однієї статті) теоретичні інтерпретації зв'язку політики і релігії через призму різноманітних траєкторій сучасної релігійної плюралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальні процеси трансформації суспільно-політичного простору, на тлі яких відбувається взаємодія політики і релігії, відображаються на універсальному й регіональному рівнях. Релігійний плюралізм займає дедалі більшу частину повсякденного життя людей у багатьох частинах світу, не тільки тих, хто ідентифікує себе з будь-якими релігіями. Зростання глобальної релігійної різноманітності більш ніж будь-коли фрагментує феномен релігії, причому зміни питомої ваги різних релігійних традицій на світовій арені та їх специфічні переплетення й ролі в локальних соціальних контекстах впливають на формування траєкторій.

Взаємодія між політикою і релігією являє собою неоднорідний і динамічний процес. Будучи досить складними підсистемами суспільства, політика і релігія вступають у відносини на різних рівнях ментальності, діяльності, культури, інституційних утворень та інших соціальних проявів. Характер зв'язків і відносин політики і релігії багатовимірно варіюється в тимчасовому і просторовому вимірах. Історія являє велику кількість прикладів як тісної співпраці, аж до злиття, так і прагнення розвести політику і релігію на різні непересічні дороги суспільного життя. З огляду на множинність понятійних підходів до понять «політика» і «релігія», варто зробити застереження, що в статті ми під політикою розуміємо громадську систему, в рамках якої здійснюється діяльність соціальних груп та індивідів щодо артикуляції інтересів, вироблення рішень, здійснюваних за допомогою державної влади. Релігія розглядається в статті як одна зі сфер духовного життя суспільства, «спосіб практично-духовного освоєння світу», що реалізується в індивідуальній чи груповій формах, у тому числі яка інституціоналізована у формі різних релігійних об'єднань. Сучасну суспільно-політичну ситуацію у світі прийнято охарактеризувати як активне включення релігії в політичний простір [1].

До недавнього часу більшість соціологічних робіт, присвячених глобалізації, не зачіпали релігійну тематику. У XX столітті науковий дискурс релігії будовався на основі аналізу релігійних патернів західноєвропейських країн. Сформовані десятиліттями спекулятивні уявлення про релігію як про епіфеномен стрімко «сповзає» в приватну сферу й усе більше втрачає здатність заявляти про себе в публічному просторі, впливати на суспільні процеси, стали явно суперечити реаліям, серед яких – зростання глобальних релігійних рухів, які є часто провідниками світських гуманістичних ідей; релігійний фундаменталізм, що протистоїть «ліберальному світовому порядку» й обтяжений націоналізмом; локальне перевизначення ролі релігії в постсоціалістичних

країнах і на християнському Заході; зростання християнства на глобальному Півдні; відновлення «універсальної» місії католицької протестантських церков, які переслідують нову глобальну стратегію, причому з активним використанням комунікаційних інновацій [2]. Крім цього, помітна присутність католицької церкви в глобальному публічному просторі є однією зі знакових ознак нашого часу. Католицизм набуває нової глобальної форми, він стає все більш транснаціональним релігійним рухом. Причому в цих змінах беруть участь два процеси одночасно: романізація світового католицизму й інтернаціоналізація Риму [3].

Ці приклади ілюструють очевидність якісно нової ролі релігії в публічному просторі глобального світу, що вимагало розширення ракурсу наукового аналізу, включення в дослідження релігії проблематики глобалізації. За словами австралійського соціолога релігії С. Кейл, «дослідження релігії з недавніх пір включають цю нову проблематику, і це – потенціал для поновлення теоретичних моделей у контексті того, що релігія неминує прогресує назустріч новим сучасним формам індивідуального існування, соціальної або територіальної організації, новим культурним і символічним формам, економічним змінам, усесвітній комунікації й технологічним трансформаціям – в саме серце глобалізації, в якому дослідники й теоретики релігії не грали раніше жодної помітної ролі» [10].

Виклики глобалізованого світу, що об'єднує і стандартизує все, дуже гостро висвітлили загрозу збереження унікальності етнічних спільнот. Розмивання національних кордонів не тільки в територіальному, а й насамперед у соціокультурному вимірі загостило пошук об'єднуючого етнічного початку, стимулюючи «генезис турботи з приводу ідентичності» [1].

Релігія має історичну інерцію. Вона набагато менш схильна до впливу модернізації, ніж інші суспільні явища. Іншими словами М. Мchedлова зазначає: «Базові цінності, довготривалі чинники, які протягом тривалого історичного часу незмінні, властиві багатьом поколінням цієї спільноти, виступаючи не тільки найважливішими, а й стабільними показниками їх ідентифікації» [3]. Саме в такій ролі розглядає релігію сучасна теорія цивілізацій. «З усіх об'єктивних елементів, що визначають цивілізацію, найбільш важливим, однак, є релігія», – зауважував С. Хантінгтон [4].

Постіндустріальне суспільство, в тому числі політичне, за допомогою цивілізаційної теорії звернулося до релігії не як до джерела віри або сенсу буття, а як суспільно-політичного інструментарію, покликаною стати протитотою від руйнівних загроз глобалізації й модернізації, будучи цементуючим елементом нації. Тому пояснення зміцнення співпраці між полі-

тикою і релігією останнім часом варто шукати не в проблемах або досягненнях релігії *per se*, а в політичних викликах [5]. Іншими словами, в цій ситуації не стільки політика виявлялася потрібна релігії, скільки релігія – політиці.

Інтерпретації зв'язку релігії та глобалізації базуються на розумінні того, що процес трансформацій релігійної різноманітності протікає в глобальному просторово-часовому контексті. За твердженням Р. Робертсона, автора неологізму «глокалізація», що включає «глобалізацію» й «локалізацію», сучасна форма глобалізації фактично передбачає просторово-тимчасове стиснення, її дискурсивні практики знаменують відмінності між глобальним і локальним жителем і між універсальним і специфічним [10]. Соціолог підкреслює, що глобалізація є «багатовимірним і мультицентричним історичним розвитком», у рамках якого релігія займає одну із центральних позицій [10].

Дискурс глокалізації безпосередньо вплинув на якісно нові інтерпретації місця й ролі релігії в сучасному суспільстві, а також стратегії соціологічного аналізу. Так, одна з ідей Р. Робертсона полягає в тому, що має місце «реінтеграція релігії з процесами економічного та соціального життя в глобальному масштабі», що актуалізує потребу в зміні підходів до вивчення релігії, властивих ХХ століттю: «ізоляціоністські» уявлення про релігію в рамках «західного модерну «як специфічного й відносно незначного аспекту суспільства» [10] поступаються місцем новим визначенням сучасної релігії. Це стосується інтерпретації наукових праць класиків, відношення між соціологією й суміжними дисциплінами, розуміння здатності релігії ініціювати й реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, її взаємозв'язку з культурою, ідеологією, політикою, економікою тощо. І, головне, ставить під питання тезу секуляризації, видаляючи весь «необхідний зв'язок між секуляризацією й модернізацією» [1]. Релігія більш не виступає в ролі інгібітора, фактора, що перешкоджає трансформації суспільства в сучасний стан. Вона також не є «супутнім синдромом», залежним від світової економіки. Замість цього, вона стає нескінченно різноманітною тематикою, яка у великій кількості видів взаємодіє з культурним, ідеологічним, політичним та економічним середовищем [1].

Підтвердження нелінійних, різноспрямованих процесів – зниження впливу систематизованих форм релігій і зростання їх суспільної ролі, ми виявляємо в різних частинах світу й у межах окремо взятої країни. Причому в структурі відносин між полем влади та полем релігії останнє все більше й усе частіше затребуване з метою легітимації чинного порядку. Дійсно, однією з типових рис сучасного суспільства є те, що сакральне в найбільш різних формах усе частіше відіграє роль капіталу, який актори

використовують з метою підтримки своєї легітимності, визначення та захисту ідентичності, комунікації з «іншими» або визначення меж легітимності «інших». Культурна влада, в якій усе більшу роль починає відігравати релігійний компонент, відкриває новий широкий спектр практик, у яких відносини соціального домінування або імпліцитно відтворюються, або явно оскаржуються з боку індивідуальних і колективних акторів. Можна навести низку феноменів глобального й локального масштабів, які супроводжуються зазначеними тенденціями: релігійне відродження в постсоціалістичних країнах, у яких соціальні та економічні кризи і клерикалізація політичної влади сприяють перевизначенню суспільної ролі релігії; вплив християнства на модернізаційні процеси в країнах третього світу й формування національної самосвідомості, соціальні та політичні процеси в США.

На початку XXI століття дослідники все частіше роблять акцент на тому, що релігія стає категорією, яка несе ознаки відмінності, змагання й вельми часто конфлікту. Такі якості, що раніше визначали її як провідника соціальної єдності, інтеграції та солідарності, фактично зникають із поля уваги. Релігія – це один із найбільш очевидних способів довести наявність відмінностей між індивідуальним або колективним в глобальному контексті. Отже, ідея щодо плюралізації релігії зводиться до того, що одне й те саме явище може осмислюватися з глобального погляду, але адаптуватися до локального. Канадський соціолог релігії П. Бейер ідентифікує чотири сфери, в яких глокалізація варіюється, або чотири рівні плюралізації, в яких релігія існує: 1) інституціоналізована або неінституціоналізована; 2) чинить явний вплив на публічну сферу або приватизована; 3) традиційна/консервативна або сучасна/ліберальна; 4) відіграє специфічну роль релігії або передається нерелігійними формами, що мають релігійні функції [6]. Представлені рівні, що вказують також і на типи змін, не є вичерпними. Швидше вони слугують евристичними маркерами полюсів релігійної плюралізації під загальною рубрикою глокалізації. Відзначимо, що кожен полюс кожної осі самостійно піддається плюралізації. Інституціоналізована релігія, наприклад, проявить себе в безлічі різних релігійних традицій, тоді як позаінституціональна релігійність за природою є плюралістичним феноменом.

Ідея множинності плюралізму підтримується висновками американського соціолога релігії Р. Інглхarta і його колег П. Норріса й У. Бейкера, які вводять ще один вимір в інтерпретацію зв'язку релігії та глобалізації, а саме: вона (релігія) лежить в основі різноманітності націй і відмінностей між націями або групами націй, які стають на шлях глобалізації [9, с. 7].

Сьогодні очевидно, що різні суспільства рухаються у своєму розвитку по різних траєкторіях, навіть якщо на них впливають схожі сили економічного розвитку. Учені пояснюють це відмінностями траєкторій культурних змін, що відбивають протестантські, католицькі, ісламські або конфуціанські системні основи, які, у свою чергу, мають свою системи цінностей. Причому відмінності, сформовані великою мірою релігійною спадщиною, зберігаються навіть після тривалого безпосереднього впливу сил економічного розвитку. Отже, сили економічного розвитку в процесі глобалізації підштовхують різні країни до руху в одному напрямі, однак, замість того щоб зближуватися, вони швидше рухаються паралельними траєкторіями, що задається їхньою релігійною спадщиною.

Інтерпретації релігійного плюралізму базуються на підходах, які висвітлюють різні ролі релігії в процесі глобалізації: вона може бути одним із джерел/ініціатором глобалізації, її компонентом і «постраждалою» стороною, що, відповідно, передбачає безліч видів взаємодії з культурним, ідеологічним, політичним та економічним середовищами. Усе це ставить нелінійні траєкторії релігійних змін і водночас пояснює превалювання в них тенденцій популяризації релігії, її комерціалізації, критичного дублювання релігійних і культурних сфер, активізації ривайвелістської релігії, часто пов'язаної з проявами фундаменталізму, а також зростання нових форм духовності й невизначеності/синкретичності сучасних релігійних ідентичностей, амбівалентності соціальних взаємодій – діалог між представниками різних релігійних ідентичностей і конфлікт між ними [1]. Загострює цю дихотомію проблема нерівності в сучасному світі, що ускладнюється домінуючим впливом західної культури, міграційними процесами й реакцією з боку національних культур, що створює основу для поширення фундаменталізму, ідей націоналізму й національно-релігійних соціальних рухів, націлених передусім на збереження кордонів своєї культурної, національної та релігійної ідентичностей.

Підвищення ролі релігії в публічному просторі часто пов'язано з тим, що багато держав, у тому числі й Україна, прагнуть переосмислити свою культурно-релігійну спадщину, реанімувати давні традиції й апелювати до них з різними цілями, в тому числі з метою легітимізації влади та регулювання «релігійного плюралізму». Керівники держави вибудовують нову структуру відносин між полем релігії та полем влади. Не випадково, концепт «постсекулярного» стає останніми роками дискурсивною підставою для інтерпретацій підвищення ролі релігії в контексті державно-релігійних відносин. Окреслені тенденції переміщують фокус досліджень на пошук відповіді на два актуальні питання:

по-перше, про зв'язок між секуляризмом і релігійним плюралізмом, по-друге, про ступінь, до якого релігійний пейзаж може бути плюралістичним. Разом із тим глобалізаційні процеси відкрили кордони для нових форм діалогу і взаємодії. Так, релігійні актори (колективні та індивідуальні), будучи активними учасниками глобальної комунікаційної мережі, максимально використовують ресурси, щоб створювати, розвивати соціальні мережі, що сприяє формуванню мозаїчної релігійності на мікрорівні, збільшенню різноманітності релігійних учень та організацій. Усі ці процеси, посилені новими формами мобільності й Інтернетом, запустили механізми формування транснаціональних і локальних релігійних ринків.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, все вищесказане пояснює актуальність проблеми сучасного релігійного плюралізму, його теоретичне осмислення й емпіричний вимір. Причому поряд з аналізом об'єктивних реалій релігійного плюралізму особливої актуальності набуває аналіз сучасного теоретико-методологічного дискурсу релігії, що динамічна розвивається у відповідь на виклики кінця XX – початку XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каргина И.Г. Социологические рефлексии современного религиозного плюрализма: монография. Москва: МГИМО – Университет, 2014. 278 с.
2. Многоликая глобализация / под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; пер. с англ. В.В. Сапова; под ред. М.М. Лебедевой. Москва: АспектПресс, 2004. 379 с.
3. Мчедлов М.П. Общие вопросы религиозной идентичности. К постановке проблемы, условия ее объективного анализа. Религия в самосознании народа (религиозный фактор в идентификационных процессах) / отв. ред. М.П. Мчедлов. Москва: Институт социологии РАН, 2008. С. 16.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: АСТ, 2003. С. 48–54.
5. Berger P. Religious Pluralism for a Pluralist Age. Culture & Society. 2005. April 25. URL: <http://www.projectsyndicate.org/commentary/religious-pluralism-for-a-pluralist-age>.
6. Beyer P. Globalization and Glocalization / The Sage Handbook of the Sociology of Religion. J. Beckford and N.J. Demerath (eds.). London: SAGE Publications Ltd., 2007. P. 98.
7. Beyer P. Globalization and Glocalization / The Sage Handbook of the Sociology of Religion. J. Beckford and N.J. Demerath (eds.). London: SAGE Publications Ltd., 2007. P. 98.
8. Democracy and the New Religious Pluralism. T. Banchoff (ed.). New York: Oxford University Press, Inc., 2007. P. 78.
9. Inglehart R., Baker W. Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. American Sociological Review. 2000. № 65. P. 49.
10. Kale S. Spirituality, Religion, and Globalization. Journal of Macromarketing. 2004. № 24 (2). P. 93.

СЕКЦІЯ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ В КОНТЕКСТІ ГАЛУЗЕВИХ ВИМОГ І СПЕЦИФІКИ РИНКУ ПРАЦІ

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF STUDY OF SOCIAL COMPETENCE OF A SPECIALIST IN WATER TRANSPORT IN THE CONTEXT OF SECTORAL REQUIREMENTS AND SPECIFICS OF THE LABOR MARKET

У статті розглянуто основні чинники впливу на розвиток соціальної компетентності фахівців водного транспорту з боку соціокультурного середовища в процесі професійної підготовки та діяльності. Уточнено соціологічні характеристики соціальної компетентності фахівців водного транспорту засобами якісного дослідження чинників соціальної взаємодії цієї групи фахівців. Виділено структурні складники соціальної компетентності фахівця водного транспорту, пов'язані зі взаєминами з роботодавцем, моральними й комунікативно-інтерактивними аспектами взаємодії членів екіпажу.
Ключові слова: соціальна компетентність, фахівець водного транспорту, професійна група, соціальна взаємодія, соціологічне дослідження.

В статье рассмотрены основные факторы влияния на развитие социальной компетентности специалистов водного транспорта со стороны социокультурной среды в процессе профессиональной подготовки и деятельности. Уточнены социологические характеристики социальной компетентности специалистов водного транспорта средствами качественного исследования факторов социального вза-

модействия данной группы специалистов. Выделены структурные составляющие социальной компетентности специалиста водного транспорта, связанные с отношениями с работодателем, моральными и коммуникативно-интерактивными аспектами взаимодействия членов экипажа.

Ключевые слова: социальная компетентность, специалист водного транспорта, профессиональная группа, социальное взаимодействие, социологическое исследование.

The article deals with the main factors influencing the development of social competence of water transport specialists on the part of socio-cultural environment in the process of professional training and activities. Specified sociological characteristics of social competence of water transport specialists by means of qualitative research of factors of social interaction of this group of specialists. The structural components of the social competence of the water transport specialist are connected with the relationship with the employer, the moral and communicative-interactive aspects of the interaction of the crew members.

Key words: social competence, specialist in water transport, professional group, social interaction, sociological research.

УДК 316.4

Глебова Н.І.

к.соц.н.,
доцент кафедри соціології
Мелітопольський державний
педагогічний
університет імені Богдана
Хмельницького

Постановка проблеми. У попередніх дослідженнях, що стосувалися широких контекстів соціологічних досліджень соціальної компетентності фахівців водного транспорту, ми встановили, що специфіка діяльності фахівців галузі вимагає розглядати соціальні аспекти їхньої діяльності з огляду на різноманітність підходів до проблем «людини моря» (seafarers), морської спільноти (seafaring communities), особливостей життя й роботи на морі, особливостей середовища, соціальних проблем зайнятості людей моря, виробничих відносин, які диктуються глибинною специфікою характеристик професійних спільнот і продукуються історично специфікою професіоналізації вказаної фахової групи [5]. Аналітичні звіти Міжнародної морської організації дають під-

стави прогнозувати, що на 2025 р. світовому флотові бракуватиме близько 147 500 фахівців морських спеціальностей з найважливіших позицій: капітани, старші помічники, старші механіки та інші механіки, а однією зі специфічних рис галузі сьогодні є потреба щорічного залучення судноплавними компаніями достатньої кількості висококваліфікованого персоналу [17]. Важливою тенденцією розвитку сучасного торговельного мореплавства є його інтернаціоналізація, що пов'язана з інтенсивною зовнішньою міграцією фахівців.

Незважаючи на значні проблеми з розвитком власного флоту [3], потенціал України як морської держави визначається насамперед наявністю висококваліфікованих спеціалістів. Галузева статистика свідчить, що близько

40% усіх екіпажів на судах європейських судновласників комплектується фахівцями – вихідцями з України, а в загальносвітовому рейтингу представництва країн у міжнародних екіпажах частка українських моряків становить від 8% [15] до 10% [16] офіцерського складу екіпажів. Галузева статистика та аналітичні матеріали праці, присвячених соціальним аспектам розвитку галузі, вказують на важливість дослідження цієї страти як важливого ресурсу соціально-економічного розвитку держави в контексті курсу на європейську інтеграцію [1], зокрема конкретних проблем цієї соціальної групи й перспектив їх вирішення засобами соціологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми, пов'язані зі специфікою морської праці, стали причиною появи останнім десятиріччям багатогалузевих і міждисциплінарних наукових досліджень, спрямованих на вивчення оптимальних умов діяльності, раціонального співвідношення професійно важливих властивостей моряків і функціонування галузевих елементів загальної системи світового вантажно-торговельного судноплавства та впливів соціальних чинників на діяльність фахівців флоту [1; 7; 10; 12]. У дослідженнях, присвячених оптимізації використання ресурсу фахівців водного транспорту, розкрито корелятивний зв'язок між успішністю самореалізації фахівця й такими показниками, як мотивація фахівця та соціальні фактори [7]. Важливим напрямом соціологічного вивчення цих процесів дослідники констатують потребу розвитку у фахівця певного набору соціальних знань, що забезпечать віднайдення прийнятного балансу можливостей реалізації власних інтересів і стратегічних планів судновласника. Указане завдання актуалізує перегляд маркерів соціалізації галузевого професіонала й зумовлює розгляд чинників розвитку соціальної компетентності вітчизняного фахівця галузі водного транспорту в контексті організаційних особливостей формування сучасного ринку праці та інших сучасних українських галузевих реалій.

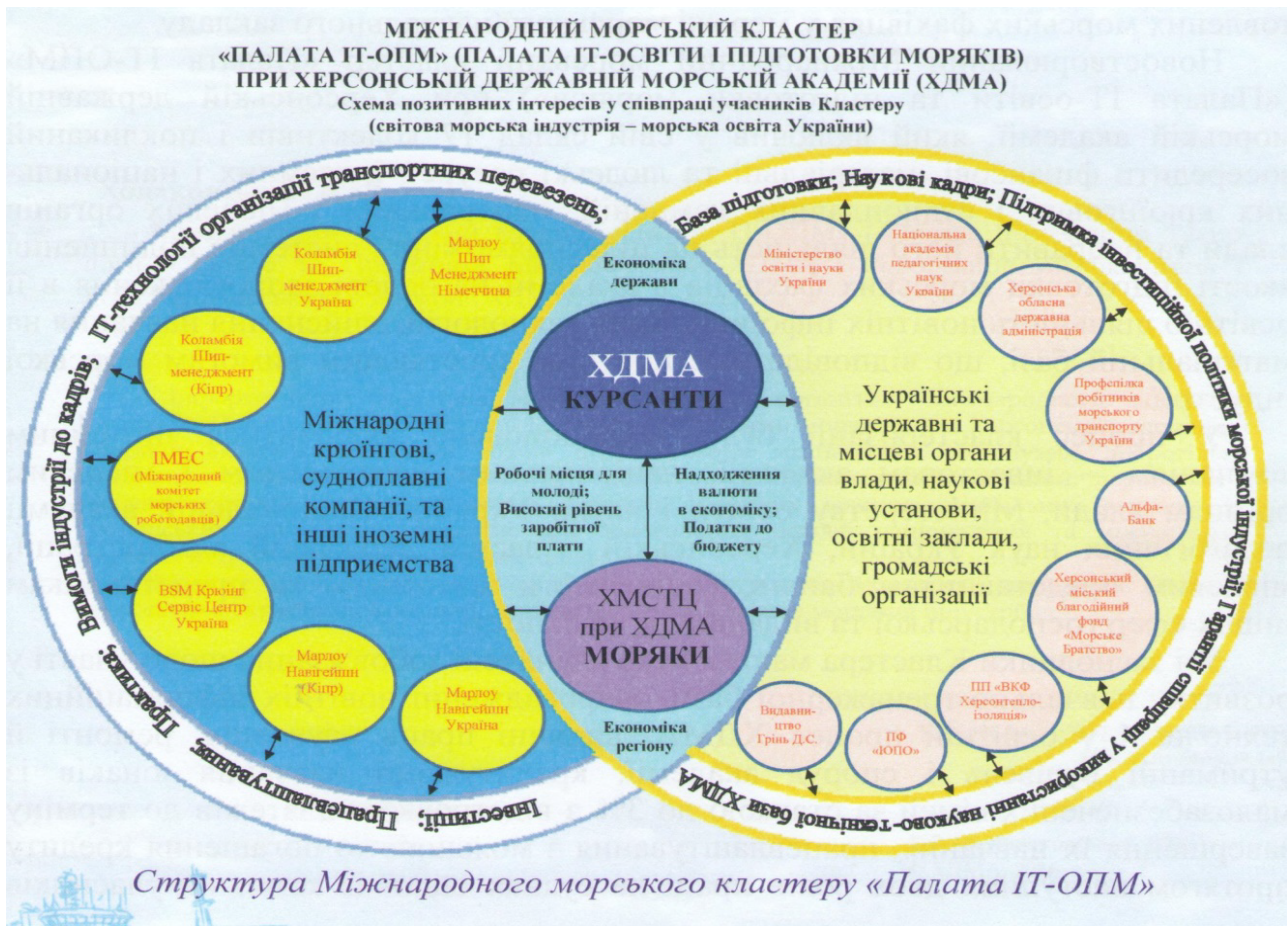
Постановка завдання. Метою статті є визначення соціально-компетентнісних маркерів діяльності фахівця водного транспорту в контексті галузевих вимог і специфіки функціонування ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим для дослідження соціальної компетентності фахівців водного транспорту є розгляд цієї професійної категорії відповідно до галузевого стандарту професій і соціальних характеристик виробничої сфери. Згідно з основним правовим документом на морському ринку праці, Конвенцією про працю в морському судноплавстві» (MLC – Maritime Labour Convention) від 2006 р., моряк означає «будь-яку особу, що зайнята на будь-якій посаді або

працює за наймом в будь-якій якості на борту судна, до якого застосовується ця Конвенція», а праця на морському торговельному судні є особливим видом і здійснюється моряками на професійній основі за умови відповідної освіти, професійної підготовки, віку, стану здоров'я та наявності посвідчення особи моряка. Фахову діяльність на морському транспорті більшість розглянутих нами джерел визначають як професійну діяльність осіб, які обіймають певні посади на транспортних засобах, на яких покладено практичне виконання службових завдань та обов'язків і які мають відповідні службові повноваження. Професійна підготовка фахівців після проходження випробувальної процедури, передбаченої чинними законодавчими актами в галузі водного транспорту, має обов'язків характер [10].

Як відзначено в багатьох дослідженнях, служба на морському торговельному судні є особливим видом праці, а сам фахівець є спеціальним суб'єктом права, від якого під час вступу на службу вимагають спеціальних знань, підтверджених документами про здобуту освіту і професійну підготовку [1]. У дослідженнях, присвячених оптимізації використання ресурсу фахівців водного транспорту, розкрито корелятивний зв'язок між успішністю самореалізації фахівця й такими показниками, як мотивація фахівця, соціальні фактори, спрямування та результативність роботи кріїнгових компаній [7]. Організація спеціалізованих морських центрів для перепідготовки відповідно до вимог професійних стандартів і підвищення кваліфікації з сертифікацією рівня підготовки, крім завдання підвищення якості й конкурентоспроможності морських фахівців на морському ринку праці, не лише стає важливим чинником розвитку професійної компетентності персоналу, а й водночас визначає зміст, спрямування, методи та засоби контролю над рівнем і якістю набутих соціально-професійних компетентностей фахівця. Досить чітко зазначені спрямування й організаційні тенденції в підготовці фахівців водного транспорту на сучасному етапі розвитку професійної морської освіти ілюструє факт створення міжнародного морського кластеру «Палата ІТ-ОПМ» (Палата ІТ-освіти й підготовки моряків) при Херсонській державній морській академії (далі – ХДМА) за участю представників іноземних компаній, Міносвіти України, керівництва ОДА та інших зацікавлених сторін (кластер дає можливість укладати кошти й інвестувати розвиток бази ХДМА, створює можливість майбутнім абітурієнтам, учням шкіл, отримувати інвестиційні кошти на навчання з відстрочкою платежу на весь період навчання) (див. рис.).

Можемо констатувати, що професійний добір, перепідготовка, розвиток і соціально-про-

**Рис. Схема співпраці учасників кластеру
(світова морська індустрія – морська освіта України) [8]**

фесійна адаптація персоналу в наведеному вище наборі функцій узгоджуються й приводяться в дію в межах нормативів державного управління людськими ресурсами в морській сфері діяльності, є чинником соціального впливу на розвиток галузі професійної підготовки вітчизняних морських кадрів. У контексті з'ясування предметного поля проявів соціальних взаємодій, що потребують певної соціальної компетентності, можемо схарактеризувати фахівця водного транспорту (суб'єкта морського екіпажу) так:

- члени екіпажу морського торговельного судна мають спеціальну правосуб'єктність, зумовлену вимогами, що висуваються згідно з принципом диференціації правового регулювання їхньої діяльності до віку, громадянства, стану здоров'я, рівня освіти;

- праця на морському торговельному транспорті має визначену регламентацію виконання службових обов'язків за наявності професійної освіти, відповідних морських документів, кваліфікації, стану здоров'я та здійснюється за чітким розписом і з фіксуванням організації несення вахти на підставі статуту служби на морських судах (ст. 54 КТМУ) для забезпечення безпеки мореплавства;

- найважливішою передумовою безпечно-го й успішного судноплавства є високий рівень професіоналізму екіпажу судна;

- принцип професіоналізму й компетентності фахівця водного транспорту відображено у вимогах Міжнародної конвенції «Про підготовку і дипломування моряків та несення вахти» з манільськими поправками та Постанови Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення державного нагляду за станом підготовки та дипломування моряків» від 31 січня 2001 р. № 83: фахівці зобов'язані постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію [6].

Як впливає з наведеного, колективна діяльність фахівців водного транспорту ґрунтується на дії принципів, які пронизують увесь зміст професійної діяльності на флоті усталеними корпоративними правилами поведінки зі специфічними засобами та прийомами регулювання: дозволами, заборонами, зобов'язаннями, підлеглистю, підзвітністю, стимулюванням, правовими обмеженнями тощо [1]. Соціальний спектр професійних взаємин характеризується тим, що практично всі сучасні судноплавні професії пов'язані з особливими умовами їх діяльності [3], які, зі свого боку, зумовлені

впливом соціально-психологічних, технічних, природних і біологічних чинників і висувають до моряка підвищені вимоги [11; 12].

Можна констатувати, що, попри чітку регламентацію виробничої сфери фахівця водного транспорту, значні зміни в структурі, динаміці й – головне – в соціально-професійних принципах діяльності галузевих фахівців з кінця минулого століття спричинили потребу детального розгляду соціальних та економічних суспільних явищ і тенденцій, що на певних етапах значною мірою ускладнюють виокремлення чітких суб'єктних характеристик усталених професійних страт множиною змінних чинників впливу.

Вектори цих тенденцій у соціологічних проєкціях проблемного поля дослідження дають змогу зарахувати до найголовніших із них такі: специфіку морського бізнесу, кадрову стратегію й кадрову політику судноплавних компаній; стратегічні цілі управління бізнесом; соціальні фактори при довгостроковому забезпеченні компанії морськими кадрами; умови залучення робочої сили. Зважаючи на контрактний і нерегулярний характер зайнятості моряків, можемо сказати, що для якомога ширшого бачення особливостей професійної соціалізації фахівця водного транспорту доречним є розгляд сучасних схем підтримання регулярного контакту з моряком керівництвом компанії й системи мотивації персоналу. Для дотримання зобов'язань гарантії відповідності запиту, безпеки, легальності, якості добору персоналу особливого значення набуває функція компанії з дотримання чинних міжнародних і національних нормативних положень у сфері праці з урахуванням потреби досягнення розумного балансу інтересів працівників і роботодавців.

Не менш важливим, за оцінками експертів, є соціально-компетентнісний чинник, що відіграє важливу роль у створенні й дотриманні командним складом екіпажу належного рівня умов життєдіяльності на судні та в уникненні конфліктних ситуацій з роботодавцем тощо. З одного боку, помічається усталена тенденція до використання новітніх технологій для найбільш ефективної експлуатації морського транспорту судновласниками без урахування потреб нормального режиму роботи екіпажу [11]. З іншого боку – виникає конкуренція під час наймання, зростає навантаження. Наші авторські дослідні опитування засвідчують, що очікування фахівців відділу кадрів кріюінгових компаній до судноводіїв маркуються такими соціально значущими категоріями професійної компетентності: 1) дисциплінованості, 2) перспективи кар'єрного зростання. Як виявлено, і більш диференційовано очікування фахівців кріюінгових компаній щодо ефективності діяльності судових спеціалістів помітно схожі на наведені вище, включаючи особистісні та професійні риси [7].

Самими фахівцями морських спеціальностей виділено чотири групи базових компетенцій морського фахівця, пов'язаних з ефективністю трудової діяльності: професійна підготовка; дисциплінованість; навички командної роботи; лояльність до компанії роботодавця.

Персоніфікована очікувана ефективність трудової діяльності судноводіями пов'язується насамперед з такими чинниками: перспективою кар'єрного зростання судноводія; бажанням співпрацювати; кооперацією з управлінським персоналом компанії; лідерськими навичками; станом здоров'я загалом; власною ініціативністю; лояльністю; професійним рівнем; психологічною сумісністю; виробничою дисципліною.

Результати розгляду й інтерпретації зв'язків чинників колективної дії та індивідуальної поведінки вказують на можливість подальшого розгляду дій, що потребують соціальної компетентності фахівця, за певними критеріями: нормативністю; мірою інституціалізації; ступенем залученості до колективної взаємодії; цільовим спрямуванням взаємодії (інструментальним і комунікативним); характером поширення (локальним і глобальним); характером і практиками реалізації (економічними, правовими, професійними, культурно-комунікативними тощо); наслідками (рівнем конструктивності й ефективності); прогнозованістю наслідків (передбачуваними й непередбачуваними); суб'єктністю (суб'єктними, безсуб'єктними, псевдосуб'єктними); керованістю (керованими й стихійними) [13]. Загалом перелік виробничих умов як чинників впливу на взаємини в такому колективі на практиці виходить далеко за межі всіх нормативів і правил, що є, на нашу думку, підставою для їх подальшого та більш детального дослідження. Водночас аналіз моделювання комплексних характеристик соціальних властивостей у професійних групах дає змогу виснувати, що соціальна компетентність передбачає насамперед інтерналізацію нового соціального досвіду, тобто «привласнення» [4] людиною нових атрибутів соціального світу, тобто введення в дію комплексного механізму соціалізації в цій взаємодії.

Висновки з проведеного дослідження.

Оскільки соціологічний дискурс у дослідженні соціальної компетентності повинен ґрунтуватися на певних знаннях спрямувань, вимог і структури соціально-професійної взаємодії, визначених як предметом взаємодії у професійній діяльності, так і процесом отримання професійної освіти, наведені вище характеристики діяльності фахівців водного транспорту засвідчують широкий спектр соціальних критеріїв їхньої діяльності, а перегляд критеріїв добору, підготовки й системної переатестації фахівців корабельних екіпажів упродовж про-

фесійної кар'єри стверджують нас на думці, що в обґрунтуванні методології дослідження соціальної компетентності галузевого фахівця вивчення обумов розвитку внутрішньоособистісних характеристик набуває визначального значення. Попередній аналіз указує на важливість таких чинників розвитку соціальної компетентності моряків, як етичні й правові основи взаємодій, вплив професії на економічний статус індивіда, причини, наслідки, цілі взаємодії фахівця з тим чи іншим судновласником, вплив чинних корпоративних правил на індивідуальність фахівця, вплив колективних дій екіпажу на індивідуальну поведінку тощо.

Отже, розглянуті соціальні аспекти функціонування ринку праці фахівців водного транспорту дають змогу визначитися з основними векторами й типологізацією соціологічних ознак соціальної компетентності фахівця та чинників розвитку її впливів у розрізі соціальної необхідності, соціальної корисності й соціальної привабливості для суб'єкта професійної діяльності, що є важливим для маркування суб'єктних чинників процесу соціалізації фахівця водного транспорту засобами соціології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверочкина Т.В. Шляхи імплементації міжнародно-правових стандартів професійної підготовки плавскладу в українському законодавстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеса, 2006. 159 с.
2. Бабишена М.І. Надійність професійної діяльності як одна з професійно значущих якостей майбутніх судових спеціалістів. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. праць. Херсон, 2013. № 2 (9). С. 194–197.
3. Все о торговом флоте Украины. URL: <http://portsukraine.com/node/10>.
4. Ганина Я.О., Лаптев В.В. Нечеткая продукционная модель для оценки профессиональных качеств морских специалистов. Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия «Управление, вычислительная техника и информатика». 2016. № 3. С. 101–108.
5. Глебова Н.І. Засади дослідження соціокультурного феномену «Людина моря» в контексті соціологічних практик Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філософія, культурологія, соціологія». Маріуполь, 2016. С. 54–67.
6. Кодекс торговельного мореплавства України: за станом на 20 лютого 2015 р. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Костыря И.А. Генезис и современные тенденции развития крьюинговых услуг для морского сегмента рынка труда: дисс. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05. Санкт-Петербург, 2017. URL: <https://unecon.ru/sites/default/files/disskostiryaiia.pdf>.
8. Міжнародний морський кластер «Палата ІТ-ОПМ» («Палата Інноваційні Технології – Освіта та Підготовка Моряків») при ХДМА: інформаційний бюлетень / В.Ф. Ходаковський. Херсон: ХДМА, 2016. 12 с.
9. Новости ИМО. Морское обозрение: информационно-аналитический журнал отделения морского института Великобритании в Украине. 2010. № 3 С. 13–16.
10. Підпала І.В. Адміністративно-правові засади проходження служби на морському торговельному транспорті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2015.
11. Прилипко А. Национальный крьюинг: от серого к белому. День. 2015. № 67.
12. Тирон О.М. Особистість моряка в сучасній психолого-педагогічній літературі зарубіжних науковців. Водний транспорт: зб. наук. праць. 2015. № 1 (22). С. 192–199.
13. Хижняк О.В. Колективна дія в оптиці соціології. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 340 с.
14. Что думают моряки об условиях своего труда. Морской бюллетень. Москва, 1999. № 11. С. 24–29.
15. Ellis N., Sampson H. The Global Labour Market for Seafarers: Working Aboard Merchant Cargo Ships 2003. Cardiff: The Seafarers International Research Centre – Cardiff University, 2008. Global Labour Market for Seafarers: Working Aboard Merchant Cargo Ships. URL: <http://www.sirc.cf.ac.uk/uploads/>.
16. Maragtas S.V. Amante. Philippine Global Seafarers: AProfile. Cardiff: SIRC (Seafarers International Research Centre) – Cardiff University, 2003. 97 p. URL: <http://www.sirc.cf.ac.uk>.
17. The global supply and demand for seafarers in 2015. URL: <https://globalmaritimehub.com/.../the-global-supply-and-demand-for-seafarers-in-2015>.

СЕКЦІЯ 3

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР ПІД ВПЛИВОМ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ

TRANSFORMATION OF SOCIAL STRUCTURES UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL INNOVATIONS

Соціальні інновації є важливим елементом соціальної політики. Саме соціальні інновації спроможні допомогти систематизувати й удосконалювати технологію вирішення соціальних проблем і створювати соціальні цінності в тих сферах життя, які безпосередньо пов'язані з галузями, що обслуговують громадськість та обслуговуються громадськістю. У статті наведено тенденції визначення соціальних інновацій у контексті процесу їх створення й реалізації на рівні соціальних структур. Розглядаються практики функціонування соціальних інновацій як чинник трансформації соціальних структур. Представлені конкретні сфери соціальної практики, в межах яких функціонують найбільш цікаві ідеї соціальних інновацій, пов'язані з удосконаленням соціальної структури та соціальних інститутів суспільства.

Ключові слова: соціальні інновації, соціальні інститути, соціальні проблеми, соціальні структури, трансформація.

Социальные инновации являются важным элементом социальной политики. Именно социальные инновации способны систематизировать и совершенствовать технологию решения социальных проблем и создавать социальные ценности в тех сферах жизни, которые непосредственно связаны с обслуживанием общественности и которые обслуживаются общественностью. В статье приведены тенденции определения социальных инноваций в контексте процесса их создания и реализации на уровне

социальных структур. Рассматриваются практики функционирования социальных инноваций как фактор трансформации социальных структур. Представлены конкретные сферы социальной практики, в рамках которых функционируют наиболее интересные идеи социальных инноваций, связанные с совершенствованием социальной структуры и социальных институтов общества.

Ключевые слова: социальные инновации, социальные институты, социальные проблемы, социальные структуры, трансформация.

Social innovations are an important element of social policy. It is social innovation that can help to systematize and improve the technology of solving social problems and create social values in those spheres of life that are directly related to the industries that serve the public and which are served by the public. The research paper describes tendencies of determining social innovations in the context of the process of their creation and implementation at the level of social structures. Practices of functioning of social innovations as a factor of transformation of social structures are considered. Specific areas of social practice are presented, within which the most interesting ideas of social innovations are connected with the improvement of social structure and social institutions of the society.

Key words: social innovations, social institutions, social problems, social structures, transformation.

УДК 316.422

Маулік С.С.

аспірант факультету соціології і права
Національний технічний університет
України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. Важливим компонентом стратегії розвитку країн Європейського Союзу, розвинених держав Північної Америки та Південно-східної Азії є підтримка соціальних інновацій з акцентом саме на їх «соціальності». Інтерес до цієї теми випливає з необхідності постійно шукати нові способи вирішення соціальних проблем. Річ у тім, що традиційні форми діяльності себе вичерпують, це пов'язано з розвитком технологій. Сучасний світ бореться з багатьма проблемами, серед яких є такі, як зростання соціальної нерівності, безробіття, старіння суспільства, соціальне відчуження, екологічні зміни, що найсерйознішим чином впливає на населення планети. Тому вивчення цієї відносно нової концепту-

альної категорії соціологічної науки видається нам актуальним.

Сучасна соціологічна наука розглядає великі можливості трансформацій різних сфер соціального життя, адже самі трансформаційні процеси характеризуються великими можливостями перетворень здібностей і навичок суспільства. Учені та дослідники суспільних процесів, утім, не дуже активно вивчають соціальні інновації чи соціальні наслідки технічних або економічних інновацій. Соціальні наслідки інноваційних трансформацій пов'язані з новими рішеннями суспільного порядку, вони призводять до відчутних суспільних змін.

Першим помітив зв'язок між інноваціями економічного характеру та суспільними змі-

нами Йозеф Шумпетер. Увівши поняття «інновації» до лексики економічної науки, він мав на увазі започаткування певних процесів творчого руйнування, пов'язаних із новими комбінаціями, тобто власне інновації. Й. Шумпетер розумів інновації в широкому сенсі, він уважав ці інновації ключовим продуктом нововведення та методів виробництва, які впливають на суспільні реорганізації [25].

Результати спостережень учених-соціологів за розвитком соціальних інновацій протягом останніх років і сучасним досвідом у цьому дослідницькому полі показують, що інновації є наслідком еволюції економічних явищ і соціальних процесів. Сучасна соціологія розглядає трансформації як критерій визнання інноваційних змін, що відбувається в суспільстві. При цьому соціологи не визначились із соціальними кордонами інноваційних змін, адже будь-який соціальний погляд на інновації обмежується їх технологічним аспектом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері інновацій протягом тривалого часу предмет досліджень у галузі соціологічних наук стосувався насамперед таких інновацій та інноваційних процесів, які можна було визначити як технологічні (подібну стратегію наукових розробок започаткував американський дослідник Джеймс М. Уттербек [30, с. 75–87]). Але сучасний характер суспільного розвитку змушує нас не лише визнати, а й зрозуміти сутність і важливість інших видів інновацій, вони мають більш організований, суспільно значущий характер; сучасні соціологи взагалі асоціюють ці нові інновації або з конкретною організацією якогось процесу [22, с. 874–889], або з нетехнологічними процесами [12, с. 313–332], або з «м'якими» нововведеннями в соціальній сфері [27].

Дослідження наукової літератури засвідчують зростання інтересу до ролі соціальних інновацій у функціонуванні соціальних інститутів [6, с. 91–98], в окремих організаціях [31, с. 405–431], у місцевому самоуправлінні, в етнічних процесах [5], соціальних комунікаціях [3], екосфері [24, с. 319–332]. І хоча інновації, як правило, пов'язані з тими процесами, які безпосередньо не стосуються соціальних взаємодій і все ж таки належать до так званих негуманітарних технологій, на початку 2000-х років увага до інновацій як соціального феномена виросла.

Постановка завдання. Мета статті полягає у спробі визначити поняття соціальних інновацій і з'ясувати їх роль у вирішенні соціальних і ціннісних проблем у тих сферах, які слугують суспільству.

Емпіричною базою статті стали окремі приклади соціальних інновацій, які відображають «позитивну девіантність», тобто пошук осіб чи групи осіб, хто вже зміг знайти рішення

для ідентичних проблем у цій самій спільноті (приклад пошукових програм ООН у Молдові, Білорусії, Хорватії та Грузії), «мобілізацію ресурсів», тобто започаткування паралельних можливостей вирішення конкретної проблеми (приклад створення ПРООН Академії краудфандингу та Лабораторії альтернативного фінансування в Хорватії, Словенії та Албанії), «інноваційні лабораторії», тобто проведення організаційно-соціальних заходів із подолання бідності й скорочення нерівності та соціальної ізоляції (приклад роботи ПРООН у більшості країн світу), «цілі сталого розвитку», тобто знаходження таких рішень, що ефективно пом'якшують життя людей, які страждають від тих чи інших соціальних проблем (приклади соціальних інновацій в Україні, Молдові та Грузії).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як стверджують видатний бельгійський фахівець у сфері соціальних інновацій професор територіального планування Франк Мульє та його французький колега Жак Нусбаумер [13, с. 2071–2088], наслідки соціальних інновацій у суспільстві почали вивчати після появи знакових для соціології праць Йозефа Шумпетера [25]. Остаточне закріплення теми соціальних інновацій у порядку денному теоретичної соціології відбулось у часи останньої світової фінансової та пов'язаної з нею соціальної кризи. Як наслідок певної креативності, соціальні інновації, як й інновації загалом, стали ключем до підтримки сталої трансформації розвитку соціальних структур, зростання значущості громадянського суспільства, створення умов для підвищення конкурентоспроможності у сфері соціальних відносин.

Підтвердженням зростаючого інтересу до соціальних інновацій може бути визначення цього феномена в соціологічній науці, яке зазвичай залежить від різних змінних і концептуальних вимірів. Зокрема, саме тому зараз немає повної згоди щодо розуміння чи сприйняття якоїсь конкретної дефініції поняття «соціальні інновації».

Наприклад, професори Гарвардської бізнес школи Фріц Фолей і Вільям Керр визначають соціальні інновації як застосування якихось нових концепцій чи концептів або як нове застосування вже наявних концепцій і концептів, при цьому соціальні інновації за будь-яких умов мають сприяти забезпеченню постійної соціальної цінності [5]. У «Стенфордському віснику соціальних інновацій» Джеймс Філіпс-молодший, Кріс Дейгльмейер і Девід Міллер визначають соціальні інновації як «[...] нове рішення соціальної проблеми, яке є більш ефективним, більш стійким або більш простим з наявних рішень, переваги цієї інновації належать насамперед суспільству загалом, а не приватним особам» [20, с. 34–43] (переклад тут і далі – автора).

У свою чергу, автори проекту TEPsIE (Європейські соціальні інноваційні дослідження) Джулі Кольє-Грайс, Анна Девіс, Роберт Патрік і Вілл Норман під соціальними інноваціями розуміють нові рішення (продукти, послуги, моделі, ринки, процеси), які одночасно задовольняють соціальну потребу (більш ефективно, ніж уже наявні рішення) і призводять до нових або покращених можливостей суспільства краще використовувати власні ресурси [2].

У вступі до матеріалу «Путівник до соціальних інновацій», опублікованого Європейською комісією, соціальні інновації визначено як «[...] інновації, які є одночасно соціальними як у своїх цілях, так і в засобах, що залишаються відкритими для територіальної, культурної різноманітності тощо. Соціальними вони є в сенсі як процесу, так і соціальних цілей для кожного, хто хоче їх досягти» [4]. При цьому Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) соціальні інновації не зараховує «до впровадження видів виробництва або використання нових ринків через отримання прибутку», але їх основною метою визначає «задоволення нових потреб, які не забезпечуються ринком (навіть якщо ринки втручаються пізніше), або створення нових, більш корисних способів не лише надання людям місця роботи, а й зміни їхньої ролі в соціальних процесах» [18].

Британські дослідники соціальних інновацій з Національного фонду науки, техніки та мистецтв Великої Британії (NESTA) Майкл Харріс і Девід Олбері зазначають, що соціальні інновації можуть бути результатом діяльності громадськості, приватного або неприбуткового сектора, а також місцевих громад чи якихось їхніх підрозділів [7]. Своєю чергою, австрійський дослідник із Центру соціальних інновацій Відня Александер Кьосерлінг та австрійська дослідниця з Австрійського інституту сталого розвитку Мікаела Лейтнер відзначають, що немає жодних підстав оцінювати соціальні інновації на підставі економічних критеріїв, оскільки, на відміну від технічних нововведень, вони значно більше пов'язані із ціннісними соціальними системами й не орієнтовані на створення матеріальної корисності [9].

Отже, ми можемо говорити про соціальні інновації тоді, коли вони являють собою реалізовану ідею вирішення соціальної проблеми. Професор соціології Інституту перспективних соціальних досліджень Університету Тампере Рісто Хейскала [8, с. 52–79] підкреслює наслідки зміни нормативних структур або нормативних правил, які регулюють суспільство, що призводить до підвищення економічної та соціальної ефективності. В унісон із ним згадувані нами вище Джеймс Філіпс-молодший, Кріс Дейгльмейер і Девід Міллер [20, с. 34–43] наголошують на тому, що соціальні інновації є власне соціальними лише тоді, коли їх основна

мета полягає в тому, щоб створити їх реалістично особливу соціальну цінність.

Інші автори підкреслюють, що під час визначення соціальних інновацій варто пам'ятати про їх дві перспективи, а саме про природу інновацій (наприклад, програмне забезпечення з відкритим кодом) і їх призначення (наприклад, надання мікрокредитування) – про це пишуть британські дослідники соціальних інновацій Джефф Малган, Саймон Такер, Ру Шанара Алі та Бен Сандерс [15]. Вони також зазначають, що соціальні інновації ґрунтуються на відкритій інноваційній парадигмі, що означає, що вони мають відкритий, не закритий, доступний характер (коли мова йде про обмін знаннями).

Тому можна відзначити: наявні визначення соціальних інновацій підкреслюють той факт, що вони стосуються невирішених потреб або невирішених соціальних викликів. У достатній кількості визначень підкреслюється, що соціальні інновації мусять відповідати соціальним потребам, які традиційно не пов'язані з ринком або наявними установами й адресовані вразливим групам суспільства. Підкреслюються такі питання, як розробка та впровадження кращих способів задоволення соціальних потреб, нових ідей, які працюють на цілісні важливі незадоволені потреби соціальних інститутів, нових ідей, які вирішуються в межах наявних соціальних, культурних, екологічних проблем на благо соціуму. Зокрема, ми пропонуємо **власне тлумачення соціальних інновацій** як нових ідей (продуктів, послуг і моделей), які одночасно задовольняють соціальні потреби (більш ефективно, ніж наявні альтернативи) і створюють нові соціальні відносини та/або співробітництва. Ці інновації підвищують мобілізаційний потенціал суспільства й розширюють його можливості діяти.

Соціальна інновація може існувати у вигляді інтелектуальних продуктів, послуг, процесів, технологій, принципів, ідей, ринків, платформ, організаційних форм, законодавчих актів, бізнес-моделей, соціальних рухів тощо, а також поєднання декількох цих елементів. Соціальні інновації пов'язані зі змінами в таких сферах соціальних відносин, які потребують публічності. Відзначимо насамперед сектори освіти [10, с. 283–301], охорони здоров'я [11, с. 2761–2769], публічну фінансову сферу [19, с. 189–199], соціальні аспекти громадянського суспільства [29, с. 15–32], місцеве самоврядування [13, с. 2071–2088].

При цьому необхідно зауважити (услід за британським професором із соціального підприємництва Центру Сколла доктором Алексом Нічолсом і британським професором Лондонського університету Алексом Мардоком), що соціальні інновації починають працювати там, де відчувається такі п'ять передумов для їхнього впровадження в соціальну практику.

Перша умова – відбуваються соціальні трансформації (вагомою стає роль громадянського суспільства в процесі досягнення соціального та економічного зростання, соціальної інтеграції, відчутнішою стає роль бізнесу в соціальних змінах, зокрема здійснюється корпоративна соціальна відповідальність за наслідки діяльності; підприємства та організації будь-якої форми власності проводять хвилі інновацій, що збільшує продуктивність через фокусування на «соціальних» сферах, таких як освіта чи охорона здоров'я своїх працівників).

Друга умова – моделювання управління підприємством чи організацією (вироблення певних стратегій розвитку, які включали б чинник змін у людських, інституційних і соціальних стосунках, що призвело б до підвищення ефективності організації та конкурентоспроможностей у частині таких компонентів, як організаційна реструктуризація, модернізація професійних відносин, удосконалення управління людськими ресурсами, некомерційне управління).

Третя умова – розвиток соціального підприємства (розробка нових інноваційних шляхів подолання складних суспільних проблем через залучення «соціально чутливих» категорій соціуму. Утворені так звані «соціальні колективи» являють собою соціуми насамперед із соціальними цілями, надлишки яких реінвестуються в цю організацію чи підприємство).

Четверта умова – розробка нових продуктів, послуг і програм (для задоволення соціальних потреб, створення інновацій у державному та приватному секторах і надання послуг соціальними підприємствами й організаціями громадянського суспільства; надання державних послуг та інших заходів щодо перерозподілу бюджетних заощаджень задля соціального та економічного добробуту).

П'ята умова – розробка моделі управління, розширення повноважень і розвиток потенціалу соціальних структур (поліпшення взаємин між різними соціальними утвореннями, вдосконалення навичок та компетенцій, справедливості під час розподілу функціональних обов'язків між соціальними акторами й суб'єктами суспільного життя, які беруть участь у розробці та реалізації соціально-економічних програм і стратегій) [17].

При цьому беззаперечним видається той факт, що соціальні інновації актуалізуються тоді, коли суспільство відчуватиме їх безпосередній вплив на власний добробут, на можливість більш широкої й беззастережної реалізації задумів і задоволення потреб. Ідеться про імплементацію соціальних інновацій. Уважатимемо, що під імплементацією соціальних інновацій коректно розуміти процес, який складається із серії рішень і кроків, що здійснюються систематично, призводять до поліпшення со-

ціальної сфери суспільства, функціонування соціальних інститутів, впливають на свідомість громадян, на більш глибоке розуміння ними самих себе і на більш ретельне сприйняття світу й людей навколо. Більше того, самі соціальні інновації в процесі своєї імплементації зазнають певних трансформацій.

Процес трансформації соціальних інновацій передбачає кілька етапів. Наприклад, естонські дослідниці соціальних інновацій з Університету Таллінна Кюллікі Тафел-Віа, Кріста Лугма, Сілія Лассур, Анне Роосіпюлд [28, с. 175–193] звернули увагу на етапи реалізації, асиміляції та адаптації (модифікації) соціальних інновацій під потреби соціальних структур, що є частиною соціальних нововведень. У свою чергу, відомий економіст, візіонер і соціальний підприємець Робін Мюррей, а також згадувані вище Джулі Кольє-Грайс і Джефф Малган вважають трансформацію соціальних інновацій шестифазовим процесом. Як зазначають автори, ці фази не завжди прямують одна за іншою (деякі інновації можуть негайно перейти до етапу перевірки на практиці або навіть системних змін), але між цими фазами має бути зворотний зв'язок.

Перша фаза – «натхнення/ідентифікація потреб»; це своєрідні підказки, які можна застосовувати в разі попиту на соціальні інновації, оскільки вони є стимулом для вирішення соціальних проблем, які часто виникають як привід для застосування соціальних інновацій. При цьому важливо точно діагностувати джерела та причини окремих проблем.

Друга фаза – «народження ідей»; це своєрідні пропозиції, на які покладаються автори ідей, що реагують на виявлені потреби соціальних інновацій. Ідеї для вирішення виявленої соціальної проблеми можуть виходити, зокрема, від громадян, місцевої громади, окремих працівників організації або членів громадських організацій.

Третя фаза – «перевірка інновації на практиці»; це своєрідне прототипування, яке означає пілотну реалізацію інновацій, включно з тестуванням, оцінюванням і впровадженням можливих удосконалень ідей і практик. Ця фаза – необхідний крок для отримання інформації про цілеспрямованість і користь цього рішення.

Четверта фаза – «підтримка інновацій»; це своєрідне сприяння, заохочення для успішних упроваджень інновацій, це етап створення прототипів. Для цього нововведення повинна бути розроблена бізнес-модель, яка забезпечить його стабільність і фінансовий успіх.

П'ята фаза – «розповсюдження» інновацій; це своєрідне масштабування інновацій, яке полягає у збільшенні охоплення та впливу інновацій через їх розширення, у спробах реплікувати й розповсюджувати інновації серед

груп і спільнот, зацікавлених у змінах (наприклад, через франчайзинг чи ліцензування). У випадку соціальних інновацій, на відміну від приватного сектора, мотив прибутку не є вирішальним. З іншого боку, фактори, що сприяють їх формуванню, пов'язані з державною підтримкою та роботою за схемою державно-приватного партнерства.

Шоста фаза – «системна зміна»; це своєрідна рекомендація щодо впровадження інновацій, щодо нового способу мислення та дій. Ідеї вкорінюються, надихають на виникнення нових моделей функціонування соціальних інститутів, створюють міцні соціальні зміни, що є кінцевою метою впровадження соціальними інститутами соціальних інновацій, які трансформують соціальні структури. Соціальні інновації на цій фазі – це системні зміни, які зробили свій внесок у позитивні зміни наявних соціальних структур і вплинули на поведінку соціуму [16].

Багато авторів указують на потенціал використання нововведень, імплементації соціальних інновацій для вирішення соціальних проблем у різних сферах функціонування соціальних структур. Якщо брати до уваги сферу освіти, то професор менеджменту з Монреальської вищої комерційної школи Еммануель Рауфлет [23, с. 191–202] указує на те, що соціальні інновації можуть сприяти подальшому генеруванню нових та адаптації вже наявних знань до кінцевої мети соціальних освітніх потреб. Він описує спосіб застосування соціальних інновацій задля покращення результатів і вмінь самих студентів, а також тих організацій і структур громадянського суспільства, у яких вони беруть участь. Наприклад, згадувані вже Кюллікі Тафел-Віа, Кріста Лугма, Сілія Лассур, Анне Роосіп'олд [28, с. 175–193] проаналізували механізми, які впливають на реформи освіти, і помітили, зокрема, що соціальна взаємодія між викладачами впливає на ефективне впровадження нових методів навчання.

У сфері охорони навколишнього середовища як соціально-медичної проблеми японські дослідники сталого розвитку та інновацій Ясуші Маруяма, професор Макото Нішікідо й Тецунарі Ііда [11, с. 2761–2769] зазначили, як впливає активна участь у громадському житті на прийняття нових технологічних рішень, зокрема, пов'язаних із упровадженням технологій поновлюваних джерел енергії. Будь-які інші соціальні інститути, у межах яких проводяться дослідження впровадження соціальних інновацій (від культури до охорони навколишнього середовища), засвідчують пряму взаємозалежність між розвитком цих двох феноменів.

При цьому деякі автори зосереджують увагу на використанні трансформації інновацій як

чинника сприяння соціальним змінам у межах соціальних структур. Ідеться, наприклад, про можливість зменшення насильств щодо жінок [26, с. 295–303] або про допомогу безпритульним людям, які страждають на психічні захворювання [1, с. 319–331]. Соціальні інновації, адаптовані під функціонування соціальних структур, отже, стають інструментом поліпшення якості життя громадян шляхом реалізації цих інновацій (дивимось, зокрема, у Джеффа Малгана [14, с. 145–162] та в Едуарда Пола й Сімона Вілле [21, с. 878–885]).

Висновки з проведеного дослідження.

Безліч соціальних утворень, у межах яких можуть виникнути й успішно функціонувати соціальні інновації, а також різноманітність перспектив їх функціонування призводять до відсутності чіткого й конкретного визначення феномена соціальних інновацій. Не можна заперечувати й зростаючу роль соціальних інновацій у сучасному світі загалом. Соціальні інновації виходять із тіні інновацій економічних, і можна очікувати, що з підвищенням кількості та якості соціальних інновацій суспільства будуть перманентно вдосконалюватися.

При цьому конкурентоспроможність соціальних інновацій пов'язана з можливістю створення соціальних гарантій як для ефективного функціонування соціальних утворень, так і з боку соціальних інститутів – для інтересів суспільства, забезпечуючи умови сприяння творчості й інноваціям (ідеться про інтелектуальний розвиток), сталий розвиток відкритого суспільства та соціальних інтеграцій. Тому важливим вважаємо створення інституційних, організаційних і правових основ розвитку функціонування соціальних інновацій у межах самоорганізації суспільств. Підтримка соціальних інновацій з боку суспільств не тільки покращує статус самої держави, місцевої громади, окремої особистості, а й також (а, можливо, насамперед) сприяє соціальній інтеграції, у тому числі посиленню почуття життєвих потенцій.

Убачаємо в поглибленому аналізі саме цих складників функціонування соціальних інновацій як чинника трансформації соціальних структур гарні перспективи розгляду обраної для дослідження проблеми. Мова йде про те, що соціальна економіка й соціальні інновації, які за своєю природою є значною мірою спонтанними процесами, стимулюють такі сторони діяльності людини, які засновані на соціальних конструкціях довіри, почуттів соціальної відповідальності за себе, свою сім'ю, своїх друзів тощо, але водночас стимулюють поважати свободу, приватну власність і спонукають до співпраці з іншими представниками соціуму та соціальними інститутами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Calsyn R.J. A modified ESID approach to studying mental illness and homelessness. *American Journal of Community Psychology*. 2003. Vol. 32.
2. Caulier-Grice J., Davies A., Patrick R., Norman W. Defining social innovation. A deliverable project "The theoretical, empirical and policy foundation for building social innovation in Europe", European Commission. 7th Framework Programme, European Commission, DG Research. Brussels, 2013.
3. Christensen C.M. The innovator's dilemma: when new technologies cause great firms to fail. Harvard Business School Press. Boston, Massachusetts, 1997.
4. European Commission. Guide to social innovation. URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/84453/Guide_to_Social_Innovation.pdf/88aac14c-bb15-4232-88f1-24b844900a66 (дата звернення: 05.09.2018).
5. Foley C.F., Kerr W.R. Ethnic innovation and U.S. multinational firm activity. Harvard Business School Entrepreneurial Management Working Paper". 2010, No 12-006. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1911295> (дата звернення: 05.09.2018).
6. Hamel G. Moon shots for management. *Harvard Business Review*. 2009. Vol. 87. No 2.
7. Harris M., Albury D. Why radical innovation is needed to reinvent public services for the recession and beyond. The innovation imperative/The Lab Discussion Paper. 2009. Nesta, London.
8. Heiscale R. Social innovations: structural and power perspectives. Social innovations, institutional change and economic performance. Edward Elgar, Cheltenham, 2007.
9. Kesselring A., Leitner M. Soziale Innovationen in Unternehmen. Study, compiled by order of the Unruhe Stiftung, Vienna. URL: http://www.zsi.at/attach/Soziale_Innovation_in_Unternehmen_ENDBERICHT.pdf (дата звернення: 05.09.2018).
10. Loogma K., Tafel-Viia K., Ümarik M. Conceptualising educational changes: A social innovation approach. *Journal of Educational Change*. 2012. Vol. 14. Iss. 3.
11. Maruyama Y., Nishikido M., Iida T. The rise of community wind power in Japan: Enhanced acceptance through social innovation. *Energy Policy*. 2007. Vol. 35.
12. Mothe C., Thi T.U.N. The link between non-technological innovations and technological innovation. *European Journal of Innovation Management*. 2016. Vol. 13. No 3.
13. Moulaert F., Nussbaumer J. Defining the social economy and its governance at the neighborhood level: A methodological reflection. *Urban Studies*. 2005. Vol. 42. No 11.
14. Mulgan G. The process of social innovation. *Innovations: Technology, Governance Globalization*. 2006. Vol. 1. No 2.
15. Mulgan G., Tucker S., Ali R., Sanders B. Social innovation: what it is, why it matters, how it can be accelerated. URL: <http://youngfoundation.org/publications/social-innovation-what-it-is-why-it-matters-how-it-can-be-accelerated> (дата звернення: 05.09.2018).
16. Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G. The open book of social innovation. The Young Foundation & NESTA. London, 2010.
17. Nicholls A., Murdock A. Social innovation: blurring boundaries to reconfigure markets. Palgrave Macmillan, Handmills, Basingstoke, Hampshire. New York, 2012.
18. OECD, Fostering innovation to address social challenges. Committee for Scientific and Technological Policy (CSTP) URL: <http://www.oecd.org/sti/inn/47861327.pdf> (дата звернення: 05.09.2018).
19. Philips S.D., Laforest R., Graham A. From shopping to social innovation: getting public financing right in Canada. *Policy and Society*. 2010.
20. Phills J.A. Jr., Deiglmeier K., Miller D.T. Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*. 2008. Vol. 6. No 4.
21. Pol E., Ville S. Social innovation: buzz word or enduring term? *The Journal of Socio-Economics*. 2009. Vol. 38. No 6.
22. Rahimi G., Damirchi Q.V., Seyyedi M.H. Management behavior and organizational innovation. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. 2011. Vol. 3. No 6.
23. Raufflet E. Mobilizing business for post-secondary education: CIDA university, South Africa. *Journal of Business Ethics*. Vol. 89.
24. Rennings K. Redefining innovation-eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological economics*. 2000. Vol. 32. No 2.
25. Schumpeter J.A., & Opie R. The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1994.
26. Sullivan C.M. Using the ESID model to reduce intimate male violence against women. *American Journal of Community Psychology*. 2003. Vol. 32. No 3–4.
27. Sundbo J., Gallina A., Serin G., Davis J. Contemporary management of innovation. Are we asking the right questions? Palgrave Macmillan, Handmills, Basingstoke, Hampshire, 2003.
28. Tafel-Viia K., Loogma K., Lassur S., Roosipõld A. (2012), Networks as agents of innovation: teacher networking in the context of vocational and professional higher education reforms. *Vocations and Learning*. 2003. Vol. 5.
29. Teets J.C. Reforming service delivery in China: The emergence of a social innovation model. *Journal of Chinese Political Science*. 2012. Vol. 17.
30. Utterback J.M. The process of technological innovation within firms. *Academy of Management Journal*. 1971. Vol. 14. No 1.
31. Wolfe R.A. Organizational innovation: review, critique and suggested research directions. *Journal of Management Studies*. 1994. Vol. 31.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СПІВПРАЦІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

THEORETICAL ISSUES OF COOPERATION OF LOCAL AUTHORITIES AND COMMUNITY IN PRESENT-DAY CONDITIONS

Метою статті є визначення типів і форм взаємодії громади з органами державної влади та місцевого самоврядування, їх стану й перспектив розвитку в Україні. Розглянуто сучасні моделі побудови дієвого діалогу в громаді відповідно до чинної законодавчої бази України і проаналізовано стан реалізації адміністративно-територіальної реформи в країні.

Ключові слова: соціологія місцевого самоврядування, громада, громадянське суспільство, демократія участі, адміністративно-територіальна реформа, принцип субсидіарності.

Целью статьи является определение типов и форм взаимодействия громады с органами государственной власти и местного самоуправления, их состояния и перспектив развития в Украине. Рассмотрены современные модели построения эффективного диалога в громаде согласно действующей законодательной базе Укра-

ины и проанализировано состояние реализации административно-территориальной реформы в стране.

Ключевые слова: социология местного самоуправления, громада, гражданское общество, демократия участия, административно-территориальная реформа, принцип субсидиарности.

Object of the article shall be defining the types and kinds of interaction between the community and the state and self-government authorities, their status and prospects for further development in Ukraine, careful consideration is given to the modern models of building meaningful and effective dialogue in the community in accordance with legal framework of Ukraine, the article has analysed the status of administrative-territorial reform implementation in the country.

Key words: notion of local governance sociology, community, civil society, participation democracy, administrative-territorial reform, subsidiarity principle.

УДК 316.75

Решетов В.М.

аспірант кафедри соціології управління
Донецький державний університет
управління

Постановка проблеми. Закриті суспільства характеризуються тим, що люди сліпо вірять у те, що їхнє життя повністю контролюється державою. Від влади очікується, що вона має забезпечувати всі потреби власних громадян, і це сприймається як таке, на що не можна вплинути або чого навіть неможливо зрозуміти. З розвитком демократії прийшло усвідомлення важливості участі громадянської в управлінні державними справами, необхідності забезпечення реальних можливостей для впливу громадян на дії місцевої влади, розвиток і реалізацію планів і програм, розв'язання наявних проблем територій.

Останніми роками в Україні відбулися значні зміни. Місцеве самоврядування набуває реальної сили. Пересічні громадяни перестають бути просто «населенням», що мешкає на певній території, і стають самоврядною громадою, кожен член якої в міру своїх можливостей допомагає становленню добробуту всіх. Для закріплення зазначених змін прийнята Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки відповідно до Указу Президента України від 26.02.2016 № 68/2016. Її головною метою є налагодження ефективного партнерської взаємодії громадянської з органами державної влади й органами місцевого самоврядування для задоволення суспільних інтересів і використання різноманітних форм демократії, участі громад-

ської ініціативи та самоорганізації населення. Для досягнення поставленої мети ця Стратегія передбачає виконання низки завдань, серед яких, на наш погляд, найбільш важливими є активізація комплексних заходів, спрямованих на підвищення громадянської освіти населення щодо можливості захисту своїх прав і вираження інтересів через різні форми демократії участі (консультації з громадськістю, місцеві референдуми, громадські слухання, мирні зібрання, загальні збори громадян, стратегії розвитку громад). Отже, за демократичного врядування влада зацікавлена в налагодженні співпраці з громадою.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення типів і форм взаємодії громади з органами державної влади та місцевого самоврядування, їх стану й перспектив розвитку в Україні в процесі демократичного врядування в рамках соціології місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За В. Бурею, соціологія місцевого самоврядування – це спеціальна наукова соціологічна теорія, що досліджує закономірності, принципи, форми й методи створення соціальних зв'язків і відносин, які виникають у процесі реалізації прав територіальних громад на вирішення питань, життєво важливих для населення цієї (конкретної) території, а також гармонізації їх з управлінською проблематикою

регіонального й державного рівнів [1]. Місія соціології місцевого самоврядування полягає в пошуку всебічно обґрунтованих соціологічною наукою шляхів для створення соціально адекватної системи управління в суспільстві на основі максимальної повної реалізації потенціалу самоорганізації населення конкретних територій [2].

Одним із центральних понять запропонованої теми є термін «грумада». Натепер серед дослідників не існує єдиного підходу до його визначення. Іноді говорять про грумаду як спільноту, постійно або тимчасово об'єднану спільними проблемами чи інтересами, наприклад тих, хто бере участь у зборах, зустрічах, або ж представників етнічних/національних спільнот. Найбільш популярним є визначення грумади як спільноти, яка об'єднана за ознакою спільного проживання в певній місцевості, тобто територіальну грумаду. Наведені два визначення не є взаємовиключними. Люди можуть бути одночасно членами територіальних грумад і спільнот, об'єднаних певними потребами. Як члени територіальної грумади, люди мають певні спільні інтереси, і саме ця спільність інтересів дає їм можливість вирішувати спільні проблеми.

Грумадами можуть бути об'єднання громадян за місцем проживання; об'єднання громадян на основі спільних культурних цінностей; об'єднання груп осіб, що мають спільні інтереси чи схожий досвід у грумаді тощо.

В українському законодавстві використовується саме поняття «територіальна грумада», яке є ключовим для розуміння реалізації місцевого самоврядування, його первинним суб'єктом.

Конституція України визнає право самостійно вирішувати питання місцевого значення лише за первинними територіальними грумадами – жителями адміністративно-територіальних одиниць, тобто поселень або населених пунктів (сіл, кількох сіл, селищ і міст).

У статті 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» подається визначення цього поняття: «Територіальна грумада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр».

Сьогодні фахівці пропонують розширити термін «територіальна грумада» і сформулювати його так (ми теж дотримуємося такого визначення): *територіальна грумада – жителі, що мають спільні інтереси, зумовлені постійним проживанням у межах відповідної самоврядної адміністративно-територіальної одиниці, власні органи місцевого самоврядування, місцевий бюджет і комунальну власність* [3].

При цьому наголосимо, що за цим визначенням грумада повинна мати такі ключові ознаки: спільні риси, що об'єднують людей між собою (місце проживання, етнос, релігія тощо); мережа стосунків і взаємодії в грумаді; колективна дія; сформована ідентичність.

Отже, термін «грумада» стосується конкретних людей, певної території, а також досвіду, соціальних стосунків і прагнень.

Грумада, у тому числі грумада за інтересами, є спільністю, яка здатна самоорганізовуватися для розв'язання наявних проблем, знатна брати на себе відповідальність. За такого підходу виникає очевидний зв'язок понять «грумада» та «громадянське суспільство».

Поняття **громадянського суспільства** також має чимало визначень. Важливо, що громадянське суспільство – це образ, який потребує певних умов для свого втілення, і водночас необхідна умова існування та розвитку особи й суспільства, розвитку демократії. *Громадянське суспільство – це громадськість з активною життєвою позицією, люди, залучені до діяльності ініціативних груп, громадських об'єднань.* Це суспільство, в якому втручання політичної влади в життя громадян зведене до мінімуму: громадяни з власної ініціативи створюють форми економічного, соціального та культурного життя, що відповідають їхнім потребам [4]. Головна риса громадянського суспільства – його відокремленість, незалежність від держави.

Громадянське суспільство передбачає широке коло формальних і неформальних організацій, таких як політичні партії, профспілки, релігійні, неприбуткові організації, благодійні фонди, непрофесійні спортивні асоціації, різноманітні групи взаємодопомоги тощо. Через таке широке коло залучених суб'єктів громадянське суспільство проявляється в різних видах діяльності, у тому числі через спільні дії щодо вирішення наявних проблем, відстоювання й лобіювання прав, участь в обговоренні проектів рішень влади, акцій громадянської непокори, виборчих процесах тощо.

Наведемо й коротко охарактеризуємо основні демократичні принципи діяльності громадянського суспільства:

– **Динамічність.** Через діяльність організацій громадянського суспільства в державі відбуваються відповідні зміни, між державними установами та громадянським суспільством виникають численні стосунки і зв'язки, які постійно змінюються, що сприяє розширенню політичного діалогу між громадянами й державою.

– **Легітимність.** Влада повинна визнавати право громадянського суспільства критично ставитись до її дій, державні органи не ігнорують громадянське суспільство як механізм взаємодії та критичної оцінки.

– **Незалежність.** Влада не може «приватизувати» громадянське суспільство і примусити його працювати виключно для задоволення своїх потреб. Необхідно визнати незалежність організацій громадянського суспільства й «незручності», що можуть з'явитися внаслідок викликів, які суспільство ставить на порядок денний.

– **Врядування.** Влада має визнати, що взаємодія з громадянським суспільством є ще одним механізмом забезпечення демократичних процесів, тому вкрай важливо знайти ефективні інструменти, щоб на постійній основі залучати громадян до процесів належного управління на всіх рівнях.

– **Розширення повноважень.** Наявність постійного діалогу призводить до співпраці влади з громадянським суспільством, при цьому мета полягає в залученні громад у широкому розумінні до більших можливостей діяти і брати на себе відповідальність за втілення в життя змін.

Усвідомлення громадянами своєї ролі, зростання їхньої активності й пошук шляхів забезпечення ефективного управління в нових соціокультурних умовах призвели до становлення поняття «демократія участі» (або «партисипативна» демократія). Демократія участі передбачає налагодження взаємодії органів влади з громадськістю, вдосконалення інформування громадян про стан справ та активізацію широкої участі громадян під час прийняття рішень на всіх рівнях.

Отже, **демократія участі** – це реалізація влади через взаємодію та спільну відповідальність за допомогою свободи слова, відкритої та критичної комунікації, рівного доступу до розмаїття джерел інформації, а також рівності всіх учасників діалогу щодо можливості його ініціювання й проведення. Громадський діалог є необхідною умовою підтримки довіри до органів влади. Він відкриває шлях легітимації рішень, підтримки програм діяльності та власне посадових осіб, мобілізації громадськості на певні дії щодо підтримки дій влади.

Налагодження діалогу змінює й самі владні відносини: від влади «над» до влади «з». Обов'язок органів влади – залучати громадськість до обговорення суспільних проблем і не просто інформувати населення, а обґрунтовувати, пояснювати, пропонувати альтернативні шляхи розв'язання суспільних проблем. Діалог потрібен щодо того, які питання варто порушувати, чи правильно визначені проблеми, які є інтереси й ризики, чи враховані всі альтернативи, як посилити здатність розв'язувати подібні проблеми в майбутньому тощо. Суттєвим є формування загального контексту, в якому люди можуть критично оцінювати події та переглядати свої переконання, мобілізувати себе заради досягнення визначених самим суспільством цілей.

Існує чимало теорій щодо становлення й розвитку взаємодії влади і громадськості. Американська дослідниця Шеррі Арнстейн виділяє вісім умовних рівнів участі громадськості в процесі прийняття рішень – від повної неучасті до запровадження реальної влади громадськості [4]. На думку Ш. Арнстейн, на рівні маніпуляції й терапії громадськості відводиться пасивна підпорядкована роль. Тут органи влади вчать, заспокоюють, переконують населення в правоті своїх дій. На рівнях поінформованості, консультування та заспокоєння громадськість отримує можливість чути правду, інформацію й мати голос, але відсутні певні гарантії, що рішення влади будуть ухвалювати цей голос. Громадськість сприймається в статистичній ролі, участь вимірюється за кількістю того, скільки людей відповіли на питання, скільки взяли брошури додому тощо. Рівні партнерства, делегованих повноважень і контролю громадськості передбачають активну участь громадян, які отримують реальну можливість приймати рішення спільно з владою за чіткого визначення всіх необхідних процедур. Влада «перерозподіляється» шляхом переговорів між зацікавленими сторонами, і громадськість впливає на процес планування, виконує певні програми, контролює певну діяльність, вимагає звітів. Інший фахівець у сфері розбудови демократії Д. Вілкокс виділяє п'ять рівнів зростаючого контролю представників громадського суспільства: 1 – інформація, 2 – консультація (інформування щодо наявних проблем, пропонування альтернативних шляхів вирішення та забезпечення зворотної реакції), 3 – спільне прийняття рішень (заохочувати інших ділитися додатковими ідеями й альтернативними варіантами, спільно приймати рішення щодо наступних дій), 4 – спільні дії (групи з різними інтересами налагоджують партнерські стосунки для спільних дій), 5 – підтримка незалежних дій громадськості (допомога іншим зробити, що вони хочуть, можливо, за допомогою залучення різноманітних ресурсів (грантів)) [4].

Сьогодні під час обговорення процесу налагодження взаємодії влади з громадськістю найчастіше використовують підхід, сформульований Організацією з економічного співробітництва і розвитку у 2001 році. Згідно з ним, виділяють три рівні співпраці: *інформування* (надання інформації громадськості загалом або зацікавленим групам чи організаціям, що представляють інтереси тих, на кого відповідна політика потенційно впливає), *консультування* (однобічне отримання інформації від громадськості щодо заздалегідь визначених владою питань) та *активну участь* (саме цей тип взаємодії є принципово двостороннім, відкриває шлях реального партнерства й дає громадськості змогу брати участь у форму-

ванні публічної політики, а також у її реалізації та оцінюванні) [5]. У такому розумінні участь громадськості – це стосунки, що ґрунтуються на партнерстві з органами влади, коли громадяни активно долучаються до визначення процесу і складників формування й розробки політики, а їхні пропозиції враховані в ухваленні рішень.

В Україні прийнята низка нормативних документів, якими передбачена достатня кількість різноманітних форм участі громадян у формуванні державної політики. Зокрема, Законами України: «Про об'єднання громадян», «Про соціальний діалог в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про громадські організації», «Про органи самоорганізації населення», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про соціальні послуги», «Про доступ до публічної інформації» тощо – нормуються такі форми взаємодії влади і громади, як громадські ради; громадські слухання; громадські ініціативи; консультації; круглі столи; опитування громадської думки; організація громади; соціальний моніторинг; створення коаліцій тощо.

Наявна суспільно-політична криза, яка почалася наприкінці 2013 – початку 2014 років, поставила серйозні виклики для діалогу між представниками державної влади й інституціями громадянського суспільства в Україні, а в окремих форматах фактично звела його нанівець. Дискредитація відкритого діалогу досягла небезпечної межі, зберігаються ризики прийняття хибних рішень і їх небезпечних наслідків, адже ігноруються як ґрунтовні експертні позиції, так і громадська думка. Тому на порядку денному – відновлення хоча б мінімального рівня довіри між обома сторонами, що безпосередньо залежить від здійснення сутнісних перетворень у політико-правовій системі. На думку експертів, цілеспрямоване відсування громадського сектору від важелів впливу на прийняття рішень є вкрай небезпечним, оскільки призводить до спроб розв'язання проблемних питань і конфліктів за правовими межами, одноосібно, без урахування думки суб'єктів громадянського суспільства [6].

Сприяти активному залученню громадян до прийняття рішень, розвитку своєї громади й, урешті-решт, відновити громадський діалог покликана адміністративно-територіальна реформа, яка нині проводиться в країні. Згідно із Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, ця реформа проводиться у два етапи: 1) підготовчий, на якому здійснюється розробка обласними адміністраціями перспективних планів формування територій громад, їх схвалення обласними радами й затвердження Кабінетом Міністрів

України; 2) об'єднання громад відповідно до затверджених перспективних планів. На кінець 2015 року в Україні схвалено обласними радами перспективні плани об'єднання 191 територіальної громади, до складу яких увійшли 975 рад, що об'єднуються. А це становить лише 9% усіх територіальних громад України [7]. Можна стверджувати, реалізація реформи проходить важко й затягується в часі.

На жаль, більшість державних службовців розуміють реформу як перерозподіл між рівнями влади повноважень, функцій, відповідальності й фінансових ресурсів. Але головне призначення влади – створювати умови для реалізації людьми своїх прав та інтересів, для допомоги тим, хто її потребує, і тому в ході реформи повинен бути реалізований головний принцип: «Не люди для держави, а держава для людей».

Окремо варто відмітити європейську вимогу до реформованої влади – додержання принципу *субсидіарності*, за якого забезпечується реалізація якомога більшого обсягу управлінських повноважень на якомога нижчому рівні управління за умови забезпечення належної ефективності.

Досвід інших країн, зокрема Польщі, на який орієнтується нинішня модель реформування місцевого самоврядування в Україні, свідчить, що адміністративну й адміністративно-територіальну реформи треба проводити одночасно. При цьому доцільно розділяти, що перша спрямована на реформування та впорядкування функцій і структур органів управління, а друга – на формування раціональної й ефективної системи територіальної організації життя громад. У Польщі саме територіальну громаду зробили базисом і законодавчо передали їй повноваження та більшу частку ресурсів: там десь 90% проблем вирішуються на рівні територіальних громад. Крім того, Польща за роки реформи місцевого самоврядування із 17 млрд доларів США, витрачених на реформу із центрального та місцевих бюджетів, а також із міжнародних фондів і європейських інституцій, значну частину коштів витратила на просвітницьку роботу – на тренінги, семінари, навчання з розробки стратегій. Це зроблено для того, щоб люди розуміли, що реформи дадуть і в якій формі будуть ефективними.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективна співпраця місцевої влади і громади в сучасних умовах повністю залежить від активної позиції кожного члена громади. Активну громадянську позицію треба демонструвати не тільки під час виборів депутатів місцевих або Верховної рад, а й постійно брати участь у формуванні та реалізації місцевої політики. Саме ця співпраця має забезпечити позитивну динаміку розвитку й, зрештою, підвищити на-

явні соціальні стандарти, сприяти покращенню інфраструктури та добробуту людей.

Одним із головних викликів для України сьогодні є ефективне проведення адміністративно-територіальної реформи, яка дасть змогу передати громаді права й ресурси для вирішення місцевих проблем і розвитку.

На підставі попередньої оцінки стану реалізації адміністративно-територіальної реформи можна визначити основні положення щодо участі громадськості в процесі добровільного об'єднання територіальних громад, до яких варто зарахувати такі:

1. Об'єднання громад має проводитись добровільно з урахуванням думки членів територіальних громад.
2. Основний механізм, за допомогою якого найбільш точно можна визначити позицію членів територіальних громад щодо такого об'єднання, – місцевий референдум.
3. Обов'язково має враховуватись принцип відкритості, прозорості та громадської участі.
4. Проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з можливим залученням громадських об'єднань.
5. Проведення обов'язкових громадських обговорень у процесі добровільного об'єднання територіальних громад.
6. Можливість залучення представників громадськості, органів самоорганізації населення в процес розроблення, внесення змін до перспективного плану.
7. Створення робочих груп із розроблення проекту перспективного плану із залученням громадськості, органів самоорганізації населення.

8. Проведення консультацій із суб'єктами господарювання та їхніми громадськими об'єднаннями, представниками територіальних громад з питань розроблення проекту перспективного плану й унесення до нього змін.

Отже, проблема інституціоналізації ініціативних груп громадян у процесі проведення адміністративно-територіальної реформи залишається важливим напрямом досліджень. Не менш важливою проблемою залишається налагодження дієвого контролю громадськості за здійсненням державної політики на місцевому рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурег В.В. Социально-адекватное управление: концептуализация модели: монография. Донецк: ДонГУУ, 2005.
2. Бурег В.В. Социология государственного управления: монография. Донецк: ООО «Східний видавничий дім», 2012. 168 с.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство». Львів: Літопис, 2000. 319 с.
4. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии. Москва: Ad Marginem, 1996. 287 с.
5. Браун П. Посібник з аналізу державної політики. Київ: Основи, 2000. 243 с.
6. Цілі розвитку тисячоліття. Київ, 2015. URL: <http://ukraine2015.org.ua/tsili> (дата звернення: 20.09.2018).
7. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2014. С. 37–43. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/grom_susp-bdf01.pdf (дата звернення: 20.09.2018).

ТВОРЧЕСТВО КАК РЕАЛИЗАЦИЯ СУЩНОСТНЫХ СИЛ

CREATIVITY AS THE REALIZATION OF ESSENTIAL POWERS

В конечном счёте, укоренённость и успех реформ в значительной мере зависят от обеспечения созидательного вектора высвобождению творческого потенциала населения. Соответственно, задачи социального и индивидуального воспитания структурируются целями формирования личности, собственно образования её. Культивирование общественной среды, способствующей развитию и реализации сущностных сил человека, – решающий фактор продуктивной социализации/аккультурации. Качественно-количественное усложнение ойкумены под воздействием процессов постсовременных, постглобальных и постиндустриальных трансформаций требует адекватного изменения потенциала эффективного практико-теоретического влияния на действительность. Так, расширяются объективные основания для повышения многоуровневого разнообразия. Вместе с тем для консолидации субъективных предпосылок развития растёт роль защиты стандартов отношений, расцениваемых как справедливые. Это, в свою очередь, дополнительно акцентирует значение своеобразия культурно-цивилизационных миров.

Ключевые слова: творчество, сущностные силы, культурно-цивилизационные миры, социализация.

У кінцевому підсумку, вкоріненість та успіх реформ значною мірою залежать від забезпечення конструктивного вектора вивільненню творчого потенціалу населення. Відповідно, завдання соціального й індивідуального виховання структуриються цілями формування особистості, власне творення її. Культивування суспільного середовища, що сприяє розвитку та реалізації сутнісних сил людини, – вирішальний фактор продук-

тивної соціалізації/аккультурації. Якісно-кількісне ускладнення ойкумени під впливом процесів постсучасних, постглобальних і постіндустриальних трансформацій вимагає адекватної зміни потенціалу ефективного практико-теоретичного впливу на дійсність. Так, розширюються об'єктивні підстави для підвищення багаторівневої різноманітності. Разом із тим для консолідації суб'єктивних передумов розвитку зростає роль захисту стандартів відносин, що розцінюються як справедливі. Це, у свою чергу, додатково акцентує значення своєрідності культурно-цивілізаційних світів.

Ключові слова: творчість, сутнісні сили, культурно-цивілізаційні світи, соціалізація.

Finally, the rootedness and success of reforms depend to a large extent on providing a constructive vector for the liberation of the creative potential of the population. Accordingly, the tasks of social and individual education are structured by the goals of the formation of the personality, actually its formation. The cultivation of the social environment that fosters the development and realization of the essential forces of man is the decisive factor of productive socialization/acculturation. Qualitative and quantitative complication of ecumene under the influence of post-modern, post-global and post-industrial transformations requires an adequate change in the potential for effective practical and theoretical influence on reality. Thus, objective grounds for increasing multilevel diversity are expanding. At the same time, for the consolidation of the subjective prerequisites for development, the role of protecting the standards of relations that are regarded as fair is growing. This, in turn, additionally accentuates the importance of the uniqueness of cultural and civilizational worlds.

Key words: creativity, essential powers, cultural and civilizational worlds, socialization.

УДК 316.42+304.4+304.5

Шедяков В.Е.

д.соц.н., к.э.н.

независимый исследователь (Киев)

Каждому приходится выбирать – ради чего жить:
ради того, чтобы стать удобрением,
или ради того, чтобы стать светом добра
и этим светом светить людям.

Симеон Афонский

Постановка проблемы. Общество представляет среду предпочтительных развития/реализации сущностных сил каждого, моделируя, сообразно исторической эпохе, наиболее вероятный жизненный путь при серии тех или иных выборов. Тем самым складывается баланс предопределённости и поведенческой свободы, объективных обстоятельств и субъективных действий. Следование прежним традициям или взламывание их и создание новых рождает своих героев и последователей-эпигонов.

Анализ последних исследований и публикаций. Лао-цзы и Конфуций, Абу Рейхан аль-Бируни и Абу Наср аль-Фараби, И. Кант и Г.В.Ф. Гегель, М. Бакунин и К. Маркс рассматривали ключевые элементы взаимообогащения механизмов индивидуального и социального развития. П. Анохин, Е. Ануфриев, Г. Арефьева, Л. Архангельский, В. Барулин, С. Батенин, Н. Бердяев, Ю. Бородай, А. Бузгалин, В. Букреев, И. Бычко, О. Джоуев, Б. Додонов, Е. Донченко, О. Дробницкий, А. Здравомыслов, Э. Ильенков, В. Келле,

В. Кизима, Н. Козлова, А. Колганов, П. Копнин, А. Коршунов, Р. Косолапов, Н. Костенко, В. Кремьянский, В. Кузьмин, А. Леонтьев, М. Лифшиц, Л. Ляхова, Г. Маркузе, Ф. Михайлов, Т. Павлов, Н. Панина, В. Паниотто, А. Петровский, Л. Петрушенко, Е. Режабек, В. Сагатовский, Л. Сохань, В. Толстых, В. Тугаринов, А. Уледов, Ю. Фёдоров, В. Федотова, И. Фролов, Э. Фромм, А. Фурсов, В. Шилов, Г. Штракс, В. Ядов, Е. Якуба и др. проанализировали общепсихологические и социально-прикладные аспекты творческой активности. Хосе Ортега-и-Гассет в эссе «Человек и люди» (опубликованном в сборнике «Дегуманизация искусства» и другие работы), сформулировал идеи, повлиявшие на понимание соотношения человека и общества (применительно к востребованности сущностных сил человека).

Характеристики творчества в трудовом процессе выявили Р. Дарендорф, Э. Берль, В. Библер, В. Борисов, В. Буслинский, И. Буян, Дж. Бэрнэм, Н. Дметерко, Э. Дюркгейм, А. Гастев, Г. Гиргинов, В. Ельмеев, Г. Жильцов, Р. Иванова, М. Каган, В. Камаев, Б. Кедров, А. Коршунов, В. Коцюбинский, В. Мазур, В. Мантатов, Э. Маркарян, Э. Миженская, Н. Мотрошилова, Т. Парсонс, В. Подмарков, Я. Пономарёв, И. Пусенкова, А. Разжигаев, А. Рубан, К. Садыков, Г. Селье, М. Солодков, Б. Сухаревский, В. Томашкевич, Ж. Тощенко, И. Чангли, Н. Чернина, В. Шановский, С. Шаповалов, в управленческом – А. Аверин, Р. Акофф, Ч. Барнард, Г. Браверман, Дж. Браун, М. Вебер, А. Венделин, Дж. Гвишиани, В. Голиков, К. Гудрич, С. Дзарасов, В. Дорошенко, П. Друкер, Л. Дятченко, Л. Канищенко, Р. Кемп, Р. Киркбридж, Ф. Кожурин, А. Кредисов, П. Лебедев, П. Лорандж, Дж. Марч, В. Медведев, Э. Мейо, Р. Мертон, М. Мескон, Р. Моклер, У. Оучи, С. Повная, В. Полтораки, Ф. Ротлисбергер, Г. Саймен, А. Слоун, А. Спиридонов, Е. Старосьцяк, Дж. Стори, Л. Суворов, Ю. Сурмин, Ф. Тейлор, Ю. Тихомиров, Д. Уайлд, А. и М. Уилсоны, Л. Уорвик, Р. Уотермен, М. Фолетт, А. Файоль, У. Флиппо, Г. Фрон, С. Хайнц, Ч. Хенди, А. Этциони, Л. Якокка, С. Янг и др. В. Арнольд, И. Пригожин, Г. Хакен заложили основы синергетических подходов в управлении. Исследования Э. Афоина, О. Балакиревой, Е. Головахи, Э. Либановой, Е. Копатько, В. Небоженко, И. Шапошниковой и др. позволяют оценить специфику украинских условий для развития творчества. Соответственно, текст основан, во-первых, на аналитике авторов-исследователей индивидуального и социального творчества; во-вторых, на психолого-педагогических идеях сотворчества в образовательном процессе; в-третьих, на изучении закономерностей и случайностей подвижности границ продуктивного сочетания

механизмов самодвижения общества и диапазона эффективных воздействий на них.

Постановка задачи. Эффективное осуществление модернизации в условиях усиления во всемирном масштабе роли постсовременных, постиндустриальных и постглобальных тенденций вызывает дрейф ресурсно-методологических баз взаимовлияний [1–5]. Важнейшая практическая и теоретическая проблема – оптимизация социальных воздействий на ход трансформаций с учётом отражения последствий этого в плоскостях большой стратегии, собственно стратегии, тактики и оператики. В этой ситуации основная задача статьи – характеристика творчества как качества процесса само- и взаимореализации в контексте происходящих перемен.

Изложение основного материала исследования. Творчество – взаимодействие для созидательной консолидации на принципах соразвития. Сущностные силы требуют своей реализации. Сакральное значение творчества – в продуктивном единстве «инаковости», своеобразности, глубоко индивидуальной одарённости и сущностных сил, родовых по своей природе, единых для человечества, но заметно отличающихся в разных культурно-цивилизационных мирах. Особенности поведенческой активности человека рождаются в сопоставлении его личной одарённости и стимулирования характера и направленности её развития и реализации общественной средой, преломляя условия индивидуализации и социализации/аккультурации в дереве интересов, целей и стремлений. Широкая палитра комбинаций индивидуальной одарённости каждого и связанные с отличиями характеров поведенческие особенности входят в механизмы выживания человечества, приспособления к меняющейся среде, поиска преимуществ безопасности и развития. А вот социальное неравенство, проявляющееся, в частности, в неравноправии в доступе к возможностям общественно полезного самоосуществления и условиям жизнедеятельности – источник и деградации (как общественной, так и индивидуальной), и накопления протестного потенциала. В процессе жизнедеятельности характер и направленность взаимодействия (партнёрства и конкуренции) могут существенно разниться. Соотношение собственно человеческого, святого и звериного начал в отдельном индивидуе и в общественном бытии всякого культурно-цивилизационного мира различно. Вектор подвижности этого баланса формирует разные приоритеты при создании: как в божественном уподоблении при продуцировании/творчестве смыслов, так и животном – при биологическом репродуцировании/размножении. Звериное начало искушают сытостью, человеческое – справедливостью

в обеспечении реализации идеалов свободы, равенства и братства. И путь реформ – направление укрепления собственно человеческого начала в обществе, соответственно, очеловечивания общественной жизни, гуманизации социально-политических и социально-экономических отношений.

Безосновательная, а то и извращённая активность (например, вырастающая из отрицательной нравственной силы) формирует не только разнообразное графоманство, но и разветвлённые структуры превращённых и иррациональных форм. Системность социальных и индивидуальных извращений развития и реализации сущностных сил обеспечивается процессами отчуждения. Отчуждающая человека среда не уничтожает, но искажает творчество как саморазвёртывание его сущностных сил, гипертрофируя случайный характер и поддерживая социальное неравенство и эгоцентризм. Снятие отчуждённых форм предполагает как уничтожение (само)разрушающего уровня творческого развития сущностных сил, так и сохранение достижений. Отнюдь не формальные конструкты, а качество жизни и возможности творчества определяют прогресс страны, новые же горизонты развития открываются там, где общественное устройство максимально способствует общественно полезной реализации творческого потенциала каждого [6–12]. Соответственно, уровень реализации прав человека, качество его жизни, возможности творческой самостоятельности и самовыражения – принципиальные завоевания социального прогресса, его неотъемлемые черты. В этих условиях отказ от идеологии социального государства мог бы привести не только к утрате трудового (в частности научно-интеллектуального) потенциала, ослаблению заинтересованности работников, но и к подрыву социокультурной базы общественного согласия и социально-экономического развития. При этом представления об обществе и государстве общего процветания (благополучия) сегодня связываются, скорее, с ценностно-смысловыми комплексами не праздности и потребительства, а созидания и творческого поиска. Это ориентирует не на скопление разнообразных социальных изживенцев и их obsługi, а на активную поддержку творчества с приоритетом прав и свобод человека; социальной справедливости, то есть социального равенства людей в правах и возможностях; солидарности, понимаемой как выражение общности человечества и сочувствия к жертвам несправедливости.

Дополнительно распространение общественно полезных форм индивидуального и социального творчества стимулируется необходимостью кардинального расширения круга участников процесса управления, преодоле-

нием деления на решающих и исполняющих. При этом стратегическая культура отражает не только качество элиты, но и характер всего народа, что ориентирует на ресурсно-методологические базы её развития, связанные с ценностно-смысловыми комплексами и требующими приоритета творчества (прежде всего, в труде и управлении). Безудержный оптимизм и потоки безбрежной «чернухи» в равной степени могут инспирироваться для отсекаания исторических альтернатив и направления к «единственно верному пути». Между тем, иное возможно, однако требует духовной, душевно-нравственной и интеллектуальной работы, суть которой концентрируется вокруг творчества. Настройки государственного управления дополнительно напоминают о наличии трёх главных измерений: обеспечения индивидуальных прав человека, подъёма социально-экономического благосостояния и политического сознания. Эти направления взаимосвязаны, при этом, например, высокий уровень культуры вложений в образование и профессиональную подготовку, науку, здравоохранение и социальное обеспечение работников – неотъемлемая черта (само)управления, превращения человеческого потенциала в человеческий фактор модернизации. При разнообразии путей социогенеза борьба за возрождение ценностно-смысловых комплексов своего культурно-цивилизационного мира прямо и непосредственно оказывается в числе высших приоритетов социума, так же как и ресурсы её воплощения: культура, идеология, наука. И, особенно, образование, сущность которого – не культуртрегерство или натаскивание обрывков знаний, а именно образование личности, её созидание (самосозидание).

Творчество предполагает знание о свойствах как окружающего мира, так и участников творческого процесса реализации/развития в деятельности сущностных сил. Знание – условие понимания при интерпретации: процессы освоения (в частности опредмечивания и распредмечивания) требуют восприятия репрезентированного смысла. «Предметность деятельности порождает не только предметный характер образов, но также предметность потребностей, эмоций и чувств» [13, с. 89]. При этом самоотражение, в свою очередь, может представлять собой форму активности, в т. ч. познавательной и деятельностной. Так, в социально-историческом контексте отражение трансформирует внешнее воздействие в имманентный двигатель самопознания, самоотграничения и дальнейших метаморфоз: конкуренции и партнёрства. В частности, «предыстория человеческой деятельности начинается с приобретения жизненных процессов предметности» [13, с. 85]. Вместе с тем «нельзя рассматривать все виды сознания как

непрерывную последовательную цепочку перехода сознания с одного уровня на другой» [14, с. 61]. Так, вещное (дорефлексивное) знание имеет по преимуществу точечный, изолированный, несистемный, случайным образом сформированный в слиток, не поддающийся аналитическому расчленению характер. Между тем, оценка реального происходит в сравнении его с идеальным. В побуждении к осуществлению рефлексивного мышления существенную роль играют ожидания «идеализированного Я», мировоззренческие представления [15–17]. Вместе с тем идеалы Красоты, Добра, Истины не только формируют представления и установки, но и выводят за пределы актуальной реальной жизни. Причём развёртывание виртуальных реальностей повышает арсенал обоюдного давления при взаимопереходах виртуального и реального, одухотворении материального и материализации духовного. Идеалы общественных справедливости, свободы и равенства преломляются сквозь представления каждого культурно-цивилизационного мира, сконцентрированные в его базовых ценностно-смысловых комплексах. Накопленные предпосылки качественно-количественного усложнения ойкумены под воздействием процессов постсовременных, постглобальных и постиндустриальных трансформаций требуют адекватного изменения потенциала эффективного практико-теоретического влияния на действительность. Так, кардинально расширяются объективные основания для повышения многоуровневого разнообразия. Усиливает общественное звучание формула «творческая многоликость – жизнь, единообразие и упрощение – уродование в прокрустовом ложе и смерть». Живое противоречиво, через разрешение противоречий осуществляется развитие. Качественная разнородность – один из необходимых моментов взаимодействия как основания процессов развития. Соответственно, если противоречие представляет собой элемент, обязательно присутствующий во всяком живом, развивающемся процессе, то отсутствие противоречий – признак остановки и смерти. Оглуплять и манипулировать с направлением «единственно правильным путём» к загодя спланированному «новому порядку» можно при помощи создания социальной среды как безудержного оптимизма, так и напора потока беспроблемной «чернухи». Напротив, высвобождение созидательного потенциала (а не звериных инстинктов) требует осознанности своей жизнедеятельности и рефлексивности мышления. При этом перед каждым стоит выбор приоритета: выживание/благополучие собственное (в частности с присоединением к ценностно-смысловым комплексам господствующего в данный момент культур-

но-цивилизационного мира) или же своего культурно-цивилизационного мира. Создание условий, стимулирующих упрощение потребностей и интересов, низведение человека до уровня звериных инстинктов (так и «потребитель – экономическое животное», по меткому замечанию Д. Калаича), а общество – до его атомизации, превращается в путь не только к ускоренной деградации, но и к уничтожению культурно-цивилизационного мира.

Обеспечение реализованности и самостоятельности каждого из культурно-цивилизационных миров (макрорегионов) сегодня непосредственно зависит от умения распорядиться не только имеющимся потенциалом, но и, прежде всего, его научно-интеллектуальной составляющей. Создание благоприятных для творчества (прежде всего научного) условий оказывается не только целью, но и важнейшим условием успеха проведения осовременивания уклада жизнедеятельности. Научно-методологическое и нравственно-ценностное обеспечение творчества в труде и управлении – непреложная необходимость разумной инициативы исторического масштаба. Природа рефлексивного регулирования процессов общественной жизни требует внимания и учёта качеств не только объективной, но и субъективной составляющей исторического процесса, в частности деятельных участников и колеблющихся, актива и пассива происходящего, союзников и противников, их структурной и функциональной определённости. Тем самым развитие социально-политических процессов предполагает вызревание как самой общественной среды, так и кластеров будущего как звеньев цепи, потянув за которые можно изменить весь общественный организм.

Культивирование общественной среды, способствующей развитию и реализации сущностных сил человека, – решающий фактор продуктивной социализации/аккультурации. Вместе с тем меняется качество процессов социализации – индивидуализации. Например, с одной стороны, общественно необходимым становится обеспечение развития и реализации сугубо индивидуальной комбинации одарённости человека, с другой – кардинально возрастает зависимость при этом не только от других участников социальной жизнедеятельности, но и от смыслов, воплощённых в «прошлом» труде. Собственно, известная концепция освобождения труда и личности у К. Маркса создавалась преимущественно на историческом материале «европейского полуострова Азии» и посвящена по преимуществу именно европейской истории. На все остальные макрорегионы приходится лишь пунктир «азиатского способа производства». Между тем динамика иных цивилизаций

вовсе прошла мимо внимания как не раскрываемая в схеме. При этом со временем империалистическая ветвь капитализма столь же естественно породила фашистское направление западного тоталитаризма, как и либеральное развитие – индивидуализм или же поиски продуктивного коллективизма – социализм; причём всё это под лозунгами поиска свободы и справедливости. Реализация раскрепощения личности в западном варианте часто оборачивается освобождением инстинктов. Перенос же схемы в другую общественно-историческую среду либо сбил, либо давал существенные изменения, заметно обогащая исходную модель. Ценностно-смысловые комплексы: мировоззренческие и инструментальные, общественные и индивидуальные – отражаются на восприятии сущего и воплощаются в понятии должного, предрасполагая к определённым чертам веры, диалекта, обычаев и привычек.

С одной стороны, состояние социокультурной среды – важнейший фактор развития и реализации творческого потенциала каждого, с другой – сама творческая активность населения является весомым аргументом становления среды. Формирование общественной среды, способствующей социальной активности, – важнейшая задача общества, а создание предпосылок, культивирование и реализация одарённости – обязанность государства. Вместе с тем без обеспечения научного уровня методологического обеспечения соучастие в управлении бессмысленно и аморально. При этом, с одной стороны, рост значимости образования, науки и культуры среди ценностных иерархий влечёт за собой ускорение общественного развития, а подъём общества, в свою очередь, приводит к повышению ценности образования. С другой же – увеличение структурирующего общественные отношения влияния закономерностей формирования экономики знания само по себе усиливает потребность в интеллектуальной деятельности и регулярном возобновлении научно-методологической базы. А структура управляемого объекта в общественной целостности требует соответствия структуры управления им.

Развитие ойкумены переносит акценты в обеспечении совокупной производительности и итоговой конкурентоспособности на духовное (в частности интеллектоёмкое) самодетельное творчество: создающие смыслы становятся лидерами, тиражирующие вещи – манипулируемой периферией. И в умном обществе основной источник стоимости – творческая, прежде всего интеллектуальная, деятельность, а не психофизические усилия сотрудника, увеличение её удельного веса в общественно необходимом труде является определяющей закономерностью хозяйственно-

вания и предпосылкой успеха в соразвитии культурно-цивилизационных миров. Соответственно, меняется и мера взаимодиффузии труда, игры и учения в продуктивной жизнедеятельности. Разумеется, само содержание научно-интеллектуальной составляющей общественной жизни отнюдь не равнозначно информированности или даже знанию. Собственно, ещё Гераклит констатировал: «Многознание уму не научает». Избыток же появившейся после «информационного взрыва» информации, приводящий в общем случае к её инфляции, обостряет проблему отбора и интерпретации вообще информационной гигиены. Широчайшее распространение информационных потоков, во-первых, усиливает захламливаемость пустой или непроверяемой информацией и усложняет информационный ландшафт, во-вторых, наращивает значение факторов доступа к её разнокачественным уровням, в-третьих, повышает значение общеметодологической культуры, позволяющей приходить к правильным выводам, отбирая из вороха сведений действительно важные и комбинируя качественные и количественные методы анализа, прогнозирования и моделирования конструктивных действий в постоянно изменяющейся обстановке [18–21]. Развивающееся (само)познание находит подтверждение своей истинности в реальной мере существующего (в частности общественного) пространственно-временного бытия, претворяясь в жизненные циклы человека и культурно-цивилизационного мира.

Для укрепления позиций в отношении культурно-цивилизационных миров в процессе их соразвития это, в частности, требует, чтобы добавленная стоимость распределялась с учётом затрат производителя, демократизировались системообразующие отношения общества (труда, собственности, управления), трансформировалась структура потребления. Вместе с тем экология личности предполагает постоянный гражданский выбор в пользу творчества как проявления сугубо индивидуальной комбинации дарований в общественно предоставляемой форме. Если ранее человек, как правило, реализовывался в строгих рамках predetermined рождением жизненной дороги, то сегодня в социальном масштабе свобода выбора в продуцировании смыслов сменила прежнюю свободу от выбора с низведением к животной-вещной репродукции. И выбор осуществляется с той или иной степенью сознательности и самостоятельности, с теми или иными приоритетами. Место общественной предрасположенности к отчуждённому канону и индивидуального порыва к творчеству заняла общественная потребность в творчестве, дополняемая индивидуальной склонностью к бегству от сложностей свобо-

ды. Противоречие родовых сил развёртывается в социальные конфликты,

Постсовременность впитывает в себя многообразие смыслов, образов, методологий, подходов и практик, от каждой из которых можно искать созвучное и отторгать чуждое. Как известно, традиционная культура аграрного общества реализовывала основную функцию управления интеллектуальной деятельностью в рамках формулы «делай так, потому что так делалось до тебя». В индустриальном обществе с культурой модерна генерализирующим направлением управления было «делай так, потому что это рационально». Для постсовременного общества характерен подход «делай так, потому что это эффективно». Причем эффективными могут быть самые разные парадигмы осуществления управленческих композиций. Культура постмодерна постиндустриального общества принципиально открыта, деидеологизирована, ненасильственна, базируется на развитии преимуществ, а не ликвидации недостатков. В этом – её ведущее отличие, потому этот признак пронизывает успешную организацию и управление деятельностью, особенно в имманентной эпохе деятельностью интеллектуальной. Обширный перечень происходящих кардинальных изменений достаточно часто фокусируют в определении постмодерной трансформации или постмодернизации, имеющей длинный ряд собственных характеристик, особенностей и свойств. Их существенная часть проистекает из особенностей информационной эры, сопряженной с повышением значения экономики знаний и деятельности когнитариата с его особенностями ценностно-смысловых иерархий (которые зиждутся на чувствах собственного достоинства, гордости за свою работу, профессионализма и перечеркивают подходы, основанные на подобоострастии, сервильности, заискивании, угодничестве и т.п.) с соответствующими стимулами. Разумеется, при этом, с одной стороны, работа теряет качество единственного мерила жизнедеятельности (если ранее и образование – подготовка к ней, и пенсия – плата за неё), с другой – тем теснее интегрированность, значительнее диффузия навыков.

И если ранее культура создавалась для определённого круга, то нравственный вызов постсовременности – культура для всех, культура полилога, соприкосновения с чужими, когда каждый совершенно неожиданно для него может оказаться в ситуации контакта/взаимодействия с любым, даже самым странным социокультурным контрагентом. Общение – это судьбы дар или удар в зависимости от готовности к участию в социокультурных отношениях, от искренности, от

содержательности. При этом уже отнюдь не только верхушечная культура интеллигенции или аристократии, но и народная культура испытывается на излом радикальностью перемен, неприкрытостью перед внешним вмешательством. Соответственно, реактуализируется глубоко личностный выбор каждого: жить в многоцветном, карнавально пёстром калейдоскопе общения или отказаться от него (включая и общение с прошлым, общение со смыслами жизнедеятельности). Эта свобода выбора может оказаться действительно непосильной и потому страшной, как всё хорошее. Особенно в условиях, когда характеристики постсовременности накладываются на извечные черты культурно-цивилизационного мира с присущими ему образностью, неоформленностью, тягой к запредельному. Факторы же расчеловечивания и техногенности жизни порождают отчуждённость восприятия.

Соответственно, не надо служить ничьим идеям, кроме своих, разделять чужьи принципы и подходы, кроме собственных. При этом не просто создаются основания, точки конденсации роста общественности и гражданственности, но формируются социально значимые мотивации действий/бездействия, конечный вектор трансформаций, активизация производительных сил общества, структурируется и упорядочивается социальный хаос. В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие максимы, как солидарность, взаимоуважение, свобода выбора, убеждений и слова, терпимость. Исчезает понятие периферийной культуры: они равноценны и равноправны. Усиливаются процессы соизмерения друг другом внешне противоположных подходов, на смену чистым формам (в частности мыслеформам) и образам приходят превращённые (преобразованные), вобравшие в себя элементы иной истории и отражающие черты новых носителей. Качество целостного явления формируется в процессе (само)развития в единстве сущностных свойств и функциональных признаков, проявляясь как специфика реакций. Разумная активность как основание исторической инициативы при саморазвёртывании сущностных сил человека воплощается в творчестве, социальная ценность которого зависит от освоения человеком ранее созданного и знания о свойствах мира. Вместе с тем надёжно мотивировать не страхом или корыстью, а интересом/любопытностью, любовью/надеждой можно лишь с опорой на ценностно-смысловые комплексы своего культурно-цивилизационного мира. При этом из каждого вида модели (традицион-

ной, модерной, постмодерной) развития конкретный культурно-цивилизационный мир может получить свою конкретику, соответственно, как глубинным пластам своих ценностно-смысловых комплексов, так и динамике трансформации. Соответственно, необходимо переходить от привычки к навязыванию глобальных стандартов крайне разнородным культурно-ценностным мирам, к ориентации на культивирование собственных общесоциальных условий продуктивности и долговременной стабильности жизнедеятельности.

Соответственно, задачи воспитания структурируются целями формирования личности, собственно образования её. Так, модерный проект освобождения личности в практической реализации чреват оборачиванием разгулом инстинктов, жизненной «расхристанностью» и бесцельностью трат существенных сил при доминировании права силы над силой права. Подготовка (включая потенциал самообразования и переподготовки) на общеметодологическом и профессиональном уровнях – необходимое условие массового участия в творчестве (прежде всего в труде и управлении). Инверсионные же явления неклассических трансформаций требуют более полно использовать в процессе социального регулирования вызревшие естественным путём социально-экономические формы, когда стратегия «прогрессоров» «облагодетельствовать насильно» (например, с использованием принципа окна Овертона) лишь обостряет противоречия, приводит к перерасходу ресурсных баз и вызывает отторжение. Именно поэтому традиционные ценностные ориентации зачастую обновляются под знаком усиления мотивов социальной ответственности, умеренности, самоограничения, закрепления состояния социальной иерархии. Вследствие такой направленности реактуализируется интерес к культуре, к ценностно-смысловым комплексам. Приоритетным становится и ригоризм в требованиях к качеству и социальной ответственности элиты, осуществлению социетального управления, реализации функций власти. Повышение планки нравственной требовательности и социальной ответственности во всех сферах общественной жизни – это, во-первых, необходимость перехода к обществу знаний и экономике сложного и уникального труда, во-вторых, предпосылки осуществления принципов функционирования социального государства и расширения поля социальной защиты. Неадекватность же «элиты» масштабам стоящих перед обществом вызовов дополнительно усиливает потребность в эффективных механизмах народовластия/демократии. Разумеется,

государство – для обеспечения и защиты нужд и прав граждан, а не его население – для выполнения повинностей и соответствия прокрустову ложу абстрактных требований. В частности, государство обязано принимать и говорить языками населения, а не насильствовать граждан требованиями языкового шаблона, унификации речи и стандартизации мышления. При этом когда исторически сложившаяся государственная, в частности законодательная, система входит в противоречие с объективными закономерностями безопасности и развития общества, то усиливается потребность в направленном целеполагании, фиксируемом и структурируемом Сверхпроектом, предлагающим исторически обновлённые формы традиционным для данного культурно-цивилизационного мира ценностно-смысловым комплексам. Так, именно нравственные стержни через традиции, устои, обычаи создают, организуют и оберегают общество.

Выводы из проведенного исследования. Особенности поведенческой активности человека рождаются в сопоставлении его личной одарённости и стимулирования общественной среды. Сущностные силы требуют своей реализации. Вместе с тем безосновательная, а то и извращённая активность (например, вырастающая на отрицательной нравственной силе) формирует не только графоманство, но и разветвлённые структуры превращённых и иррациональных форм.

Результаты реформ в значительной степени зависят от реальных приоритетов относительно развития и реализации творческого начала человека в балансе стратегии, тактики и оперативки их осуществления. При этом стратегическая культура отражает не только качество элиты, но и характер всего народа, что ориентирует на ресурсно-методологические базы её развития, связанные с ценностно-смысловыми комплексами и требующими приоритета творчества (прежде всего, в труде и управлении). Безудержный оптимизм и потоки безбрежной «чернухи» в равной степени могут инспирироваться для отсекаания исторических альтернатив и направления к «единственно верному пути». Между тем иное возможно, однако требует духовной, душевно-нравственной и интеллектуальной работы, суть которой концентрируется вокруг творчества.

По нашему мнению, повышение эффективности проведения научных изысканий в этом направлении может предполагать, в частности, исследование дрейфа возможностей общественных коммуникаций в реализации задач социальной педагогики и социетального стимулирования творчества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Селье Г. От мечты к открытию. Москва: Прогресс, 1987. 368 с.
2. Пономарёв Я.А. Психология творчества. Москва: Наука, 1976. 303 с.
3. Акофф Р. Искусство решения проблем. Москва: Мир, 1982. 224 с.
4. Шановский В.К. Диалектика сущностных сил человека. Киев: Выща шк. Головное изд-во, 1985. 172 с.
5. Шедяков В.Е. Стратегия постсовременного взаимодействия: методология и ресурсная база дальнейшего совершенствования. Нова парадигма. 2014. Вип. 119. С. 34–52.
6. Батенин С.С. Человек в его истории. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1976. 295 с.
7. Ватин И.В., Тищенко Ю.Р. Исторический процесс как становление человеческой индивидуальности. Проблема человека в «Экономических рукописях 1857–1859 годов» К. Маркса: коллективная монография / под ред. Е.Я. Режабека. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1977. С. 84–115.
8. Букреев В. Расчеловечивание человека в мировой истории: истоки и глобальные последствия. Москва: Флинта, 2011. 405 с.
9. Шедяков В. Співвідношення соціальних вимірів історичного процесу. Політичний менеджмент. 2013. № 59. С. 47–59.
10. Шедяков В.Е. Гармонизация индивидуально- и социального в становлении общества знания. European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: collective monograph / ed. board: M. Kiedrowska, A. Erechemla, T. Branicki. Sandomierz (Poland): Baltija Publishing, 2018. Vol. 3. P. 446–470.
11. Коршунов А.М., Шаповалов В.Ф. Творчество и отражение в историческом познании. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 192 с.
12. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве: сборник. Москва: Радуга, 1991. 639 с.
13. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.
14. Диалектика рефлексивной деятельности и научное познание / под ред. Е.Я. Режабека и др. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. 240 с.
15. Дметерко Н. Глибинна мотивація рефлексивного мислення суб'єкта. Соціальна психологія. 2013. № 55. С. 3–9.
16. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации. Москва: Прогресс, 1997. 413 с.
17. Шедяков В.Е. Акцентирование интеллектуального творчества – условие формирования экономики, основанной на знаниях. Интеллект XXI. 2017. № 5. С. 124–128.
18. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. Москва: Логос, 2004. 368 с.
19. Шедяков В.Е. Постглобализм как социально-экономическое явление. Рухес. 2016. № 4 (3). С. 104–114.
20. Шедяков В.Е. Активизация научно-интеллектуального потенциала как ресурс стратегического управления. Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство: колективна монографія: у 2 т. / заг. ред. К.С. Шапошникова та ін. Херсон: Гельветика, 2015. Т. II. С. 148–172.
21. Шедяков В.Е. Стратегічна культура проведення трансформацій: можливості та загрози. Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів: колективна монографія / за ред. М.С. Пашкевич, Ж.К. Нестеренко; М-во освіти і науки України, Запор. нац. техн. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2015. С. 30–41.

СЕКЦІЯ 4 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПАТОЛОГІЇ ТА КАДРОВІ РИЗИКИ: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

ORGANIZATIONAL PATHOLOGIES AND PERSONAL RISKS: INTERACTIVE DIALECTIC

УДК 316.47:331.108:[005.52:005.34]-042.75

Бутиліна О.В.

к.соц.н., доцент,
доцент кафедри соціології управління
та соціальної роботи
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Кудринська А.І.

к.соц.н., доцент,
доцент кафедри соціології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

У статті розглядається взаємозв'язок організаційних патологій і ризиків, пов'язаних із кадрами. Шляхом виокремлення особистісного та управлінського аспектів аналізу проілюстровано вплив різних дисфункційних станів на виникнення зовнішніх і внутрішніх кадрових ризиків. Окреслено заходи запобігання виникненню патологічних станів і кадрових ризиків, що мають негативні наслідки для роботи організації.

Ключові слова: організація, ризики, кадрові ризики, управлінські рішення, організаційні патології, профілактика кадрових ризиків, лояльність.

В статье рассматривается связь организационных патологий и рисков, связанных с кадрами. На основе выделения личностного и управленческого аспектов анализа иллюстрируется влияние различных дисфункциональных состояний на возникновение внешних и внутренних кадровых рисков. Предлагаются рекомендации по преду-

преждению возникновения патологических состояний и кадровых рисков, имеющих негативные последствия для работы организации.

Ключевые слова: организация, риски, кадровые риски, управленческие решения, организационные патологии, профилактика кадровых рисков, лояльность.

The article deals with the relationship of organizational pathologies and risks associated with personnel. By distinguishing the personal and managerial aspects of the analysis, the effect of different dysfunctional states on the appearance of external and internal personnel risks has been illustrated. Measures to prevent the occurrence of pathological conditions and personnel risks that have negative consequences for the work of the organization have been outlined.

Key words: organization, risks, personnel risks, managerial decisions, organizational pathologies, prevention of personnel risks, loyalty.

Постановка проблеми. Добре відоме всім гасло, яке виникло ще в 30-ті роки минулого століття, «Кадри – вирішують усе!» сьогодні не тільки не втратило своєї актуальності, а й набуло нового змістового наповнення. Кожен керівник розуміє, що від професіоналізму, лояльності та особистих якостей співробітників може залежати як успіх і процвітання, так і криза чи навіть банкрутство його організації. Найбільші ризики й загрози для компанії виникають унаслідок дій власного персоналу. «Існують підрахунки, що 80% матеріальних збитків компаній «на совісті» власних співробітників, і лише 20% – припадає на сторонніх осіб, у т. ч. і професійних та організованих злочинців» [8, с. 280]. Розуміючи цей факт, керівництво організацій, котре зацікавлене в розвитку та підвищенні статусу в очах спільноти, має докладати зусиль для налагодження ефективної системи управління персоналом, яка запобігатиме виникненню (загостренню) небезпечних ситуацій і різноманітних організаційних дисфункцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у науковій літературі зустрічається значна кількість робіт, присвячених

питанням кадрової безпеки підприємств та організацій, зокрема публікації Н. Подлужної, І. Рущенка [9], І. Чумаріна, Л. Шевченко [12] та ін. У контексті дослідження зацікавленість становлять публікації, що висвітлюють аналіз ризиків і небезпек організації, пов'язаних із людським ресурсом. Уявлення про типи кадрових ризиків подано в роботах Т. Волкової [2], Ю. Дудневої [4], В. Кравченко [5], О. Слободського [10], І. Цветкової [11]. Кадрові ризики як управлінська проблема та їх причинно-наслідкова зумовленість представлені в дослідженнях М. Гайфулліної [3], О. Куликової [6], Н. Капустіної та Ю. Кузнецова, О. Митрофанової, О. Нечаєвої й інших науковців. Аналіз організаційних патологій і дисфункцій, що виникають унаслідок помилок управлінської діяльності й породжують різні небезпечні ситуації, здійснений у деяких наших попередніх публікаціях [1; 8].

Постановка завдання. Аналіз наукових праць дає підстави констатувати, що проблема управління кадровими ризиками в організації є сьогодні особливо актуальною. Це не тільки спричинено тим, що кадрова безпека є

наріжним каменем загальної безпеки організації й безпосередньо впливає на її економічну, фінансову, технічну, соціально-психологічну стабільність, а й характеризує ефективність методів і технологій управління персоналом, які застосовуються в організації. Утім недостатньо представленим і розробленим залишається питання передумов виникнення різних типів кадрових ризиків. Метою статті є розгляд організаційних патологій і дисфункцій як чинників розвитку ризикових ситуацій і розробка заходів їм запобігання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У численних наукових дослідженнях останніх років знаходимо й авторські інтерпретації феномена кадрових ризиків, і деталізовані класифікації. Нам імпонує визначення кадрового ризику, презентоване Ю. Дудневою: «Кадрові ризики – імовірність настання негативних чи позитивних матеріальних і нематеріальних результатів функціонування організації внаслідок діяльності (бездіяльності) персоналу, що зумовлена сукупністю чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру» [4, с. 246]. Така інтерпретація, на наш погляд, є більш широкою й точною, порівняно з формулюваннями, представленими іншими авторами, і підкреслює дуалістичну природу ризику. Дійсно, ризик варто розглядати не тільки як імовірність утрат, а й як можливість нових надбань, шанс змінити ситуацію на краще. Аналіз низки підходів до типізації кадрових ризиків свідчить про те, що майже всі критерії, за якими вони диференціюються, містять чинники виникнення загрозливих ситуацій. Ґрунтуючись на різних класифікаціях, І. Цветкова пропонує поділити всі кадрові ризики на дві категорії: внутрішні та зовнішні ризики. Внутрішні ризики – це ризики, зумовлені індивідуальними, особистісними особливостями кожного працівника. Ідеться про біологічні ризики (вік, рівень здоров'я, психофізіологічні особливості, здібності); соціально-психологічні ризики (демотивованість, акцентуації характеру, лояльність, виконувані соціальні ролі, міжособистісні конфлікти); моральні ризики (вірування, переконання, цінності, норми, культура); інтелектуальні ризики (рівень інтелекту, освіта); економічні ризики (творчий потенціал, професійний потенціал, компетенції, кваліфікація, працездатність, досвід роботи); ризики неблагонадійності (недалекоглядність, небдливість, острах шантажу, раптове погіршення або поліпшення матеріального становища, соціального стану, бажання зберегти посаду, залежність від чогось або когось, інтриганство, компрометуюче коло спілкування, великий борг, легка сугестивність, довірливість, брехливість, наявність судимості, жадібність, образливість, мстивість, підлість, нестійкість до стресів, самотність, скритність). Зовнішні

кадрові ризики пов'язані з неналежним виконанням функцій управління персоналом в організації, зокрема прийняттям неефективних управлінських рішень; неефективним механізмом реалізації управлінських рішень. До цієї ж категорії зараховують інформаційний і комунікаційний ризики [11, с. 40].

Звичайно, такий поділ не охоплює все різноманіття ризикових ситуацій, що виникають в організаціях, однак дає змогу окреслити дві площини аналізу, що перетинаються, – особистісна (стосовно персоналу) й управлінська. Наскільки вони автономні та чи є зв'язок між методами управління, управлінськими помилками, організаційними дисфункціями й кадровими ризиками особистісного характеру? На перший погляд доволі складно відстежити очевидну причинно-наслідкову зумовленість, зокрема, у групі ризиків неблагонадійності, адже тут на перший план виступають такі характеристики особи працівника, які навряд чи мають безпосередній стосунок до виконуваної роботи та взаємодій працівника з керівництвом і колегами. Утім ми припускаємо, що неефективні управлінські засоби впливу на персонал як наслідок патологічних станів у організації можуть суттєво вплинути на особистісні характеристики та емоційний стан співробітників, а отже, спровокувати розвиток кадрових ризиків. Ми розуміємо й те, що ризики, пов'язані з персоналом, є найбільш складним об'єктом для управлінського впливу. Ми поділяємо думку М. Гайфулліної, яка зазначає, що «складність управління кадровими ризиками пов'язана з тим, що більшість видів кадрових ризиків неочевидні. Вони пов'язані з людськими ресурсами, в основі яких знаходиться природа і сутність людини, що є найскладнішим об'єктом управління» [3, с. 616]. Ми також усвідомлюємо, що розглядати кадрові ризики тільки крізь призму менеджменту недостатньо. Це значно складніший за своєю природою феномен, що потребує навичок застосування економічних, психологічних, педагогічних, соціологічних та інших методів і прийомів впливу на особу працівника.

Важливим виявляється дослідження впливу організаційних патологій на виникнення зовнішніх і внутрішніх кадрових ризиків. Власне питання сутності й проявів патологічних станів в організації ґрунтовно висвітлено в науковому дискурсі, утім не аналізується безпосередній зв'язок між патологіями та ризиками, пов'язаними з персоналом. Усі організаційні патології умовно розподіляються на три групи: патології в структурі організації, патології в управлінських рішеннях і патології в організаційних відносинах [7]. Перша група патологій, як правило, охоплює всю структуру організації й найбільш характерна для великих компаній, що знаходяться на стадії зрілості: панування

структури над функцією; автократія підрозділів; бюрократія; несумісність особистості з функцією. Другу групу патологій становлять відхилення, що виникають в управлінських рішеннях. Такі патології, як правило, є або результатом неправильних рішень керівних органів, або наслідком дії попередньої групи патологій, а саме: маятникові рішення; дублювання організаційного порядку; ігнорування організаційного порядку; розрив між рішенням і виконанням; стагнація; демотивуючий стиль управління; інверсія (це ситуація, коли результат управлінського впливу виявляється протилежним його меті). Остання група патологій – патології в організаційних відносинах – представлена такими конкретними видами: конфлікт; некерованість; безсуб'єктність; розсіювання цілей; кліка (група керівників або просто впливових працівників організації, що використовують її ресурси у власних корисливих цілях). Ця група патологій є наслідком управлінських помилок.

Ми, як і деякі інші дослідники [6; 7; 9], вважаємо, що виникнення в організації дисфункційних станів і формування категорій працівників, котрі завдають своїми діями (бездіяльністю) загрозу для її ефективного функціонування, – у певному сенсі нормальне явище. Ризики та небезпеки в організації є природним станом. Але принциповим є те, наскільки підготовлений персонал і менеджерський склад компанії до оперативного реагування на подібні ситуації та чи існує стратегія превентивних заходів стосовно негативних наслідків цих ризиків.

Усі ризики, включаючи кадрові, можна аналізувати в трьох аспектах: 1) причини, передумови, що збільшують імовірність настання ситуації невизначеності; 2) власне ризик як певний стан (подія); 3) наслідки ризику, що мають позитивний або небажаний ефект для організації загалом чи її частини. На нашу думку, чинники кадрових ризиків доцільно виокремлювати, виходячи з дослідження організаційних дисфункцій і загального діагностування управлінської підсистеми. Останнє передбачає, по-перше, визначення стадії розвитку організації (зародження, розвиток, розквіт, стабілізація, бюрократизація, смерть), якій притаманні типові проблеми; по-друге, аналіз природних управлінських помилок, допущених керівниками, що є неминучими, бо виникають унаслідок обмеженості можливостей будь-якого управління (наприклад, у прогнозах тенденцій на ринку, можливих дій конкурентів, попиту тощо) та специфічних особистісних рис менеджерів; по-третє, оцінювання методів і стилю управління, які застосовуються в організації; по-четверте, вивчення морально-психологічного клімату в колективі, рівня лояльності персоналу й основних засад організаційної культури. Отже, загальна діа-

гностика організації, зокрема управлінської системи, уможливить виокремити її сильні й слабкі сторони та спрогнозувати ймовірні небезпечні відхилення у функціонуванні.

Організаційні патології, у свою чергу, можуть мати характер як природних дисфункцій, так і свідомо створених ситуацій. Отже, патології першої групи – патології в структурі організації – найбільш незалежна категорія дисфункцій, оскільки відображає проблеми, з якими стикається організація на різних етапах існування. Часто такі стани передують виникненню зовнішніх кадрових ризиків, пов'язаних з ускладненням комунікації та циркуляції інформації, що, своєю чергою, загрожує зниженням продуктивності, неефективним використанням робочого часу, конфліктами та порушенням трудової дисципліни.

Патології в управлінських рішеннях є найбільш поширеною групою й слугують суттєвою небезпекою для стабільного функціонування організації. У них перетинаються особистісний та управлінський зрізи аналізу кадрових ризиків. Індивідуальні якості й характерологічні особливості (імпульсивність, агресивність, егоїстичність тощо) керівника мають визначальний вплив на стратегію і стиль управління. Так, наприклад, така організаційна патологія, як демотивуючий стиль, може спричинити виникнення низки ризиків, пов'язаних із кадрами. Зокрема, зниження мотивації праці й зацікавленості, що загрожує зниженням продуктивності праці та якості продукції (послуг), формування негативних настроїв та оцінок діяльності керівника, недовіра. Як наслідок – усвідомлене порушення норм поведінки, строків виконання завдань, зниження лояльності, саботаж наказів тощо. Якщо вийти за межі організації, то стає очевидним ризик витоку цінної інформації, дій співробітників, що завдають удар по статусу й репутації компанії в суспільній думці, й, безумовно, плінність кадрів (звільнення цінних кадрів і перехід їх до конкурентів). Це неповний перелік можливих негативних наслідків кадрових ризиків, пов'язаних не тільки з демотивуючим стилем управління, а й з іншими патологіями цієї групи.

Остання група патологій виникає на ґрунті управлінських помилок і може містити подібні наслідки. Значна частка кадрових ризиків, зумовлених індивідуальними характеристиками співробітників, може активізувати патологічні стани в організації.

Ґрунтуючись на цих зауваженнях, можна сформулювати декілька рекомендацій стосовно запобігання виникненню патологічних станів і збільшенню ймовірності настання ризикових ситуацій в організації. Принциповим, на наш погляд, є питання налагодження ефективної комунікації між керуючою й керованою підсистемами та каналу зворотного зв'язку.

Своєчасне доведення до персоналу повної й достовірної інформації про рішення керівників, а також урахування реакцій та оцінок співробітників щодо ймовірних і реальних змін в організації уможливають уникнення таких патологій, як некерованість, інверсія, конфлікт, маятникові рішення, розсіювання цілей тощо, і можуть запобігти виникненню більшості зовнішніх кадрових ризиків. Наступним профілактичним прийомом має стати чітка система професійного руху кадрів в організації. Ідеться як про планування кар'єри співробітників, так і підвищення кваліфікації, оволодіння сучасними методами управління менеджерами компанії. У комплексі з раціональною системою мотивації та стимулювання праці це сприятиме підвищенню довіри до керівництва й убезпечить організацію від соціально-психологічних, інтелектуальних і ризиків неблагонадійності персоналу. І ще одна рекомендація, яка спрямована на превенцію внутрішніх кадрових ризиків і патологій, пов'язаних з особистісними характеристиками співробітників, стосується підвищення рівня лояльності персоналу. «Лояльний співробітник буде уникати рішень і вчинків, що шкодять організації» [9, с. 442]. Лояльність персоналу слугує своєрідним предиктором безпеки організації, тому кадрова політика компанії має формуватися з урахуванням цієї вимоги.

Висновки з проведеного дослідження. З огляду на викладене вище можемо резюмувати:

1. Організаційні патології та кадрові ризики взаємозумовлені. Зокрема, структурні патології зумовлюють зовнішні кадрові ризики, а комплекс внутрішніх ризиків персоналу безпосередньо впливає на виникнення чи загострення дисфункцій, пов'язаних з управлінськими відносинами та помилками в управлінських рішеннях.

2. Виникнення патологічних станів і ризикових ситуацій є природним явищем, зумовленим як стадіальністю розвитку організації, так й особистісними характерологічними рисами співробітників і менеджерів. Тобто уникнути їх виникнення в компанії неможливо, тому доцільно розробляти й вживати заходи запобігання загостренню таких ситуацій і мінімізації небажаних наслідків для організації чи її підрозділів.

3. Оскільки кадрові ризики й патології відображають поле перетинання особистісних, управлінських і загальноорганізаційних потреб та інтересів, то профілактична програма мусить мати системний характер і включати заходи з налагодження комунікативно-інформаційного контенту, чітку програму руху кадрів і способи підвищення лояльності персоналу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутиліна О.В. Фактори ефективної профілактики організаційних патологій. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 134–137.
2. Волкова Т.П. Профессиональные и социальные риски: механизм регулирования. Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Экономические науки». 2016. № 11 (393). Вып. 54. С. 19–27.
3. Гайфуллина М.М. Методологический подход к оценке кадровых рисков нефтяной компании. Нефтегазовое дело: электронный журнал. 2015. № 5. С. 613–629.
4. Дуднева Ю.Е. Сутність та класифікація кадрових ризиків організацій. Економіка і суспільство. 2017. № 8. С. 245–249.
5. Кравченко В.О. Кадрові ризики в системі управління персоналом організації. Економіка і фінанси. 2016. № 3. С. 15–23.
6. Куликова Е.А. Риск-менеджмент: учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во УрГУПС, 2014. 259 с.
7. Лапыгин Ю.Н. Основы управленческого консультирования: учебное пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Академический Проект, 2006. 352 с.
8. Робота з персоналом організацій: навчальний посібник / О.В. Бутиліна, І.М. Дубровський, О.М. Плахова та ін.; за ред. І.П. Руценка; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Форт, 2013. 458 с.
9. Руценко І.П. Три виміри кадрової безпеки організацій. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наук. праць. Харків: Видавн. центр Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2007. С. 438–443.
10. Слободской А.Л. Риски в управлении персоналом: учебное пособие / под ред. д-ра экон. наук, проф. В.К. Потемкина. Санкт-Петербург: Изд-во СПб-ГУЭФ, 2011. 155 с.
11. Цветкова И.И. Классификация кадровых рисков. Экономика и управление. 2009. № 6. С. 38–43.
12. Шевченко Л.С. Соціальні ризики та соціальна безпека праці: монографія. Харків: Право, 2009. 278 с.

ПСИХОПАТОЛОГІЯ В СОЦІАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

PSYCHOPATHOLOGY IN SOCIAL CONTEXT

УДК 316.334:616.89

Іванова Т.В.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології

та політології

Сумський державний університет

У статті розглядається психопатологія як елемент соціальних відносин. Розмежовуються біологічні та соціологічні підходи до психопатології. Психопатологія як соціальний конструкт аналізується на прикладі соціальної тривоги. Розглядаються соціокультурні передумови підвищення рівня соціальної тривожності в сучасному суспільстві. **Ключові слова:** психопатологія, тривога, соціофобія, антипсихіатрія.

В статье рассматривается психопатология как элемент социальных отношений. Разграничиваются биологические и социологические подходы к психопатологии. Психопатология как социальный конструкт

анализируется на примере социальной тревоги. Рассматриваются социокультурные предпосылки повышения уровня социальной тревоги в современном обществе.

Ключевые слова: психопатология, тревога, социофобия, антипсихиатрия.

The article deals with psychopathology as an element of social relations. Differentiated biological and sociological approaches to psychopathology. Psychopathology as a social construct is analyzed on the example of social anxiety. The sociocultural prerequisites for raising the level of social anxiety in modern society are considered.

Key words: psychopathology, anxiety, social phobia, antipsychiatry.

Постановка проблеми. Психічні хвороби в теперішній час продовжують розглядатись як певні біологічні конструкти, що потребують фармакологічної корекції та є безумовними генетичними (психофізіологічними тощо) константами, які не залежать від зовнішніх умов. Найчастіше як соціальна система, що має певний вплив на формування й прояв психопатологій, розглядається сім'я та найближче соціальне оточення, при цьому важливість соціальних процесів іншого рівня, як правило, не враховується з погляду їх впливу на існування й прояви психічного здоров'я та психічних розладів, які фактично є дуже різноманітними й багатограничними. Виходячи з того, що для сучасного світу характерною стає зміна парадигм щодо розуміння норми та психопатології й лібералізація соціальних і медичних норм щодо людей з психічними порушеннями, важливим стає переосмислення факторів, що впливають, з одного боку, на оцінку, з іншого – на розповсюдження психічних порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мають місце певні фактори, що вплинули на ситуацію сучасного переважаючого генетичного й біохімічного розуміння психічного розладу. По-перше, найбільш очевидним є те, що значні успіхи в медичних науках протягом останніх років привернули увагу професіоналів і засобів масової інформації на роль генетичних факторів у сфері психічного здоров'я та хвороби. По-друге, лікарі, як і раніше, залишаються авторитетними експертами й професіоналами у сфері психічного здоров'я, оскільки медична підготовка в основному спрямована на природничі науки, лікарі, як правило, надають перевагу ідеям позитивізму. По-третє, пояснення та розуміння психічного розладу з погляду фізичних (біохімічних, фізіологічних) процесів

часто має низку переваг для інших суб'єктів, громадськості й політиків.

Зокрема, ці пояснення передбачають прості методи лікування (використання лікарських засобів), пропонують одновимірне розуміння причин розладів (біологічні, генетичні чинники); отже, забирають відповідальність за хворобу від особистості й суспільства (проблема полягає в тілі, а не у свідомості або в суспільних відносинах) [1].

Психічні розлади стали ознакою сучасного світу. Тоді як має місце досить істотний прогрес у вирішенні проблеми захворювань, що мають вірусну природу, рівень психічних захворювань зростає настільки, що можна вже говорити про епідемію психічних розладів [2]. Варто зазначити, що розповсюдження психічних розладів не стільки залежить від економічних показників країни або рівня матеріального статку, скільки пов'язане з особливостями культури, системи норм і цінностей, що існують у конкретному суспільстві. Епідеміологічні дослідження показують, що деякі психічні порушення зустрічаються практично в усіх суспільствах приблизно з однаковою частотою. Як приклад можна назвати шизофренію. З іншого боку, ми не можемо вважати шизофренію розладом, що має суто біологічні передумови, тому що цей розлад зростає й розповсюджується останніми десятиліттями в різних суспільствах [3]. Тобто шизофренія є похідною від соціальних умов і відображає деякі характеристики сучасного суспільства. Інші порушення, такі як нервова булімія, значно більшою мірою пов'язані з культурними та соціальними факторами, що виявляються шляхом порівняння поширеності її в різних частинах світу і зміни поширеності щодо поколінь [4].

Тобто рівень вираженості психічних розладів може різнитись залежно від типу самого розладу. На основі епідеміологічних досліджень Драгунс і Танака сформулювали декілька загальних висновків щодо співвідношення між культурою та психопатологією:

- Усі психічні розлади формуються певною мірою культурними чинниками.

- Немає психічних розладів, розвиток яких не був би зумовлений впливом культурних чи соціальних чинників.

- Непсихотичні розлади більшою мірою залежать від впливу соціально-культурних факторів, ніж психотичні [5].

Залежність психічних розладів від соціально-культурних факторів, отже, може вплинути на симптоматику цих психічних розладів. Іншими словами, тоді як розлад як певна нозологічна одиниця наявний у різних суспільствах, його симптоми можуть різнитись залежно від особливостей конкретної культури. Наприклад, у кожній культурі існують певні нормативні характеристики публічних емоційних проявів, що їх не просто регламентують, а певним чином означають і зараховують до різного рівня нормативності.

Об'єктивність оцінки певного психічного відхилення, отже, повинна базуватись не тільки на кількісних і якісних характеристиках симптомів, а й на здатності проаналізувати культурний контекст, у якому виникає певне відхилення.

Постановка завдання. Отже, з вищезазначених аспектів випливає мета статті – аналіз уявлення про психопатологічні прояви, що існують у контексті культури та суспільства, з погляду соціологічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших соціологів, який почав приділяти увагу різниці та співвідношенню норми і девіації, є Е. Дюркгейм. Необхідністю підтримання соціальної солідарності суспільство загалом та окремі соціальні групи вважають певні форми поведінки як нормальні, а інші – патологічні, виходячи з необхідності підтримання соціального порядку [6]. Це спостереження, що базується на функціоналізмі Е. Дюркгейма, має три наслідки. По-перше, правила, що визначають норму і патологію, можуть змінитись залежно від цінностей соціальної групи, отже, психічний розлад, втрачаючи безумовну біологічну означеність, набуває соціального та культурного забарвлення. По-друге, завжди існують певні елементи соціального контролю під час застосування правил, включаючи правила щодо норми та патології. І, по-третє, правила лежать в основі соціальної солідарності й необхідні для ефективного функціонування суспільства.

Підхід Е. Дюркгейма явно стосується розуміння концепцій психічного здоров'я та пси-

хічних розладів: вони стають маркерами, які допомагають визначити, що є прийнятною поведінкою й діяльністю в суспільстві. Ідеї Е. Дюркгейма вплинули на розвиток наукової думки в соціології щодо розуміння норми та відхилення. Зокрема, Т. Парсонс [6] стверджував, що хвороба може розглядатися як форма девіації, оскільки в будь-якій хворобі завжди є мотиваційні елементи. Подібний акцент на розгляді психічного розладу як на відхиленні має місце в дослідженні Т. Шеффа [8], який психічні захворювання розглядав як певні «залишкові відхилення», іншими словами, психічне відхилення є не абсолютним, а відносним поняттям, має місце тільки у співвідношенні до певних суб'єктивованих соціальних норм. Аналогічні ідеї активно розвивались у роботах антипсихіатрів, які розглядали психічні захворювання як порушення соціальних, політичних та етичних норм [9].

Важливим є питання щодо критеріїв, які лежать в основі розуміння співвідношення й інтерпретації норми і патології в психіатрії. Зокрема, для медичного підходу характерною є орієнтація на урахування передусім біологічних передумов психічного розладу, тобто орієнтація на тілесність. З іншого боку, соціологічний аналіз орієнтується на поведінку людини, а це, у свою чергу, здатне створити серйозні проблеми щодо розрізнення відхилення, характерних для психічного розладу, від інших видів девіацій. Наприклад, однакові емоційні розлади мають місце як при психічних захворюваннях, так і при певних девіаціях (алкогольні проблеми, розлади поведінки). Подібне питання свого часу намагався вирішити Фуко [10], який психічні розлади аналізував з погляду раціональності й ірраціональності. Раціональну поведінку він розглядав як таку, що є передумовою та фактором нормальності.

Один із видів розладу, який ми можемо розглядати як такий, що має не тільки біологічні, а й насамперед соціальні та культурні чинники формування та прояву, є тривожний розлад, до якого, як правило, зараховують панічні розлади, генералізовані тривожні розлади та соціофобії.

Біологічний підхід до тривожних розладів, що існує в психіатрії, не може повною мірою описати та пояснити тривожні розлади, тому що навіть діагностичні критерії тривожного розладу, які використовують психіатри, завжди включають у себе різноманітні соціальні й культурні чинники, що викликають цей розлад. Наприклад, однією з форм панічних розладів є агорафобія (страх подорожу літаками). Цікаво, що навіть такий панічний розлад розглядається із суто біологічного погляду, описуються фізіологічні передумови його виникнення тощо, тоді як безпосередній чинник, що його провокує (страх польотів), чомусь залишається поза увагою.

Серед тривожних розладів залежність від соціального контексту проявляється найбільшою мірою в соціофобіях (social anxiety disorder). Основною характеристикою соціофобії є тривалий страх перед соціальними ситуаціями або ситуаціями, в яких оцінюється успішність, або намагання уникнути ситуації соціальної взаємодії. Контакт із соціальними ситуаціями майже завжди викликає тривожну реакцію. Основною рисою соціального тривожного розладу є страх негативної оцінки з боку інших людей. Тому соціофобії безпосередньо пов'язані із соціальними стандартами й очікуваннями від ролі, яку виконує конкретний індивід. Визнаючи складний взаємозв'язок між культурою та соціальною тривожністю, деякі дослідження зосереджуються на психопатологічних проявах SAD у різних культурах [11], тоді як в інших дослідженнях основна увага зосереджена на порівнянні типових ознак розладу в різних культурах [12].

Згідно з епідеміологічними дослідженнями, соціофобія посідає третє місце за розподілом серед психічних розладів після депресії та алкоголізму. Близько 7–13% населення страждає від симптомів соціальної тривожності [13]. При цьому, маючи симптоми тривоги, люди досить рідко звертаються за професійною підтримкою і ще рідше її отримують. Як серед звичайних людей, так і серед професіоналів соціофобії часто отримують моральну оцінку й осудження як вияв надмірної скутості, некомпетентності, невпевненості в собі, які можна й потрібно подолати вольовим шляхом.

Отже, навіть невеликий екскурс у розуміння соціального контексту прояву та розуміння тривожних розладів показує їх досить значну пов'язаність з широким соціальним контекстом (а не тільки з біологічними передумовами або впливом найближчого соціального оточення).

Як показують дослідження, у сучасному суспільстві має місце підвищення рівня тривоги починаючи з другої половини XX століття. Можна припустити, що підвищення рівня соціальної тривоги є відповіддю на зміну соціальних цінностей, підвищення важливості індивідуального успіху, пришвидшення темпу життя, зростання соціальних ризиків та орієнтації на конкурентну взаємодію [14].

Утім уважати зростання рівня тривожних розладів тільки реакцією на зміну соціальних умов було б не зовсім коректним. Якщо ми перечитаємо випуски Міжнародної класифікації захворювань, ми можемо легко побачити, з одного боку, появу нових нозологічних одиниць, з іншого – зникнення інших і перехід їх до класу нормативних і допустимих.

Кількісні та якісні зміни в Міжнародній класифікації захворювань насправді не означають появу принципово нових захворювань. Тут мають місце дещо інші тенденції. По-пер-

ше, більш якісні діагностичні методи дають змогу зробити більш тонку диференціацію симптомів, а в результаті – виділити чіткіше певні порушення. По-друге, суспільні цінності впливають на оцінку певних особливостей як хворобливих або нормальних. Одні стани, що раніше вважались хворобливими, переходять до групи нормальних, інші – від нормальних – до патологічних. Точка зору офіційної медицини поступово починає ретранслюватись на широкий соціальний загал і стає елементом суспільних переконань. Пересічна людина, що переживає певний емоційний дискомфорт, безумовно, оцінює власний психологічний стан опосередковано, через систему нормативних означень, зокрема оцінює власні емоції як тривогу (а, наприклад, у XIX столітті аналогічний стан міг би кваліфікуватись як «неврастенія»).

Отже, можливо, розповсюдження тривоги на початку XXI століття викликано не безпрецедентними змінами соціального життя, що сприяють виникненню надмірної психоемоційного напруження, а тим, що, оскільки основні інститути суспільства (освіта, уряд, медицина, корпорації та засоби масової інформації) підтверджують, що тривога є прийнятною емоційною реакцією в теперішній час, її симптоми є «правильними» із соціального й медичного поглядів.

Якщо зануритись у глибину віків, то можна побачити, що симптоми, які ми можемо кваліфікувати як тривожні розлади (зокрема соціофобії), зустрічались завжди. У межах деяких соціальних ролей більшість соціальних тривог вважались нормальними й навіть оцінювались як певний соціальний актив (наприклад, цінність сором'язливості – як знак жіночої скромності). Перші ознаки неузгодженості в цьому консенсусі з'явилися в кінці XIX століття, коли медики почали описувати пацієнтів, що в певних соціальних ситуаціях мали певні психофізіологічні проблеми [14].

Можна навіть стверджувати, що перші значимі ознаки клінічної тривоги збігаються з «віком» прогресу, коли значна кількість небезпек, що погрожували людству протягом століть, – голод, епідемії, дитяча смертність, почали зменшуватись, тому людина могла переключити свою увагу на турботу про особисте здоров'я. Прогрес медицини, підвищення соціальних стандартів повсякденного життя поступово змінюють акценти уваги до власного благополуччя, у тому числі психічного: людина починає більше прислухатись та аналізувати власний внутрішній стан. Якщо раніше в разі необхідності турбуватись про біологічне виживання, настрої, емоції, психічний стан не розглядались як такі, що мають самостійну цінність, то за підвищення стандартів життя якість комфорту індивідуальних почуттів набу-

ває значної цінності. Коли людина не відчуває певний спектр позитивних емоцій, а, навпаки, переживає негативні стани, це починає оцінюватись як певна патологія, що потребує корекції. Цінність позитивних емоцій і потреба корекції власного емоційного супроводжувалась різким зростанням уживання транквілізаторів та антидепресантів.

Потреба в корекції власного психологічного стану сприяла формуванню підвищеного попиту на ліки відповідного спектру й активізувала розвиток психофармакології, яка, у свою чергу, з метою збільшити власний прибуток стимулювала надмірне призначення відповідних ліків. Не можна виключити вплив відповідних лобістських груп на діагностичні критерії оцінювання емоційних розладів. Зокрема, у 1980 році DSM-III попрощалася з теорією про те, що тривожні панічні розлади й соціальна фобія були просто невротичними симптоми і стали офіційними, повноцінними психіатричними діагнозами [16].

Психофармакологія – не єдина галузь, що має певний зиск від маніпуляцій з діагностичними критеріями. Хворі на дисморфобію часто вдаються до хірургічних втручань або дерматологічної допомоги, щоб пом'якшити занепокоєння з приводу своїх уявних тілесних дефектів. Деякі люди із соціальною фобією також обирають хірургію, коли вони відчувають тривогу під час публічних виступів і пов'язують її з певними фізіологічними дефектами.

Як це не парадоксально може звучати, але зростання згадувань про тривожний стан активізується появою нових термінів. Це стосується, зокрема, терміна «стрес», який уведений у 1930-х роках фізіологом Г. Сельє. Крім, безумовно, важливого наукового значення, поняття стресу мало значний вплив на суспільну свідомість. Як відомо, причинами стресу є різноманітні зовнішні фактори, що можуть призвести до психологічно важкого стану та фізіологічних відхилень. Отже, людина могла перенести відповідальність за власний психофізіологічний стан на різноманітні зовнішні фактори й обставини, що лежали поза її контролем. Урешті-решт, у другій половині XX століття поняття стресу не лише стало широко використовуватись для того, щоб пояснити певні психоемоційні стани, а й навіть слугувало своєрідним «збільшувальним склом», щоб ці стани побачити й зафіксувати.

Теорія стресу була першим етапом на шляху до віктимізації тривожних розладів. Наступним етапом можна вважати активну орієнтацію на вживання терміну ПТСР.

ПТСР – це хронічний психічний розлад, зумовлений дистресовою подією, що відбувається поза нормальним людським досвідом. Широкого вжитку цей термін набув у другій половині XX століття (незважаючи на наявність постійних стресових подій протягом усього існування людства) [16]. У 1980 році ПТСР став офіційним психіатричним діагнозом, хоч думка про патологічні емоційні наслідки травми існувала ще з кінця XIX століття. Додатковий імпульс до активізації вивчення та широкого вжитку терміна ПТСР отриманий через включення його до секції DSM-III (тривожні розлади) [17]. А. Янг наводить цікаве спостереження: уряд США в 1990 році стверджував, що половина всіх ветеранів війн у В'єтнамі та Афганістані були жертвами ПТСР, хоча насправді лише 15% дійсно служили в бойових підрозділах [18].

Неоднозначність діагностичних критеріїв ПТСР ілюструється також певними історичними фактами. Наприклад, у XIX столітті психічні розлади в учасників бойових дій зараховували до невротичних розладів, травматичних неврозів, військових неврозів, переживання патологічного горя тощо [19].

Отже, якщо казати про тривогу в контексті її соціального функціонування, можна побачити тенденції, що вплинули на формування її видимості. З одного боку, зміна соціальних умов існування призводить до того, що відчуття психологічного комфорту набуває значно більшої значущості порівняно з періодами існування людства, коли мова йшла тільки про біологічне виживання. Тобто відчуття психологічного дискомфорту зміщується в центр уваги людини та набуває певної цінності. Відповідно, відчуття тривоги й невпевненості починає оцінюватись як дискомфортне й таке, що потребує корекції. Тобто тривожний стан починає оцінюватись як безумовно патологічний. З іншого боку, фармацевтична революція та певні зміни медичних парадигм «нормалізують» страх як патологію: лікарі повідомляють пацієнтам, що з медичного погляду нормально бути тривожним.

Висновки з проведеного дослідження. На основі аналізу тривожних розладів як окремого випадку психічних розладів загалом можна стверджувати, що, по-перше, з погляду соціології психічні відхилення є соціальним конструктом, убудованим у систему соціальних відносин, по-друге, зростання психічних розладів у сучасному суспільстві є результатом підвищення чутливості до власного психічного стану, переходу емоційного комфорту в розряд соціальних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Понятия здоровья и болезни в психиатрии. Предпатологические состояния психической деятельности и предболезненные психические расстройства / под ред. Е.В. Снедкова. Санкт-Петербург: Издательство ГБОУ ВПО СЗГМУ им. И.И. Мечникова, 2012. 136 с.
2. Решетников М. Психическое расстройство: лекции. Санкт-Петербург: Восточно-Европейский институт психоанализа, 2008. 272 с.
3. Шизофрения – уязвимость – диатез – стресс – заболевание / под ред. А.П. Коцюбинского. Санкт-Петербург: Гиппократ плюс, 2004. 336 с.
4. Щурко Т.А. Фокусируясь на женской телесности: медики, социологи и женские Интернет-сообщества о проблеме «нарушений пищевого поведения». Журнал исследований социальной политики. 2009. Т. 7. № 3. С. 381–404. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/04/12/1211069012/Schurko_Gens.telesnost'.pdf (дата звернення: 22.09.2018).
5. Draguns J.G., Tanaka-Matsumi J. Assessment of psychopathology across and within cultures: issues and findings. Behaviour Research and Therapy. 2003. Vol. 41. P. 755–776. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/53bb/a359c8d5fa4cde12aa1322a26fab7ff334ce.pdf> (дата звернення: 22.09.2018).
6. Дюркгейм Э. Норма и патология. Социология преступности. Москва: Прогресс, 1966. С. 39–44.
7. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва: Наука, 1998. 270 с.
8. Власова О.А. Теория стигматизации Томаса Шеффа: концепт «Остаточное отклонение» и социология эмоций. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология». 2013. № 1 (13). С. 31–48. URL: <http://www.phil63.ru/teoriya-stigmatizatsii-tomasa-sheffa-kontsept-ostatocnoe-otklonenie-i-sotsiologiya-emotsii> (дата звернення: 26.09.2018).
9. Власова О.А. Антипсихиатрия: становление и развитие. Москва: Изд-во РГСУ «Союз», 2006. 221 с.
10. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. 576 с.
11. Nangyeon L. Cultural differences in emotion: differences in emotional arousal level between the East and the West. Integrative Medicine Research. 2016. V. 5. 2016. P. 105–109. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213422016300191> (дата звернення: 25.09.2018).
12. Hofmann S.G., Asnaani A. Cultural Aspects in Social Anxiety and Social Anxiety Disorder. Depression and Anxiety. 2010. № 27 (12). P. 1117–1127. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3075954/> (дата звернення: 24.09.2018).
13. Сагалакова О.А., Труевцев Д.В. Социальные страхи и социофобии. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. 210 с.
14. Баринов Д.Н. Социальные тревоги: понятие, природа, роль в жизни общества. Москва: Алекс, 2010. 204 с.
15. Dowbiggin I.R. High Anxieties: The Social Construction of Anxiety Disorders. The Canadian J. of Psychiatry. 2009. Vol 54. No 7. P. 429–436. URL: <http://drdavidlawrence.com/wp-content/uploads/2015/11/High-Anxieties.pdf> (дата звернення: 22.09.2018).
16. Shorter E. A history of psychiatry: from the era of the asylum to the age of Prozac. NY: John Wiley & Sons, 1997. 218 p.
17. Волошин В.М. Хроническое посттравматическое стрессовое расстройство. Клинико-терапевтические аспекты. Москва: Анахарсис, 2004. 188 с.
18. Young A. The harmony of illusions; inventing post-traumatic stress disorder. Princeton: Princeton University Press, 1995. 223 p.
19. Посттравматическое стрессовое расстройство / Н.В. Тарабрина, Е.Д. Соколова, Е.О. Лазебная, М.Е. Зеленова. Москва: Омега-Л, 2006. 198 с.

ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ ПРИКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ ПРИКОРДОННЯ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ УЧНІВ ВИПУСКНИХ КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ)

IDENTITIES OF ADOLESCENTS OF THE PRECARPATHIAN REGION IN TERMS OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION OF BORDERLAND AREA OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE (BASED ON THE SURVEY OF STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS)

У статті презентовано результати дослідження «Ціннісні орієнтації учнів випускних класів м. Івано-Франківськ», проведеного Навчально-науковим центром соціологічних досліджень Прикарпатського регіону ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Подано дані опитування щодо набору ідентичностей учнів випускних класів м. Івано-Франківська в контексті міжкультурної комунікації прикордоння Східної та Центральної Європи. Розглянуто громадянську, родинну, регіональну, геополітичну, релігійну та політичну ідентичності. Проаналізовано відповіді випускників загальноосвітніх навчальних закладів м. Івано-Франківська в контексті думок дорослого населення країни загалом. Сформуовано висновок про наявність ознак культурної травми в структурі ідентичностей підліткової молоді прикордоння.

Ключові слова: підліткова молодь, ціннісні орієнтації, ідентичність, аксіодискурс, прикордоння, міжкультурна комунікація.

В статье представлены результаты исследования «Ценностные ориентации учащихся выпускных классов г. Ивано-Франковск», проведенного Учебно-научным центром социологических исследований Прикарпатья ДВНЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника». Представлены данные опроса по набору идентичностей учеников выпускных классов г. Ивано-Франковск в контексте

межкультурной коммуникации приграничья Восточной и Центральной Европы. Рассмотрены гражданская, семейная, региональная, геополитическая, религиозная и политическая идентичности. Проанализированы ответы выпускников общеобразовательных учебных заведений г. Ивано-Франковск в контексте оценок взрослого населения страны в целом. Сформуован вывод о наличии признаков культурной травмы в структуре идентичностей подростковой молодежи приграничья.

Ключевые слова: подростковая молодежь, ценностные ориентации, идентичность, аксиодискурс, приграничье, межкультурная коммуникация.

The article is devoted to the results of the study "Value orientations of Ivano-Frankivsk's general secondary institutions students" conducted by the Educational and Scientific Center of Sociological Research of Precarpathian region of SHEI "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University". The survey data is been presented in the intercultural communication theory conceptual frame. A number of identities are been examined in the article. The Ivano-Frankivsk teens' answers in the perspective of Ukrainians' believes are been analyzed. It has been concluded that it is cultural trauma that has influenced borderland teens' identities.

Key words: Adolescents, Value Orientations, Identity, Axiological Discourse, Borderland, Intercultural Communication.

УДК [37.091.212:314.151](477.52/.6+477.8)

Максимович О.В.

к. філос. н., доцент,
директор Навчально-наукового
центру соціологічних досліджень
Прикарпатського регіону
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника,
докторант кафедри соціології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Актуалізація наукового вивчення проблематики прикордоння відбулася наприкінці ХХ століття внаслідок докорінних змін у геополітичній структурі Європи та СРСР. Євроінтеграційні процеси, з одного боку, та реалії розпаду СРСР – з іншого, призвели до появи нових самостійних держав, формування нового прикордонного регіону, у зв'язку з чим проблема наукового осмислення й концептуалізації понять кордону та прикордоння набула особливого значення. Актуальність проблематики наукового вивчення українського прикордоння Східної та Центральної Європи шляхом вивчення саме підліткової молоді зумовлена низкою чинників. Із гносеологічного погляду помітна потреба в теоретичному переосмисленні

концептів «кордон» і «прикордоння» з урахуванням реалій глобалізації, примноження інформаційного потенціалу суспільств, що зумовило деструкцію епістемологічного потенціалу терміну, кризу його усталеного трактування і, як наслідок, теоретико-методологічну дисфункцію в разі спроби застосування в реаліях сьогодення. З погляду онтологічного особливості актуальності набувають вивчення та практична імплементація таких стратегій і тактик розвитку прикордонних територій, які сприятимуть їх максимальній рівновазі, запобігаючи потенційним конфліктам ситуаціям, сприятимуть успішній інтеграції України до європейського соціального простору. І в цьому сенсі вивчення соціальних ідентичностей саме підліткової

молоді в розрізі факторів її формування становить своєрідний «стрибок у майбутнє», позаяк вивчення дискурсу ідентичностей цієї групи сприятиме виробленню ефективної стратегії розвитку регіону, практична імплементація якої формуватиме соціальні й економічні умови пришвидшення темпів його економічного зростання, з одного боку, та ефективнішого впровадження принципів демократичної розбудови суспільств – з іншого. Ураховуючи, що на території Прикарпаття частка респондентів, родичі яких тимчасово або постійно перебували на заробітках за кордоном протягом останніх півроку, сягає 55% [1], актуальність міжкультурної комунікації для підлітків є вкрай важливою, позаяк саме вони, з одного боку, стають об'єктом впливу міжкультурного спілкування, привнесеного їхніми батьками, родичами, знайомими; з іншого – страждають від браку батьківської уваги й опіки, іноді маргіналізуючись чи вдаючись до девіантних форм соціальної поведінки.

«Виклик ідентичності» – саме такою, на думку Е. Еріксона [2], є ключова дилема підліткового періоду соціалізації, в межах якого підростаюча особистість веде боротьбу проти зсувів ідентичності, що є наслідком соціально-статусної та рольової дифузії суспільства, в простір її аксіологічної самоідентифікації. А за умови, що соціалізація підлітка відбувається в соціокультурному просторі «перехідного пограниччя» («Transient Borderlands») [3], тобто на території, що характеризується складною історією належностей та ідентичностей, конфліктів і тривалим історичним співіснуванням різних суспільств, виклик ідентичності підліткового віку соціалізації, а отже, і боротьба за набуття власної ідентичності постають більш багатоманітними, зсуви ідентичності й соціокультурна дифузія відображають синхронний вплив декількох суспільств водночас, що експлікується в амбівалентності ціннісного дискурсу та суперечливості соціальних практик молодіжних спільнот «перехідного пограниччя». Сказане особливо актуалізується у випадку соціалізації підліткової молоді прикордоння Східної та Центральної Європи, позаяк від характеру і змісту ідентичностей підліткового покоління цього регіону суттєво залежить його стабільність та економічна ефективність.

Як зазначають автори монографії, присвяченої проблематиці ідентичності української молоді, «актуалізація проблеми ідентичності, що притаманна для більшості країн сучасного світу, спричинена, на думку багатьох аналітиків, перш за все потужним поступом процесу глобалізації, який змушує й окрему людину, й етнокультурні групи, й національні держави переоцінювати своє міс-

це в глобальному суспільстві, формування якого стає все більш помітним та відчутним» [4, с. 9]. І далі: «... хоча глобалізація, дійсно, може розглядатись як всезагальна підстава актуалізації ідентифікаційних процесів, існуючі майже в кожній країні специфічні особливості соціокультурної ситуації стають не менш, а в окремих випадках й більш значущими обставинами, що спонукають особистість до самовизначення свого місця в соціальному просторі, пошуку тих груп та спільнот, ототожнення з якими надає відчуття «ми» [4, с. 9]. У випадку України такими обставинами є, зокрема, низка реалій процесу конституювання незалежної держави, що консолідує принципові перетворення всередині суспільства, з одного боку, й інтенсифікує потребу розбудови добросусідства та партнерства з країнами прикордоння – з іншого.

Звернувшись у дослідженні саме до підліткової молоді прикордоння Східної та Центральної Європи як об'єкта вивчення, ми керувались такими аргументами:

– *по-перше*, як уже зазначалося вище, ця вікова група переважно не представлена в національних і міжнародних проектах репрезентативних опитувань, позаяк вони переважно включають повнолітніх респондентів, а проте, як засвідчують реалії сьогодення, в тому числі й в Україні, саме ця вікова група виявляється в недалекому майбутньому (3–5 років) чи не найактивнішою спільнотою інноваційних перетворень;

– *по-друге*, підлітки, будучи вагомим демографічним капіталом українського суспільства, з високою часткою вірогідності в короткотерміновій перспективі (до 5 років) становитимуть основу найбільш численної та соціально активної групи молоді (студентства) не лише в Україні, а й поза її межами, формуючи міжкультурний простір комунікації, фактично репрезентуючи Україну на міжнародному рівні;

– *по-третє*, враховуючи вищесказане, можна припустити, що саме молодь, особливо добре освічена молодь, у недалекій часовій перспективі втілюватиме власні ціннісні орієнтири й соціально-статусні очікування в реальні життєві практики, а тому, вивчаючи ціннісні орієнтації молоді, ми здійснюємо «стрибок у майбутнє»; належне розуміння ціннісних орієнтацій і соціально-статусних очікувань цієї групи дає змогу певною мірою прогнозувати тенденції майбутнього соціального розвитку.

З огляду на поточні реалії сьогодення, масштабну трансформацію сучасних суспільств у напрямі формування єдиного, глобального, за влучним визначенням Ч. Майєра, «посттериторіального світу»,

предметом дослідження є соціальні ідентичності підліткової молоді, особливо їхня зумовленість факторами міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. По-перше, стосовно поняття ідентичності. На наш погляд, доволі влучною дефініцією тут може слугувати визначення, напрацьоване в раках нещодавно зорганізованої Соціологічної асоціацією України на базі Ужгородського національного університету школи конференції, присвяченої саме проблематиці ідентичності «Різні рівні: ідентичності в полікультурному суспільстві» [5]. Зокрема, одна з робочих груп заходу (у складі Д. Бойко, О. Дубина, О. Петренко й авторки публікації) пропонує, спираючись на теоретико-методологічні розробки В. Арбеніної, визначати ідентичність як об'єктивну та суб'єктивну належність індивіда до групи чи спільноти, яка реалізується в соціальних практиках, тоді як процес ідентифікації – це процес (само)включення індивіда в соціальну категорію, що відбувається на інституційно-процесуальному, когнітивному, афективному та діяльнісному рівнях.

По-друге, беручи до уваги інтенсивність і характер комунікаційних і міграційних процесів на теренах Центральної та Східної Європи, на наш погляд, саме вже згадуване в цій публікації поняття «перехідного прикордоння» найбільш повно відображатиме умови тих процесів, що мають місце в цьому регіоні, на теоретичному рівні, визначаючи його як «простір поділів та контактів – реальних та уявних водночас» [3]. «Кордон – це не лише територіальне поняття, це наповнений різноманіттям соціальний простір, принциповими параметрами якого є цілісність і соціальна взаємодія», – зазначає К. Хаусхофер [6, с. 247], додаючи, що «всюди, де хотілося б ретельно провести кордон, ми бачимо не лінії, а тільки зони, пояс самостійного життя, переповнений боротьбою» [6, с. 245].

По-третє, сутність і специфіку процесів, що відбуваються на теренах прикордоння Східної та Центральної Європи, певною мірою пояснюють теорії Дж. Александера [7], П. Штомпки [8], позаяк культурна травма, спричинена досвідом перебування окремих країн регіону в складі СРСР, повсякчас фіксується на рівні емпіричних даних найрізноманітнішого змісту (йдеться про амбівалентність ціннісного дискурсу), і наші дослідження не становлять винятку в цьому сенсі.

Амбівалентність ціннісного дискурсу спільнот прикордоння Східної та Центральної Європи, мабуть, варто розглядати в руслі нещодавно оприлюдненої Я. Грицаком ідеї (під час III Форуму десятиліття: громадян-

ське суспільство в країні, що трансформується (Харків, 24–26 квітня 2018)). Зокрема, дослідник наголошував, що конфліктність аксіодискурсу в умовах транзитних суспільств є радше не ознакою суперечливості чи розлому в структурі ціннісних орієнтацій, а способом пристосування, формою самозбереження й виживання в умовах кризового суспільства, адже «амбівалентність завше є ознакою тих суспільств, які мали глибоку травму в минулому, вони бояться вибирати, а тому поєднують те, що назагал є непоєднаним» [9].

По-четверте, беручи до уваги те, що комунікативні практики підліткового покоління переважно опосередковані онлайн-інструментами комунікації, ми звернулися до робіт дослідників, які вивчають суспільство крізь призму посттериторіальних спільнот [10; тощо], а також до праць авторів, які аналізують прикордоння в сенсі простору міжкультурної комунікації [11; тощо] задля окреслення особливостей комунікативних практик досліджуваної соціально-демографічної групи.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні особливостей впливу фактору міжкультурної комунікації на формування набору ідентичностей молоді Прикарпаття в контексті міжкультурних комунікацій прикордоння Східної та Центральної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж удатися до безпосереднього викладу емпіричних результатів досліджень, звернемося до деяких теоретичних зауваг. Так, вивчаючи міжкультурну комунікацію як предмет міждисциплінарного теоретизування, становлення якого відбулося в 50-х роках ХХ століття, головню завдяки роботі американського антрополога Е. Хола «Беззвучна мова» (1959), набуло наукового продовження в дослідженнях Г. Хофстеде, Г. Тріандіса та інших, ми дійшли висновку, що під поняттям «міжкультурна комунікація» варто розуміти «процес синхронної взаємодії на мікро-, мезо- та макросоціальному рівнях, який зумовлюється індивідуальними та суспільними потребами, цінностями та настановами та виявляється на когнітивному, емоційному та діяльнісному рівнях тієї чи іншої соціокультурної системи (соціуму в цілому чи окремих соціальних груп, регіональних спільнот тощо)» [12, с. 88].

Отже, проаналізуємо ідентичність учнів випускних класів закладів загальної та середньої освіти в контексті складників аксіодискурсу й міжкультурної комунікації як чинника формування ціннісних орієнтацій і соціально-статусних очікувань молоді прикордоння Східної та Центральної Європи. Емпіричну основу цієї публікації становлять

результати соціологічного дослідження учнів випускних класів закладів загальної середньої освіти територіальної громади обласного центру Прикарпаття¹.

Індикатор самозарахування випускників Івано-Франківських шкіл до тих чи інших спільнот продемонстрував чи не найцікавіші в рамках цього дослідження результати (рис. 1), а саме: на тлі загалом прозахідної світоглядної орієнтації простежуємо й елементи пострадянської ідентичності, позаяк частина респондентів (3%) зазначила, що поміж інших належностей також вважають себе й мешканцями СРСР.

Привертає увагу той факт, що політико-ідеологічна належність фактично не становить консолідуючого фактору у сприйнятті випускників м. Івано-Франківська, адже лише 5,5% респондентів співвіднесли себе зі спільнотою людей близьких їм політичних поглядів, проте саме громадянська належність посідає першу

позицію чисельності сумарних виборів (63,3%) старшокласників Івано-Франківська.

Релігійна належність є вагомим консолідуючим фактором п'ятої частини Прикарпатських підлітків (21,5%). Звертаємо увагу на те, що вона фактично різнилась від декларативного рівня релігійності (дві третини респондентів ствердно відповіли, що вважають себе віруючими людьми [13]).

Вікова належність виявилася фактично настільки ж вагомою, як і релігійна, а саме: 21,6% респондентів зарахували себе до цієї соціально-демографічної групи, що, вочевидь, може мати пояснення з погляду психологічних особливостей цього періоду соціалізації та підтверджується також тим, що спільнота друзів виявилася в сприйнятті учнівської молоді вагомішою, ніж родина із суттєвою різницею в чисельності виборів (51,3% зарахували себе до спільноти друзів, тоді як ідентифікують себе як представників власних родин 42% опитаних). Звідси

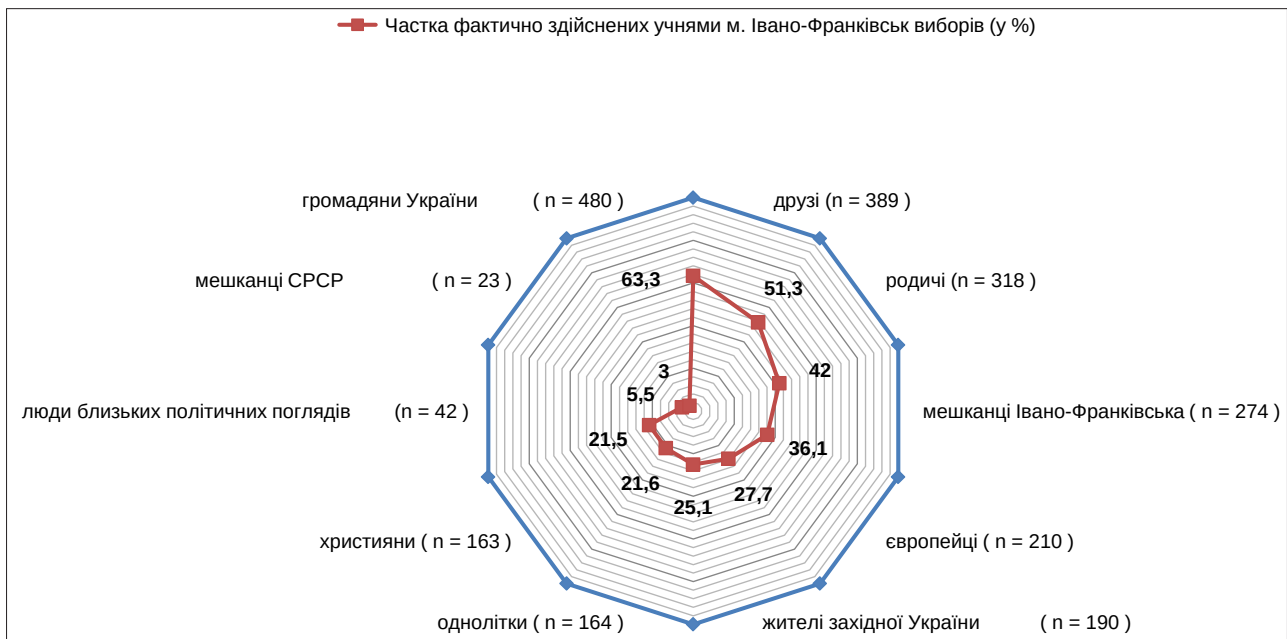

Рис. 1. Відповіді на запитання множинного вибору «Кожен із Нас належить до різних спільнот, про які може сказати: «Це – Ми». Укажіть будь ласка, які з таких «Ми» найважливіші для Вас особисто?» (n = 774; у %)

Довідка: соціологічне дослідження підліткової молоді територіальної громади м. Івано-Франківська здійснене наприкінці 2014 – на початку 2015 років (у рамках угоди про співпрацю між Головним управлінням освіти і науки Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Прикарпатським національним університетом (25-С/12) а також у рамках угоди про співпрацю між Управлінням освіти і науки виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради та Прикарпатським національним університетом (2-С/12), за підтримки Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies of University of Alberta)). До участі в опитуванні запрошено всіх учнів випускних класів, опитування мало суцільний характер, поряд із тим у ньому не взяли участі ті учні, котрі з певних причин не відвідували програму навчання на момент проведення польового етапу чи з особистих міркувань не виявили бажання взяти участь в опитуванні. У зв'язку з цим рівень досягнення цільової групи становить 68,7%. Масив даних становить 774 одиниці аналізу. Статистична похибка (з імовірністю 0,95) не перевищує 1,98%. Загалом в опитуванні взяли участь 28 шкіл міста.

Окрім Канадського інституту українських студій університету Альберти, який забезпечив грантову підтримку проекту, висловлюємо подяку студентам-практикантам 2014/2015 та 2015/2016 навчальних років напряму підготовки 6.030101 – «Соціологія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які долучилися до польового етапу реалізації опитування й узяли активну участь у формуванні масиву даних; студентам напряму підготовки 6.020301 – «Філософія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника аналогічних років, допомога яких є суттєвим внеском на етапі формування зведеного масиву даних щодо обробки відкритих запитань опитувальника, а також особисто тодішньому аспіранту кафедри філософії та соціології А. Джигіті за суттєвий організаційний внесок у реалізацію опитування. Крім цього, висловлюємо вдячність Центру практичної психології та соціальної роботи Департаменту освіти та науки Івано-Франківської міської ради, який у рамках згадуваних угод про співпрацю забезпечив організаційний супровід та інституційне сприяння проведення цього опитування на теренах обласного центру Прикарпаття.

підтвердження тези про значимість, вагомість «груп рівних» для підліткового покоління.

Регіональна належність є важливою при- близно для четвертої частини респондентів (25,1%); належність до територіальної грома- ди обласного центру Прикарпаття є вагомим спільнототворюючим чинником для більше ніж третини опитаних (36,1%). Свою належ- ність до європейського простору відзначили 27,7% опитаних.

Звернувшись до матеріалів опитувань Ін- ституту соціології НАН України [14], розумі- ємо, що прикарпатські підлітки відрізняють- ся від суспільства власного дорослішання за низкою індикаторів. По-перше, громадянська ідентичність молодих прикарпатців вагоміша, ніж для мешканців країни загалом, так само як регіональна й територіальна належність. На- томість політико-ідеологічна належність є ва- гомішим консолідуючим чинником по Україні загалом, лише чисельність виборів релігійної належності є приблизно однаковою в підліт- ків Прикарпаття, з одного боку, та мешканців України – з іншого. Родинна належність і солі- даризація зі спільнотами друзів також є при- близно однаковою в обох випадках.

Зважаючи на контраверсійність набору ідентичностей підліткової молоді прикордон- ня Східно-Центральної Європи та, зокрема, й підлітків Прикарпаття, зупинимось на цих питаннях докладніше. Так, ми припускаємо, що амбівалентність простору ідентичностей значною мірою зумовлена, по-перше, цирку- ляційним характером життєвого циклу знач- ної частини мешканців регіону. Так, відомо, що значна частина мешканців Прикарпаття постійно чи тимчасово перебуває поза ме- жами країни громадянства, а отже, соціальні практики підліткового покоління обласного центру Прикарпаття значною мірою зумовлені досвідом міжкультурної комунікації, заробіт- чанськими практиками їхніх близьких, родичів, знайомих, а тому ідентичності досліджуваної нами соціально-демографічної групи доречно трактувати в руслі концепту прикордоння й у контексті новітніх підходів інтерпретації сучас- ного суспільства, зокрема в рамках концепту «посттериторіального світу» (Ч. Майєр) [10]. «Тепер ми всі – мігранти, – цілком доречно за- значає Е. Гідденс в одному зі своїх інтерв'ю, додаючи: – ... незалежно від того, ми перемі- щаємося фізично з однієї частини світу до ін- шої чи ні, завдяки цифровим технологіям ми повсякденно взаємодіємо з множиною куль- тур і думок. Відстань більше не є перешкодою для комунікації, керованої широкою експансі- єю комп'ютерних технологій» [15]. Ці тенденції особливо помітні на територіях прикордоння і ще більш колоритно вирізняються, коли мова йде про підліткову соціально-демографіч- ну групу. Так, за даними нашого опитування,

45,5% опитаних зазначили, що отримують важливу інформацію саме із соціальних медіа [16], що, безумовно, суттєво вирізняє цю соці- ально-демографічну групу з-поміж інших.

По-друге, саме новітні комунікативні техно- логії сприяють одночасній включеності підліт- кового покоління до дискурсів різного порядку, часто взаємовиключаючих, що проявляється згодом на рівні набору ідентичностей, де вод- ночас підтримуються взаємовиключаючі на- лежності. У цьому сенсі релевантною поясню- вальною моделлю, мабуть, може слугувати робота засновника та виконавчого директо- ра Всесвітнього економічного форуму проф. К. Шваба, присвячена осмисленню ключових технологічних революцій, завдяки яким доко- рінно змінювалися типи суспільств, їхня со- ціальна структура й інституційні порядки. До- слідник наголошує, що попередні промислові революції звільнили людство від необхідності застосовувати фізичну силу у виробничих про- цесах, зробили можливим масове виробни- цтво найрізноманітніших товарів і принесли цифрові можливості мільярдам людей. Проте ця, четверта, на думку дослідника, промислова революція принципово відрізняється від попе- редніх. Вона характеризується цілою низкою нових технологій, які об'єднують фізичні, циф- рові та біологічні світи, впливаючи на всі дис- ципліни й науки водночас, а також економіку та промисловість. Ця революція ставить людину перед необхідністю відповісти на низку склад- них питань і залишає її перед необхідністю пе- реосмислення питання про те, а що ж означає бути людиною в умовах нових індустрій техно- логічної революції четвертого покоління [11]. Автор праці наголошує, що ключовим рушієм технологічної революції четвертого покоління стало не саме стрімке нарощування інформа- ційного потенціалу суспільств, а його наслідок – докорінна зміна способів і каналів комунікації. Комунікативні практики підліткового поколін- ня, вочевидь, принципово різняться від спо- собів комунікацій осіб середнього та похилого віку як в Україні, так і у світі загалом, формуючи нові простори комунікації, докорінно змінюючи способи організації й функціонування соціаль- них спільнот, інститутів та організацій.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, з огляду на викладене вище, можемо констатувати таке:

1. Можливості й практики міжкультурної комунікації (а саме просторово незалежні су- часні засоби спілкування, як-от можливості інтернет-комунікації) суттєво впливають на формування набору соціальних ідентичнос- тей підліткової молоді прикордонного регіо- ну Східної та Центральної Європи, формуючи постнаціональні, крос-територіальні соціальні групи і спільноти із циркуляційним характером життєвого циклу особистості їхніх учасників,

що суттєво відображається на мікро- мезо- й макрорівнях функціонування соціальної системи країни громадянства представників цих спільнот, докорінно змінює принципи інституційного регулювання регіону.

2. Простір ідентичностей досліджуваних нами учнів випускних класів закладів загальної та середньої освіти засвідчує релевантність теорій Дж. Александера, П. Штомки в частині культурної травми країн пострадянського простору, адже проведені дослідження виявили, що в структурі ідентичностей паралельно співіснують дискурси антитетичних аксіологічних порядків (як-то одночасне самозарахування до спільнот ЄСР і фактично незалежної вже України);

3. Амбівалентність ціннісного дискурсу (переважно характерна для суспільств, що мали травматичну історію) простежується також і на рівні ідентичностей підліткового покоління, хоча досліджувані нами респонденти вже народилися в незалежній Україні, що, на наш погляд, може бути пояснено в рамках теорії Є. Еріксона в частині соціально-статусної та рольової дифузії суспільства стосовно простору ідентичностей підлітків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Де хочуть жити українці? / Соціологічна група «Рейтинг» (Rating Group Ukraine). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/gde_hotyat_zhit_ukraincy.html (дата звернення: 19.03.2018).
2. Erikson Erik H. *Childhood and Society: the Landmark Work on the Social Significance of Childhood*. United States of America: New York – London: W-W-Norton (Copyright 1950, 1963 by W.W. Norton&Company, Inc.). 1993. 448 p.
3. CFA: Summer School “Borderlands Studies in East Central Europe and the Black Sea Region”. Center for Interethnic Relations Research in Eastern Europe. URL: <https://ethnickh.wordpress.com/2018/02/08/cfa-borderlands-2018eng/> (citation date: 20.05.2018.)
4. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 520 с.
5. Школа молодого соціолога / Факультет суспільних наук Ужгородського національного університету. URL: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/Shkola-molodogo-sotsiologa.htm> (дата звернення: 20.05.2018).
6. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении. Классика геополитики, XX век / сост. К. Королев. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 227–598.
7. Александер Д. Культурная травма и коллективная идентичность. Социологический журнал. 2012. № 3. С. 5–40.
8. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе. Социологический журнал. 2001. № 2. С. 3–12.
9. Грицак Я. Трансформація цінностей в Україні. Матеріали III Форуму десятиліття: громадянське суспільство в країні, що трансформується (Харків, 24–26 квітня 2018). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3D4sTuQIDX0> (дата звернення: 27.04.2018).
10. Charles S. *Once Within Borders Territories of Power, Wealth, and Belonging since 1500*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press. 2016. 416 p.
11. Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution: 1st Edition*. New York: World Economic Forum. 2016. 184 p.
12. Максимович О.В. Міжкультурна комунікація як предмет міждисциплінарного теоретизування. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2017. Вип. 39. С. 85–90.
13. Максимович О.В. Афективні компоненти аксідискурсу, суб'єктність та релігійні переконання підліткової молоді Прикарпатського регіону. Габітус: науковий журнал. Одеса: «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2018. Вип. 6. С. 64–70.
14. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2016 (таблиці підготовлені канд. соц. наук М.А. Паращевіним). URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf> (дата звернення: 01.08.2018).
15. Giddens: We are Suffering from ‘Cosmopolitan Overload’ and a Huge Task Lies Before Us – to Create Responsible Capitalism (Posted on November 15, 2017 by Oleg Komlik). *Economic Sociology and Political Economy: The Global Community of Researchers, Students and Activists interested in Economic Sociology and Political Economy* (by Oleg Komlik). URL: <https://economicsociology.org/2017/11/15/giddens-we-are-suffering-from-cosmopolitan-overload-and-a-huge-task-lies-before-us-to-create-responsible-capitalism/> (citation date: 12.02.2018).
16. Максимович О. Вільний час та дозволя підліткової молоді Прикарпатського регіону (за результатами опитування учнів випускних класів закладів загальної середньої освіти). Грані. 2018. № 21 (8). С. 40–50. URL: <https://doi.org/10.15421/1718101>.

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ: ГІБРИДИЗАЦІЯ ЧИ ДІАЛОГ?

GLOBAL TRENDS AND UKRAINIAN CULTURAL TRADITION: HYBRIDISATION OR DIALOGUE?

Глобалізаційні тренди у вигляді індивідуалізації, віртуалізації, збільшення мобільності й уніфікації культури є незворотними і однозначно впливатимуть і трансформуватимуть національні культурні традиції. Але якщо ще років з двадцять тому здавалося, що глобалізація та її тренди (зокрема постматеріалізація) невинно змінюють світ, і все цим змінам підлягає, то зараз є очевидним, що ці зміни відбуваються досить по-різному, породжуючи в різних країнах свої унікальні тенденції. У статті аналізується питання впливу глобальних тенденцій на українську культурну традицію. Зокрема автор виділяє в останній чотири окремі культурні пласти, які знаходяться в динамічній диспозиції, і аналізує локуси – фільтри, які ставлять перешкоду глобальним і зокрема євроінтеграційним впливам.

Ключові слова: глобальні тренди, культурна традиція, трансформація, гібридизація.

Глобализационные тренды в виде индивидуализации, виртуализации, увеличения мобильности и унификации культуры необратимы и в любом случае будут влиять и трансформировать национальные культурные традиции. Но если еще лет двадцать назад казалось, что глобализация и ее тренды (в частности постматериализация) постоянно меняют мир, и все этим изменениям подлежит, то сейчас очевидно, что эти изменения достаточно по-разному,

порождая в разных странах свои уникальные тенденции. В статье анализируется влияние глобальных тенденций на украинскую культурную традицию. В частности, автор выделяет в последней четыре отдельные культурные пласты, которые находятся в динамической диспозиции, и анализирует локусы – фильтры, которые препятствуют глобальным и в частности евроинтеграционным воздействиям.

Ключевые слова: глобальные тренды, культурная традиция, трансформация, гибридикация.

Globalisation trends in the form of individualisation, virtualisation, increasing mobility and unification of culture are irreversible and will unambiguously influence and transform national cultural traditions. However, if even about twenty years ago it seemed that globalisation and its trends (in particular, post-materialisation) unceasingly totally change the world and all are subject to these changes, it is now obvious that although these changes occur, they are quite different and create their unique tendencies in different countries. The article analyses the issue of the influence of global trends on Ukrainian cultural tradition. In particular, in the latter, the author distinguishes four separate cultural layers, which are in dynamic disposition, and analyses loci – filters that create obstacles to global and especially European integration impacts.

Key words: global trends, cultural tradition, transformation, hybridisation.

УДК 316.356.2

Настояща К.В.

к. соціол. н., доцент, докторант
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Актуальність теми. Якщо ще років з двадцять тому здавалося, що глобалізація та її тренди (за Інгельхардом, постматеріалізація) невинно тотально змінюють світ, і все цим змінам підлягає, то зараз є очевидним, що ці зміни відбуваються досить по-різному, породжуючи в різних країнах свої унікальні тенденції. Так, знову видатні вчені почали згадувати про роль традиції, переосмислювати її значення для культури і соціуму (С. Айзенштадт, Е. Шилз, П. Штомпка, Н. Ноель-Нойман, К. Клагенс та інші). Це видається закономірним, адже і самі традиційні цінності продемонстрували гнучкість, а в рамках окремих культур ми спостерігаємо специфічний меланж-ефект специфічної гібридизації аутентичних традиційних цінностей і глобалізаційних тенденцій.

Метою статті є постановка проблеми щодо впливу глобальних трендів на українську культурну традицію. В цьому контексті означаються вектори впливу і локуси діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобальним трендам і тенденціям присвячені праці таких сучасних соціологів, як П. Сорокіна, З. Бауман, А. Турен, Д. Капмфнер, Р. Альтман, Ж.-П. Бодріяр, Б. Латур, М. Кастельс, Р. Дарендорф, Л. Валерстайн, У. Ганеррссон, В. Уотерс, Дж. Урри, Р. Інхельхард, П. Штомпка і багатьох інших. Значенням культурної традиції, переосмислюванням її значення для культури соціуму займалися С. Айзенштадт, Е. Шилз, П. Штомпка, Н. Ноель-Нойман, К. Клагенс та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. В загальному вигляді глобальні світоглядні парадигми умовно можна провести по лініям «західний вектор впливу» та «східний вектор впливу» із чітким розрізненням типів держав і з властивими такому типові культурно-світоглядними та смисловими особливостями. Зокрема держави західного вектору впливу здебільшого є відкритими за своїм характером, тоді як держави східного вектору

впливу – закритими. Очевидно, що закритий тип держав східного вектору впливу зумовлений не тільки традиційними історичними особливостями, а й прагненням закритися від нав'язуваних «інновацій» у вигляді смислів та гештальтів, що транслюються масовою глобальною культурою.

Досліджуючи проблематику «Схід-Захід» в українському контексті, дослідник М. Михальченко зазначає, що поєднати східні та західні цінності та уніфікувати світ не зможе навіть інформаційна і технологічна революція. На його думку, і західні цінності (права людини, свобода особистості, демократія, політичний плюралізм), і східні цінності (колективізм, сім'я, схильність до згоди, консенсусу, повага до влади тощо) мають світовий універсальний характер. І насаджувати народам Сходу і Заходу інші цінності, не враховуючи їх національні особливості, фактично означає неповагу до цих народів, які нібито не сприймають світових прогресивних цінностей [8, с. 68]. Тому слід констатувати, що для останніх десятиріч є характерною суттєва переоцінка цінностей і теорій. Стає очевидним, що під впливом глобалізаційних процесів сучасна людина потребує нової соціально-політичної концепції суспільства.

Для того щоб проаналізувати цей цікавий симбіоз глобальних змін і специфічних культурних цінностей, варто означити, що глобалізацію можна уявити як сукупність, модифікацію ціннісних акцентів-трендів. Зокрема саме в цьому сенсі в глобалізації можна виділити супутні тренди вже і як окремі глобальні процеси, такі як індивідуалізація, віртуалізація, мобільність і уніфікація культури. Тренди в такому розумінні маркують собою тотальну, масштабну, незворотну перспективу, детермінуючи в кожній культурі свої специфічні тенденції, які є варіаціями тренду тут і зараз, в конкретних соціально-культурних умовах. Таким чином, в різних культурах один і той же глобальний тренд може відтворюватися в різнонаправлених і навіть амбівалентних тенденціях. Так, індивідуалізація породжує атомізацію, синглізацію, відчуження; віртуалізація формує кіберкультуру, кібербулінг, автоматизацію, сприяє формуванню кліпового мислення, знищує кордони приватного і публічного; універсалізація культури натомість детермінує процеси уніфікації культури, її масовізації, макдоналізації, комерціалізації, секуляризації, ньюейджизації тощо. Останні дві тенденції своєю чергою впливають на трансформацію релігійних цінностей, породжуючи її нові квазі-форми, зокрема фаст-фуд релігії, громадську релігію тощо, популяризацію синкретичного нью-ейдж світогляду. Ці тренди трансформують і всю систему суспільних практик, роблячи їх більш гнучкими, поліваріантними, індивідуалістичними. Ви-

значальним стає рівень освіченості, креативності та мобільності; збільшується розвиток гуманітарних технологій, засобів комунікації і самовираження; зростає толерантність до інакодумства, до інакшості, домінує ідея рівних можливостей; формується суспільство, де відсутня приватність: люди, стаючи мобільними і гіперкомунікативними, тим не менш не позбавляються все зростаючого відчуження і атомізації; інститут родини трансформується, збільшується кількість синглів – самотніх домогосподарств, поширюється гостьовий і віртуальний шлюб; примножується різноманіття гендерних ролей.

Багато дослідників відзначають фрагментарну структуру урбаністичних відносин загалом при тому, що культура у суспільстві конвенціональних статусних груп (за Уотерсом) стає одночасно і більш однорідною, і більш мозаїчною [2]. У тому, що стосується матеріальних благ і споживаних товарів, вона стає більш однорідною, але в тому, що стосується цінностей та стилів життя, вона стає все більш різноманітною, надаючи все більший простір для індивідуального вибору. Акцентуються цінності саморозвитку, освіти, прав і свобод, толерантності, екологічної безпеки, тобто те, що Інгельхард називав постматеріалізмом [3]. Це призводить до того, що сучасний світ перетворюється на величезний ринок стилів життя, можливостей для вибору будь-яких цінностей, іноді прямо протилежних.

Факт одночасного посилення в умовах глобалізації прямо протилежних соціально-культурних тенденцій, можливо, є наслідком саме зрослої свободи індивідуального вибору, що веде до зростаючої неупорядкованості, варіативності, детермінованості, непередбачуваності ціннісних, мотиваційних, поведінкових переваг індивідів і груп.

Так, сучасна людина має можливість, залишаючись вписаною в звичаєву соціальну структуру і буденну повсякденність, обирати стиль життя, далекий від традиційного для цього суспільства і його соціальних груп. І таких маргіналів-новаторів стає дедалі більше. Людині комфортно поєднувати здавалося б конфронтаційні життєві стилі, тому що зараз в глобалізаційному мозаїчному полістилізмі це можливо, адже меланж-ефект подібного поєднання не тільки не викличе негативу, а часто принесе її власнику і певні соціальні, репутаційні бонуси на кшталт визнання оригінальним, непересічним.

Отже, практики життєконструювання стали більш індивідуалістичними, суб'єктивними, креативними, полістилістичними, відірваними часто від соціально-традиційних життєвих стилів, суспільно необхідних сценаріїв. Важливою особливістю їх специфіки став акцент на саморозвитку, самореалізації, самовдосконален-

ні, часто ніяк не пов'язаними з повсякденним життям людини, її реальним соціальним статусом і перспективами.

Здебільшого всі ці явища у сукупності детерміновані загальноглобалізаційним трендом глобоіндивідуалізації (що, зокрема, знаходить прояв в атомізації, синглізації, зануренні в екзистенційні питання, соціальній інтимофобії), що докорінним чином змінюють практики сучасної людини. Головним є те, що для людини сучасної важливими стають особисті, персональні відчуття, досвід, смисли її власного життя, реалізація як насамперед самореалізація. Вектор розвитку «із агента в соціум» змінився на вектор «із соціуму в агента». Людина не стільки віддає суспільству, скільки бере з нього, використовує для себе, споживає, поглинає, накопичує.

На думку В.Р. Сіденка, існує «ціла низка передумов і механізмів, які зумовлюють поширення процесів культурної гомогенізації в сучасному світі як важливого складника процесу глобальної конвергенції. По-перше, розширення практики транснаціоналізації різних видів людської діяльності само по собі неможливе без певного зближення, а в окремих компонентах й уніфікації загальних інституційних рамок, які сформувалися в межах національних держав. Утворення і розростання різного роду транснаціональних структур (транснаціональних компаній – ТНК, транснаціональних професійних та громадських мережевих структур, міждержавних урядових та неурядових організацій) об'єктивно потребує наявності і створює передумови для більш гомогенного світового інституційного простору. По-друге, безпрецедентна інтенсифікація транскордонних потоків інформації в процесах міжнародних комунікацій створила якісно нові можливості не лише для поширення знань та кращого міжнародного досвіду. По-третє, поширення ТНК має своїм наслідком розширення поля застосування масових, глобально стандартизованих товарів та послуг, посилення домінування потужних товарних брендів, які стають символами успіху і добробуту. За допомогою глобальних мас-медіа створюються великі прошарки споживачів, гомогенізовані за пріоритетами, структурою своїх споживчих потреб і навіть поведінковими ознаками [4]. Виникає свого роду глобалізований Номосопотісис, чия поведінка досить ефективно скеровується глобалізованими мас-медіа: значущий феномен правомірно отримав назву «макдональдизації» свідомості. Однак наскільки ця перспектива близька для України? Наскільки глобальні тренди вже змінили, змінюють українське суспільство?

Для того щоб відповісти на це питання повернемося до тези, що в різних культурах один і той же глобальний тренд може відтворювати-

ся по-різному, детермінуючи часто специфічні тенденції, прикладом чого є унікальність кейсів різних культур ідентичних практик.

Специфічність і унікальність кожної культури забезпечується культурною традицією, каркасним елементом системи культури, яка має у власній структурі центральну зону культури і два функціональних компоненти як механізми дії. Аналізуючи ж зовнішню архітектуру сучасної вітчизняної культурної традиції, ми можемо говорити про цілісні культурні моделі як окремі макрокультури, які мають відповідну репрезентацію у ціннісній сфері сучасного українського соціуму, завдяки чому, власне, і відскановуються. Всі вони у сукупності становлять єдину культурну традицію певного суспільства і власною взаємодією відображають функціональний конфлікт її складників (креативного і консервативного чинників) [5].

В цьому контексті вітчизняна культурна традиція утворюється такими окремими макрокультурами, як матрично актуальна (українська національна культура), актуально накладена (російська національна культура), накладено меморіальна (радянська культурна модель), інокультурно актуальні (європейська і світова (глобалізаційна)). Взаємодія означених макрокультурних утворень у межах єдиної вітчизняної культурної традиції і є механізмом її саморуху. В цьому сенсі матрична національна культура постає як консервативний складник культурної традиції, тоді як всі інші (радянська, російська, європейська, глобальна) утворюють креативний складник. Так, разом з поступовим зменшенням ролі однієї макрокультури (давно привнесеної і фактично вже меморіальної – радянської (комуністичної, соціалістичної), посилює вплив інша інокультурна макросистема – глобальна. Загалом цей процес і видається саморухом культурної традиції, її безупинним функціонуванням [6].

Але як триває цей процес фактично? Яким чином змінюється українська культурна традиція під впливом глобалізації? Європейські соціологічні інституції, зокрема The European Social Survey, проводять з 2010 ґрунтовні дослідження цінностей різних народів Європи. Серед основних рис типового українця дослідники виділяють: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства), невміння самостійно приймати рішення, насторожене ставлення до змін, слабовиражене прагнення радіти життю. Більшість із цих ознак, на думку аналітиків, породжені невпевненістю у завтрашньому дні. В цьому громадяни України радикально відрізняються від жителів більшості європейських країн з багатолітньою демократією, низьким індексом корумпованості органів управління і стабільною економікою, наприклад, від скандинавських держав Данії або Швеції і країн пів-

нічного заходу континенту, таких як Голландія, Бельгія, Франція і Німеччина [7]. Таке само-відчуття в зв'язку з військовою агресією і економічною нестабільністю тільки посилюються, викликаючи вже і хвилі соціального напруження [8; 9; 10].

Специфічним маркером асиміляції глобальних і європейських цінностей є ставлення до економічних систем і підприємницька активність.

В цьому сенсі цікаво, що через 24 роки, протягом яких Україна будує ринкову економіку, майже половина опитаних не мають чітких уявлень про економічні напрями. Крім того, наявним є і такий парадокс: у прихильності до капіталізму зізналися всього 13,5% респондентів, соціалістичні погляди ж близькі лише 15,6% опитаних; понад чверть (25,5%) респондентів підтримують обидві (!) ідеології – і соціалізм, і капіталізм, не вбачаючи в цьому ніяких протиріч (що є співзвучним «м'якому» варіанту лібералізму, властивому українській політологічній традиції) [11]; не підтримують обидві доктрини 24% опитаних. Важливо відзначити, що порівняно з даними опитування 1994 року відсоток тих, хто не визначився, майже не змінився: 23,7% підтримували обидві течії і 20% не підтримували нікого. Таким чином, в основній своїй масі населення України є економічно безграмотним, і це свідчить про те, що ціннісні культурні форми європейської макрокультури, такі як підприємництво, економічна ініціативність, громадянське суспільство, ще не достатнім чином модернізували вітчизняну культурну традицію. Уявлення людей, навіть попри сприятливі економічні умови, залишаються дуже інерційними, що не сприяє і розвитку економіки країни. Для нас же така диспозиція, за якої критичність ставлення до соціалізму частково є декларативною і сумарна більшість опитаних залишається на позиціях підтримки сильної держави, соціального захисту і гарантій, також є свідченням специфіки сприйняття двох означених ідеологій.

Одним із найяскравіших прикладів цього є і ставлення до лібералізму як провідної європейської ідеології, сприйняття якого більшістю, попри актуалізацію і популяризацію ліберальних цінностей, в рамках євроінтеграції можна визначити наступною максимой – «цей термін всім знайомий, але всі погано розуміють, що він позначає». Навіть для більшої частини освіченого електорату ліберальна ідеологія асоціюється насамперед з поняттям свободи і зменшенням ролі держави. До того ж таке розуміння лібералізму у старшої вікової групи є значно більш негативним, ніж у молоді. Так, за даними дослідження, автори якого якраз і вивчали оцінки і уявлення щодо різних ідеологій, «ідеологія лібералізму є маловідомою для українських громадян», а «представники стар-

шого покоління більш негативно ставляться до лібералізму». Так, на основі отриманих результатів дослідники роблять слушний висновок щодо ліберальної ідеології, стверджуючи, що «перш ніж вона знайде свою значимість у свідомості електорату, необхідна широка просвітницька робота» [12]. Негативізм людей старшого покоління зумовлюється зокрема «живучістю» радянських штампів щодо лібералізму, прийняття його як буржуазної, руйнівної ідеології.

Молодь на хвилі сучасних політичних подій сприймає лібералізм набагато краще, позитивніше, що, однак, не означає, що вона розуміє основні принципи лібералізму. Тенденцію того, що молоді респонденти фактично не знають, але схвалюють ідеологію лібералізму, ми фіксуємо і по результатах інших досліджень, які засвідчують і те, що досить багато звичних для європейця цінностей зовсім не є такими і не будуть такими найближчим часом для пересічних українців.

Йдеться, зокрема, і про високий рівень гомофобії і несприйняття нетрадиційної сексуальної орієнтації [13]. І хоча в Києві зовсім нещодавно успішно пройшов перший гей-парад, суспільство відмовилось ставитися до цього явища позитивно, свідченням чого є, зокрема, і реакція ФБ-спільноти.

І в цій ситуації ми якраз і маємо справу з протидією констант матричної культури, яка, приймаючи одні інокультурні форми, відштовхує інші, або модернізує, адаптує останні. І йдеться тут про процес функціонування культурної традиції, фільтрації і співвіднесення з нею інокультурних зразків з «харизматичними змістами» центральної зони української культури. Це співвіднесення має на меті попередження руйнації власних «харизматичних змістів» як кордонних цінностей і сакральних значень власної культури, для якої неадаптоване прийняття інокультурних зразків може виявитися деструктивним. Запобігання ентропії сприяє адаптація як пошук адекватної, специфічної форми для асиміляції інокультурних практик.

Звісно, всі ліберальні цінності не можна звести лише до свободи сексуальної орієнтації, але вочевидь, що вітчизняний суспільний негативізм до лібералізму як до ідеології зумовлюється найбільше несприйняттям свобод саме у цій сфері. Вірогідно, що цей негативізм, принаймні раніше, екстраполювався і на всі інші цінності лібералізму, які почали формуватися за часи років незалежності. Свідченням цього є і дані моніторингу Інституту соціології НАН України, де більшість респондентів під час відповіді на питання *Чи сприймаєте Ви як свою ту систему цінностей, яка склалася у країні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо)?* відповідають заперечно,

чим, власне, стверджують наявність певного ідеологічного вакууму, адже якщо радянських цінностей вже нема (див. посилання вище), а європейських ще нема, то які тоді є [8, 9].

Подібна ситуація свідчить нам про процес трансформації – переструктуризації макрокультурних пластів у тілі єдиної культурної традиції. Це пояснює і ситуативну маргінальність масової свідомості, яка перебуває в процесі інституалізації і оновлення ідентичностей. Тому, мовби і схвалюючи лібералізм, люди мало пов'язують його з ринком, економічними свободами і підприємницькою діяльністю. У більшості ж досі домінує кліше лібералізму, сформоване пострадянською пресою, що, проте, не змінює загальної позитивної налаштованості. Така деструктивна диспозиція нерозуміння зі сприйняттям латентно несе в собі потенційні загрози подальшої інституалізації цієї ідеології в масовій свідомості, що видається, однак, темою окремого дослідження.

Ще одним маркером, який демонструє динаміку і є репрезентативним щодо зміни кристалізованих смислових векторів, є трансформація ціннісних векторів як стратегічних намірів. Так, під час Революції Гідності, за методикою Ш. Шварца, також було проведено дослідження ціннісних пріоритетів аудиторії [14]. За результатами досліджень, сформована система координат виявила значно більшу спільність із західноєвропейськими цінностями, ніж з даними за попередні роки (зіставляючи дані досліджень ціннісних висей європейського континенту, проведених за методикою Ш. Шварца за 2008–2012 роки (М. Руднев, В. Магнум і Евробарометр), ми не бачили суттєвих відмінностей України з пострадянським простором) [15]. В період же Майдану на перший план вийшли Гідність, Воля, Самоствердження, Реалізація, Новизна–Ризик, Соціальна відповідальність тощо. Звісно, треба враховувати той факт, що аудиторія Майдану не була репрезентативною для населення всієї України (середньостатистичний майданівець – це чоловік середнього віку з вищою освітою і середнім рівнем доходів, мешканець переважно Західної і Центральної України), а також ситуацію високого соціального напруження, для якого є характерним оголення критичних, «межових» цінностей.

Однак, беручи до уваги обставину, що ідеї Майдану, як і сама Революція Гідності, були схвально сприйняті більшою половиною українців (за даними «Демократичних ініціатив» у різний період від 68% до 72% населення підтримали Майдан), наведену ціннісну вісь можна означити і як векторну для стратегічного розвитку суспільства в ціннісній площині [16; 17].

Отже, ціннісна сфера під впливом активних політичних подій також відчула істотні зміни, які вірогідніше за все триватимуть в на-

прямую, означеному Майданом, і хоча, звісно, зміни не відбуватимуться швидко в силу колосальної інертності ціннісної сфери, зрозуміло одне – вони незворотні. Унікальністю ж саме української ситуації стало те, що основою актуалізованих під час Революції Гідності Самостійності і Ризику–Новизни залишалась Традиція, яка завжди корелює з Безпекою, Стабільністю, Комфортом, Достатком, Гедонізмом. В цьому принципова відмінність «революційної» конфігурації цінностей Майдану від зразків західноєвропейських країн, де Традиція давно «не в пошані».

Така ситуація, крім того, що є унікальною, одночасно є і безперечним свідченням того, що новий вектор ціннісної сфери не є запозиченою, нав'язаною інновацією, а є самостійним, креативним етапом розвитку автентичної культурної традиції, її закономірним рухом з огляду на планетарну динаміку. Варто відзначити, що цінності Безпеки, Стабільності і Комфорту нікуди не поділись – вони так само залишилися значимими поза межами Майдану і у східних регіонах зокрема. Але стан повної безпеки і спокою у країні навряд чи їх знову введе на перші позиції, як це було до революції. Суспільство не просто змінюється і оновлюється, воно змінюється динамічно, причиною чого є тепер масштабна зовнішня загроза.

В цих умовах українська культурна традиція як багатолінійний, креативний процес все інтенсивніше верифікує інокультурні інновації «харизматичним змістом центральної зони культури» (С. Айзенштадт), чим детермінує потужні незворотні соціальні зміни, які переформатовують ціннісну сферу нової України. Цей висновок підтверджується і даними останнього масштабного всеукраїнського дослідження «Регион, нация и прочее: междисциплинарное и интеркультурное переосмысление Украины», презентованого Вікторією Середою на різних соціологічних конференціях. Цікаво, що результатом дослідження стало виявлення існування не двох моделей пам'яті – української та радянської, а чотирьох: української, імперської, віктимної та радянської [18], що співпадає і з нашим баченням архітекtonіки культурної традиції.

Вищеаналізована нами масова свідомість, крім динамічного, рухливого шару, який легко сканується методами соціологічного моніторингу, має шари менш рухливі й інертні – рівень етнічної ментальності (етнічної карти світу), який межує у своїй основі з етнопсихікою і власне зумовлюється в нашій термінології «харизматичними змістами» центральної зони культури. Ці рівні скануються значно гірше, тому для аналізу їх архітекtonіки залучається інструментарій суміжних галузей, зокрема методи етнологічних й етнопсихологічних досліджень.

Висновки. Глобалізаційні тренди у вигляді індивідуалізації, віртуалізації, збільшення мобільності й уніфікації культури є незворотними і однозначно впливатимуть і трансформуватимуть національні культурні традиції. Яким чином і з яким наслідками – питання для подальшого вивчення. Беззаперечно можна визначити наступне: 1) ці зміни дуже інерційні, тобто повільні – розтягнуті в часі; 2) в культурній традиції завжди будуть локуси – сфери, які чинитимуть супротив впливу; 3) результатом впливу буде асиміляція (у формі гібридизації або меланж-ефекту), відторгнення чи розчинення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михальченко М.І. Становлення нових політичних інститутів і національно-державний розвиток України. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Кол. монографія / Під ред. М.О. Шульги. К.: Ін-тсоціології НАН України, 1999. 526 с.
2. Waters, M. *Modern sociological theory*. London: Sage Publication, 1994. Pp. 344–354.
3. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
4. Сіденко В.Р. Суспільні трансформації, нові глобальні виклики та їх вплив на формування суспільних цінностей. URL: <http://uk.x-pdf.ru/5kulturologiya/1590681-2-suspilni-transformacii-udk-3399-316-sidenko-d-r-ekon-nauk-chlen-kor-nan-ukraini-centr-razumkova-novi-globalni>.
5. Настояща К.В. Функціонування культурної традиції у соціальному просторі. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 «Теорія та історія соціології». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 169 с.
6. Настояща К.В. Ідеологія націоналізму – міцний фундамент державотворення чи захисна реакція етнічного організму? Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»: зб. наук. праць., Днепр.: Грані. 2016. № 5-6 (133). С. 22–29
7. The European Social Survey. URL: <http://ess.nsd.uib.no/>.
8. Головаха Є. Чи здатні українці провести реформи та модернізувати країну. URL: <http://nv.ua/ukr/publications/chi-zdatni-ukrajintsi-provesti-reformi-ta-modernizuvati-krajinu-86094.html>.
9. Вектори змін українського суспільства / За ред. д. ек. н В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. 466 с.
10. Єрмолаєв А, Левцун О. «Вишневий сад» українського традиціоналізму». URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/vishneviy_sad_ukrayinskogo-traditsionalizmu.html.
11. Економічна соціологія: лише 13,5% українців підтримують капіталізм. URL: <http://news.finance.ua/>.
12. Захаров К.В., Визир О.А. Отношение избирателей к партийным политическим идеологиям в контексте межпоколенческой передачи политической культуры, г. Днепропетровск. URL: http://appu.dp.ua/sites/default/files/docs/zaharov_k_v_vizir_o_a_-_otnoshenie_izbirateley_k_politicheskim_ideologiyam.pdf.
13. 80% українців против однополых браков. URL: http://news.liga.net/news/society/854220-16_ukraintsev_protiv_grazhdanskikh_brakov_sredi_geev_opros.htm(http://flot2017.com/posts/new/80_ukraintsev_protiv_odnopolyh_brakov_lgbtstatistika_bez_vydelenija_armii_i_flota
14. Братья или чужаки? / Виталий Лейбин, Валерий Вакарюк, Максим Руднев. Русский репортер. 2014. № 41. URL: <http://expert.ru/russian-reporter/2014/41/bratyailichuzhaki/>.
15. Шостаковский О. Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану у порівнянні з європейськими цінностями. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/?attempt>.
16. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 2 (16) / Головні редактори д. екон. н. В.М. Ворона, д. соціол. н. М.О. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. 780 с. (Додаток: таблиці моніторингового опитування «Українське суспільство – 2015».)
17. Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки. Круглий стіл. Фонд Демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki>.
18. Середа В. Національні ідентичності та історична пам'ять в Україні після Євромайдану. URL: <http://social-anthropology.org.ua/seminars/natsionalni-identichnosti-ta-istorychna-pamyat/>.

ІНТЕРНЕТ-PR У ФОРМУВАННІ ТА ПРОСУВАННІ ІМІДЖУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

INTERNET-PR IN FORMATION AND PROMOTION OF UNIVERSITY IMAGE

У статті розглянуто поняття Інтернет-PR як елемента стратегічних комунікацій вищого навчального закладу, його роль і місце в системі позиціонування університету. Виокремлено форми Інтернет-PR на основі ступеня інтерактивності каналів комунікації та залученості цільових груп громадськості в генерування контенту, з'ясовано особливості їх використання в позиціонуванні університету. На прикладі конкретного вищого навчального закладу визначено роль Інтернет-PR у формуванні його іміджу. **Ключові слова:** Інтернет-PR, позиціонування вищих навчальних закладів, маркетинг освітніх послуг, Інтернет-маркетинг, імідж вищого навчального закладу.

позиционировании университета. На примере конкретного высшего учебного заведения определена роль Интернет-PR в формировании его имиджа.

Ключевые слова: Интернет-PR, позиционирование высших учебных заведений, маркетинг образовательных услуг, Интернет-маркетинг, имидж вуза.

The concept of Internet-PR as an element of strategic communications of a higher educational establishment, its role and place in the system of university positioning is considered. The forms of Internet-PR are distinguished based on the degree of interactivity of communication channels and involvement of target groups of the public in the generation of content, the peculiarities of their use in the positioning of the university have been determined. The role of Internet-PR in shaping its image is determined on the example of a specific higher educational establishment.

Key words: Internet-PR, positioning of higher educational institutions, marketing of educational services, Internet marketing, image of higher educational establishment.

УДК 659.4:378.1

Прасюк О.В.

к. соц. н.,
старший викладач кафедри
документознавства
та інформаційної діяльності
Національний університет
«Острозька академія»

В статье рассмотрены понятие Интернет-PR как элемента стратегических коммуникаций вуза, его роль и место в системе позиционирования университета. Выделены формы Интернет-PR на основе степени интерактивности каналов коммуникации и вовлеченности целевых групп общественности в генерацию контента, выяснены особенности их использования в

Постановка проблеми. Поява глобальної всесвітньої мережі Інтернет незворотно змінила комунікативні практики та сприяла виникненню нових. Блогінг, громадянська журналістика, хмарні сервіси збагатили публічну сферу й розширили коло тих суб'єктів, які продукують соціально значиму інформацію. Логічним наслідком цих процесів стала поступова комерціалізація популярних Інтернет-сервісів і використання їх у стратегічних комунікаціях комерційних підприємств, громадських організацій і навіть політичних рухів. Сучасні університети перестали бути лише освітніми та науковими центрами, а перетворилися на осередки надання специфічних клієнтських послуг, а тому в їхньому управлінні важливо враховувати основні принципи менеджменту, маркетингу і стратегічного планування. У зв'язку з цим посилюється конкуренція як між університетами всередині країни, так і з начальними закладами поза її межами, які все частіше обираються українськими абітурієнтами, а тому іміджування та корпоративне брендування стало необхідною умовою успішної діяльності університетів, забезпечуючи їм яскраве позиціонування в очах громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні

аспекти іміджеюкінгу вищих навчальних закладів досліджують як українські, так і зарубіжні вчені. Зокрема, серед вітчизняних наукових доробків варто зазначити праці таких науковців, як М. Бачинська, С. Гаркавець, Н. Горбенко, Ю. Карпенко [3], О. Раєвнева, Л. Гриневич [5], Є. Тихомирова [6]. Ними розглянуто елементи іміджу вищого навчального закладу, особливості позиціонування та брендингу університетів в умовах сучасного ринку освітніх послуг в Україні. Використання інформаційних технологій у практиці зв'язків з громадськістю почали досліджувати насамперед західні науковці: Д. Філіпс [8], Д. Брикенридж [12], М. Хей [10], що здійснили аналіз основних принципів реалізації PR-діяльності в Інтернеті, форм і засобів комунікації із цільовими групами громадськості у всесвітній мережі та ефективних прийомів їх реалізації, враховуючи специфіку сфери діяльності базового суб'єкта PR. Серед українських учених теоретичним осмисленням практики використання Інтернет-технологій у стратегічних комунікаціях займається С. Ілляшенко [1]. Л. Калашнікова в дисертації дослідила Інтернет-сайти вищих навчальних закладів як інноваційні канали комунікації, звертаючи увагу в тому числі на їх іміджетворчу функцію [2]. Незважаючи на значну кількість

наукових досліджень у сфері іміджування та брендування вищих навчальних закладів, в Україні, на жаль, сьогодні не запропоновано спеціального наукового-практичного комплексного дослідження використання Інтернет-PR у стратегічних комунікаціях вищого навчального закладу з чіткими параметрами оцінювання його ефективності й конкретними рекомендаціями щодо оптимізації використання можливостей глобальної мережі в іміджуванні університету.

Постановка завдання. Мета й завдання дослідження – виявити теоретичні та практичні аспекти використання Інтернет-PR у формуванні іміджу вищих навчальних закладів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед нематеріальних ресурсів сучасної організації ключову роль відіграє корпоративний імідж як цілісний, емоційно значимий образ, який виникає у важливих для неї цільових аудиторій. Він забезпечує впізнаваність її продуктів і послуг, диференціювання в конкурентному середовищі, запас міцності в кризових і конфліктних ситуаціях. Структурно корпоративний імідж є фактично набором значень і ключових повідомлень, уведених у семантичне поле громадськості організацією через використовувані канали комунікації [9, р. 174].

Формування корпоративного іміджу університету має свою унікальну специфіку, яка зумовлена його подвійною ідентичністю: нормативною та утилітарною. Нормативна ідентичність є квінтесенцією традиційного ідеологічного уявлення про навчальний заклад, а утилітарна – уявленням про його рентабельність і фінансову стабільність. Університети повинні стати економічно ефективними і працювати як бізнес, щоб вижити і процвітати [8, р. 2]. Важливим елементом формування іміджу сучасного вищого навчального закладу є персональний іміджмейкінг його керівників, а також імідж наукових шкіл і факультетів чи інших підрозділів у його структурі, на що слушно вказує Ю. Карпенко [3, с. 120].

О. Раєвнева та Л. Гриневич, вивчаючи формування іміджевої політики університету, вказують на необхідність створення системи забезпечення реалізації її складників, яка, на їхню думку, включає маркетингові й організаційно-економічні заходи. Перша група заходів включає організацію персональних контактів потенційних споживачів освітніх послуг і представників навчального закладу; участь у спеціалізованих виставках і ярмарках, організацію семінарів, конференцій для різних категорій споживачів, у яких зацікавлений університет, курування виховними та освітніми установами, які здійснюють виховання й навчання майбутніх абітурієнтів; проведення PR-заходів; рекламування з допомогою поліграфічної

та сувенірної продукції, електронних медіа, інтернету, зовнішньої реклами. До організаційно-економічних заходів учені зараховують переважно управлінські аспекти іміджевої політики вищого навчального закладу [5, с. 99]. Можна помітити, що Інтернет-технологіям іміджування відводиться в цьому переліку доволі посередня роль як окремому каналу рекламування вищого навчального закладу. На наш погляд, такий підхід значно обмежує розуміння його ролі як метазасобу не тільки донесення профорієнтаційної інформації для абітурієнтів і їхніх батьків, а й вибудовування довготривалих постійних комунікацій зі значно ширшим колом зацікавлених сторін.

В англофонній науковій традиції для характеристики мережевих інструментів комунікації із цільовими аудиторіями використовують поняття е-PR (electronic PR – електронні PR). При цьому вони включають спілкування з внутрішніми та зовнішніми групами громадськості за допомогою мережевих технологій: локальні корпоративні мережі intranet і глобальна мережа Internet. М. Хей у монографії вказує на те, що е-PR дають можливість звертатись до цільових аудиторій, уникаючи необхідності зацікавлювати журналіста в розповсюдженні інформації або платити за розміщення рекламного повідомлення. Такі цифрові технології мають безсумнівні переваги: постійність комунікації, можливість миттєвої відповіді на нові виклики та зміни бізнес-середовища; глобальну аудиторію; отримання знання про громадськість завдяки безпосереднім контактам із нею; двосторонність комунікації; заощадження коштів [10, р. 4].

Останніми роками засоби intranet поступово втрачають свою популярність, витісняючись універсальними мультимедійними Інтернет-сервісами. Зважаючи на це, в дослідженні увага сфокусована на вивченні тих можливостей просування іміджу вищого навчального закладу, які дає глобальна всесвітня мережа. Інтернет-PR реалізуються в кількох основних формах, що відрізняються тим, наскільки сильно проявляється інтерактивність як ключова ознака комунікації.

Першою формою Інтернет-PR є WEB-PR (від англ. – web – павутина, сплетіння), які реалізують переважно односпрямований потік комерційної інформації від організації до її цільових груп громадськості. Найбільш відомою та поширеною технологією Інтернет-PR можна назвати створення і просування корпоративного web-сайту організації, який є сукупністю web-сторінок, поєднаних в одне змістове ціле з допомогою уніфікованого дизайну, засобів навігації. У сучасному бізнес-середовищі створення сайту вже є усталеною практикою. Офіційний сайт є головним прямим джерелом інформації про організацію для всіх цільових

груп громадськості. Серед найважливіших можливостей нарощення публіцитного капіталу організації сайт дає такі: розміщення практично будь-якої кількості матеріалів без часових і просторових обмежень; пряме звернення до значної аудиторії; відносно невелика вартість доставки інформації в будь-яку точку світу; легке оновлення інформації; доступність у цілодобовому режимі для користувачів усього світу [7, с. 374].

Другою формою Інтернет-PR є NET PR (від англ. network – мережа), які передбачають значну активність цільових груп громадськості, їх хоча б потенційно активну роль у комунікації з базовим суб'єктом PR. NET PR реалізуються в акаунтах організації в популярних соціальних мережах, чатах, форумах, електронних розсилках.

Найпоширенішим і найбільш звичним способом співпраці з аудиторіями в контексті NET-PR є тематична електронна розсилка. Розсилка – передусім список користувачів, що підписалися на періодичне отримання інформації на певну визначену тематику. Електронні адреси підбираються різними способами, найчастіше висловлення своєї згоди на отримання таких повідомлень під час відвідування офіційного сайту організації. Для користувачів розсилка є ефективним і швидким способом отримувати новини з певної цікавої для них тематики.

Виникнення соціальних мережевих сервісів ознаменувало нову сторінку в розвитку Інтернет-технологій та отримало назву WEB 2.0. Цілком передбачувано, що це вплинуло на маркетингові комунікації в Інтернеті, що є елементом Інтернет-маркетингу (поряд із маркетинговими дослідженнями в глобальній мережі та збутом продукції через неї). Виникли нові напрями маркетингових комунікацій в Інтернеті: SMO (англ. Social media optimization – оптимізація сайту під соціальні мережі) – комплекс заходів, спрямованих на залучення на сайт відвідувачів із соціальних медіа; SMM (англ. Social media marketing – маркетинг у соціальних медіа), передбачає просування товарів і послуг, підвищення іміджу, анонси подій тощо в соціальних медіа; вірусний інтернет-маркетинг – розповсюдження комунікаційних повідомлень у мережі Інтернет, що характеризується лавиноподібним поширенням інформації, при цьому головними розповсюджувачами є безпосередні одержувачі інформації [1, с. 69–70]. В активному використанні SMO, SMM і блогінгу в західній практиці PR-діяльності з'явилась нова концептуальна формула для позначення для цього явища – PR 2.0 [12, р. 8].

Ураховуючи популярність і поширеність соціальних мереж у всьому світі та Україні зокрема (наприклад, Facebook у вересні 2017 року налічував 9 млн. українських користувачів, ставши найпопулярнішою соціальною мережею, Instagram – 5,8 млн. користувачів [4]).

Це дає змогу охопити величезні аудиторії й поширювати серед них важливу для формування сприятливого іміджу організації інформацію. Варто звертати увагу на правильність вибору мережі щодо цільової аудиторії, регулярність і систематичність подачі відповідних повідомлень, їх зорієнтованість на досягнення поставленої мети, протидію інформаційним повідомленням конкурентів, виправлення хибних (чи небажаних) уявлень користувачів щодо іміджу вищого навчального закладу. Обов'язковим є забезпечення можливості переходів з груп у соціальних мережах на офіційний сайт університету й навпаки, забезпечуючи так гіпертекстуальність основного масиву онлайн-ресурсів про організацію.

Соціальні сервіси збереження мультимедійних ресурсів стали важливим елементом WEB 2.0 та забезпечили активний обмін не лише текстовою інформацією, а й аудіовізуальним контентом серед користувачів усевітньої мережі. Безперечно, найпопулярнішим сервісом у цьому сегменті є Youtube, що дає змогу розповсюджувати ролики фактично без будь-яких обмежень, окрім мовного бар'єру та зацікавлень глядачів. ON-LINE PR є найбільш оперативною формою реалізації комунікативних зусиль базового суб'єкта PR, оскільки передбачає розповсюдження в режимі реального часу. Фактично це симультанний полілог, який розвивається одночасно з подією чи фактом, якому він присвячений.

Цікавою формою популяризації наукових і навчальних здобутків вищого навчального закладу є використання так званого Е-навчання або дистанційного навчання. У вищих навчальних закладах давно й досить активно впроваджують елементи такої організації навчального процесу для власних студентів. Однак Е-навчання може бути використане й для зовнішніх груп громадськості як додаткове джерело інформації про університет, його викладачів, прогресивні методики навчання. Університети можуть власними силами організовувати читання дистанційних онлайн-семинарів чи цілих циклів лекцій, що привернуть увагу активних і спраглих до знань широких аудиторій, а не лише абітурієнтів і їхніх батьків. Ця ідея прекрасно вписується в LLL-концепцію (Life Long Learning – англ. «безперервне навчання протягом життя»), на відміну від університетів третього віку, не вимагає безпосереднього відвідування занять слухачами.

У цьому контексті цікавою практикою кооперації вищих навчальних закладів у сфері масового навчання є дистанційні курси. Вони мають національну чи регіональну специфіку, що логічно впливає з традиційних мовних ареалів і територіальної зумовленості зацікавлень людей. Найвідомішим таким проектом, безсумнівно, є американська платформа

Coursera, започаткована Стенфордським університетом, до якого пізніше доєдналися інші навчальні заклади США, проте й в інших частинах світу існують подібні своєрідні освітні конгломерати, які до того ж ініційовані урядами відповідних держав (FUN – у Франції, NPTEL – в Індії, MexicoX – у Мексиці).

Для вивчення реальної практики використання Інтернет-PR в іміджуванні університету Інститутом соціальних досліджень Національного університету «Острозька академія» проведено комплексне дослідження цього складника діяльності зазначеного університету, що включало аналіз офіційного сайту університету, його сторінки в популярній соціальній мережі Facebook і каналу на Youtube.

Меню офіційного сайту містить кілька блоків інформації: «Університет (інформація про структуру університету, його історію, контакти, новини та події); «Факультети» (детальний опис специфіки факультетів і спеціальностей університету); «Вступ» (блок, цільовою аудиторією якого є абітурієнти, які можуть знайти інформацію про приймальну комісію та правила прийому); «Наука» (про наукові праці, наукові збірники й наукові досягнення); «Ресурси» (інформація про бази даних і можливості університету); «Корисне» (пункти «допомога», «пошук», «мапа сайту», «студентські організації» та «панорамний тур», який особливо привертає увагу до академії пересічного відвідувача сайту). Для зручності на сайті деяка інформація поділена по блоках за різною цільовою аудиторією: для абітурієнтів, студентів, викладачів і випускників. Університет має офіційний канал на порталі Youtube. Станом на 1 березня 2017 року він налічував 8750 переглядів, 612 підписників за загальної кількості – двадцять відеороликів. У цей самий період сторінка у Facebook налічувала 1800 підписників, 1577 уподобань сторінки. Зважаючи на те що кількість студентів стаціонару становить 3200 чоловік, така кількість є невеликою, адже, окрім власне студентів, життям університету можуть цікавитись викладачі, випускники, партнери тощо. Проаналізувавши наповнення сторінки, можемо пояснити таку ситуацію з кількістю підписників: 100 постів (проаналізовано 619 постів з 1 березня 2016 року до 1 березня 2017 року) є фактично продубльованою інформацією з офіційного сайту. При цьому текстово інформація не зазнавала істотних змін. Однак формат викладу для офіційного сайту повинен бути адаптований під неформальний стиль соціальної мережі. У цьому випадку технологія SMM реалізована схематично і прямолінійно. Фактично відсутні елементи інтерактиву на сторінці, хоча на безпосереднє питання до адміністратора групи відповідають протягом доби (згідно з результатами експерименту за принципом «секретного покупця», проведеного 4–12 березня 2017 року).

Висновки з проведеного дослідження.

Інтернет-PR є елементом стратегічних комунікацій сучасних організацій, що передбачають комунікацію з різними групами громадськості за допомогою мережевих Інтернет-технологій. Вони характеризуються полілогічністю, інтерактивністю, глобальністю і швидким отриманням зворотного зв'язку порівняно з традиційними засобами PR-діяльності. Основними формами Інтернет-PR є WEB-PR, NET-PR та ONLINE-PR, що відрізняються різним ступенем активності й залученості цільових груп громадськості до спільних з організацією комунікативних практик. Проаналізувавши конкретні засоби кожної із цих категорій мережевих PR-технологій, з'ясували, що найпопулярнішим засобом Інтернет-PR є офіційний сайт вищого навчального закладу. Він є базовим комунікативним вузлом, структуруючи та організовуючи інформаційне поле організації. На наш погляд, одним із найперспективніших інструментаріїв Інтернет-PR в іміджмейкінговому аспекті є застосування Е-навчання для зовнішніх груп громадськості, що позиціює вищий навчальний заклад як через окремих особистостей викладачів, так і через цікаві та інформаційно насичені курси. Проаналізувавши використання Інтернет-PR у комплексі стратегічних комунікацій на прикладі Національного університету «Острозька академія», виявили активне, проте не завжди послідовне оптимальне використання можливостей позиціонування університету в глобальній мережі, зокрема потребує вдосконалення комплекс SMM з урахуванням специфіки спілкування в соціальній мережі.

Перспективи подальших досліджень. Використання Інтернет-PR є частою, однак не завжди систематично й методично продуманою практикою. Вищі навчальні заклади активно використовують корпоративні сайти, проте SMM ними застосовується часто хаотично або навмання. Незважаючи на те що є кілька наукових досліджень ролі офіційних сайтів в іміджуванні університетів, інші засоби Інтернет-PR фактично залишаються поза увагою українських дослідників. З огляду на викладене, ця проблема потребує комплексних і системних досліджень, на основі яких буде запропоновано структурні моделі Інтернет-PR вищих навчальних закладів, критерії та методи оцінювання ефективності застосування форм Інтернет-PR, крос-культурного порівняння комунікативних соціальних PR-практик вищих навчальних закладів в Україні та світі. Подальшого розвитку, а отже, і теоретичного осмислення потребує практика масових дистанційних онлайн-курсів, що не лише сприяє формуванню позитивного іміджу університету, а й підвищує загальну культуру, комунікативну компетентність та обізнаність значної частини суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ілляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 4. Т. 2. С. 64–74.
2. Калашнікова Л.В. Інтернет-сайти вищих навчальних закладів як інноваційні канали комунікації в умовах формування інформаційного суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Харків, 2005. 20 с.
3. Карпенко Ю.М. Імідж вищого навчального закладу: основні складові та проблеми формування. Науковий вісник Полісся. 2015. № 1. С. 118–124.
4. Мінченко О. Українців знову 9 млн на Facebook. URL: <http://watcher.com.ua/2017/09/28/ukrayintsiv-znovu-9-mln-na-facebook> (дата звернення: 27.06.2018).
5. Раєвська О., Гриневич Л. Формування іміджевої політики університету: методичне підґрунтя. Соціальна відповідальність бізнесу і адміністрації – створення інноваційного управління: монографія / за заг. ред. В. Дучмала, Т.П. Несторенко, Т. Покуси. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2015. 330 с.
6. Тихомирова Є. Проблеми формування іміджу освітнього закладу. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19311-problemi-formuvannya-imidzhu-osvitnogo-zakladu.html> (дата звернення: 08.07.2018).
7. Уилкокс Д.Л. Как создавать PR-тексты и эффективно взаимодействовать со СМИ. Москва: Консалтинговая группа ИМИДЖ-Контакт: ИНФРА-М, 2004. 761 с.
8. Azoury Nehme, Daou Lindos, Khoury Charbel El. University image and its relationship to student satisfaction – case of the Middle Eastern private business schools. International Strategic Management Review. 2014. V. 2. I. 1. P. 1–8.
9. Cornelissen Joep, Thorpe Richard. Measuring a Business School's Reputation: Perspectives, Problems and Prospects. European Management Journal. 2002. V. 20. I. 2. P. 172–178.
10. Haig Matt E-PR: The Essential Guide to Public Relations on the Internet. London: Kogan Page Publishers, 2000. 166 p.
11. Phillips David, Young Philip. Online public relations: a practical guide to developing an online strategy in the world of social media. Porthcawl: JS Typesetting Ltd., 2009. 274 p.
12. Breakenridge Deirdre K. PR 2.0: New Media, New Tools, New Audiences. New Jersey: FT Press, 2008. 304 p.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ І ЗАПОБІГАННЯ ЇМ

TOLERANCE AS A WAY FOR SOLVING AND PREVENTING CONFLICTS

У статті порушується проблема конфлікту в різних сферах суспільного життя, і саме толерантність сприяє вирішенню соціальних проблем, які провокуються в соціумі. У сучасному світі, що стрімко рухається, треба знаходити найбільш прийнятні толерантні практики для вирішення конфліктів. Аналізується поняття «толерантність», установлюються її межі застосування. Пояснюється, чому в різних типах суспільств загострювалася проблема толерантності в чітко визначених сферах суспільного життя.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, конфлікт, толерантні практики, вирішення конфлікту, запобігання конфлікту.

В статье поднимается проблема конфликта в различных сферах общественной жизни, и толерантность способствует решению социальных проблем, которые провоцируются в социуме. В современном мире, который стремительно движется, надо находить наиболее принятые толерантные практики для разрешения кон-

фликтов. Анализируется понятие «толерантность», устанавливаются ее пределы применения. Объясняется, почему в разных типах обществ обострялась проблема толерантности в четко определенных сферах общественной жизни.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, конфликт, толерантные практики, решение конфликта, предупреждение конфликта.

The article raises the problem of conflict in various spheres of social life and tolerance contributes to solving social problems that are provoked in society. In today's rapidly moving world, one needs to find the most accepted tolerant practices for resolving conflicts. The understanding of the concept of "tolerance" is analyzed, its limits of application are established. It explains why the problem of tolerance in clearly defined spheres of public life was aggravated in different types of societies.

Key words: tolerance, intolerance, conflict, tolerance practices, conflict resolution, conflict prevention.

УДК 316.647

Шевель І.П.

к.соц.н., доцент,
заступник декана факультету
міжнародних відносин
Київський національний університет
культури і мистецтв

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко зростає і призводить до різноманітної кількості конфліктів. У соціумі з'являється багато соціальних груп, які, незважаючи ні на що, постійно відстоюють і висловлюють свої інтереси, що суперечать інтересам влади, доходить аж до конфліктних ситуацій.

Поняття толерантності формувалося протягом багатьох сторіч, ще із західної цивілізації, і цей процес є проблемою сьогодення. Різні значення терміна надають науковці, але в наш час вивчення та підходи до вирішення цієї проблеми потребують нових засобів і соціологічних підходів.

Коли людина ставить перед собою цілі, вона не повинна забувати, що існують різні цінності в суспільстві, які сприймаються різними людьми по-різному, і не треба доводити свою мету до конфлікту. Поставити питання: яка ціна загострення конфлікту? Тому вирішення ситуації визначається в тому, що кожна людина чи група, спільнота може захищати свої інтереси будь-якими засобами та вирішувати їх сучасним і культурно-цивілізованим способом. Основною проблемою напруженості в суспільстві є невміння шукати рішення щодо вирішення соціальних конфліктів [1].

Наше століття дуже стрімко розвивається, навколишнє оточення, кругозір розширюються, і виникає незбіг поглядів, інтересів, цінностей, що призводить до суперечок і конфліктів.

Цією машиною, яка заводить усіх у такий вир, є Інтернет, соціальні мережі, такі як Фейсбук, Інстаграм тощо. Натепер можливо купувати товари, проводити конференції, цікавитись життям друзів і бути далеко один від одного, в будь-якій частині світу. Усе це можна робити не виходячи з дому, офісу тощо. Це на перший погляд добре, все це зроблено для покращення та полегшення життя людей у суспільстві, але, як показує багаторічний аналіз, це також розводить усіх у різні боки й породжує нові труднощі та конфлікти. Тобто якщо з кимось чи з чимось не погоджуються, то просто перестають в он-лайн спілкуватися, це в кращому випадку, а то й напишуть критичний пост у Фейсбук чи Інстаграм, де на масову аудиторію це спрацює як негатив. У соціальних мережах можна висловити весь свій негатив, загострити ситуацію, написати наклеп, недостовірну інформацію тощо.

Це породжує взаємодію матеріальних систем, за Дж. Уррі, таких як, по-перше, глобальні взаємозв'язки системи («Samsung», «Coca Cola», «Bosch» тощо), по-друге, глобальні системи (гроші, автомобілі, Internet тощо).

Сторони, які перебувають у конфлікті, як правило, не поступаються один одному, хочуть бути на висоті перемоги, їм важко знайти шляхи вирішення конфліктних ситуацій та узгодження рішень, тому можливий шлях вирішення конфлікту для обох сторін – це застосування толерантності до опонентів.

Толерантність визнається як повага до думок партнера, готовність сприймати інших такими, як вони є, і взаємодіяти на основі взаємної згоди до досягнення спільного результату. Толерантність досягається шляхом порівняння з інтолерантністю, яка характеризується нетерпимістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика толерантності завжди була й буде залишатися важливим напрямом наукових соціологічних досліджень різних учених. Суттєвий інтерес становлять праці сучасних українських учених: Є. Головахи, А. Хижняка, О. Петрова, А. Ручки, В. Танчера, В. Паніотто, Н. Паніної, В. Бакірова, І. Попова, М. Паращевіна та ін. Вагомий внесок у вивчення появи толерантності в конфліктах зробили зарубіжні соціологи Чиказької школи в 1920-ті роки: Г. Зіммель, Р. Парк, Е. Берджесс, А. Смолл, Л. Гумплович, Дж. Локк. Поле їхнього вивчення становить конфлікт як найважливіше джерело соціальних змін. Джерела конфлікту вони бачать у самій природі людини та відмінностях культур. Отже, конфлікт може проявлятися в різних видах, від жорстокої боротьби до переговорного процесу. У такому випадку можемо побачити толерантну поведінку, її межі.

Постановка завдання. У дослідженні автор намагається проаналізувати й дослідити роль толерантності у вирішенні конфліктів і запобіганні їм, розкрити прийоми та підходи запобігання соціальним конфліктам і конфліктним ситуаціям, вивчення соціальних конфліктів і конфліктних ситуацій у соціологічному пізнанні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи події в Україні за останні роки, ми можемо бачити високу напруженість, ризики нової соціальної конфліктності. Стає необхідність урегулювання цих напружень і поведінки саме через толерантність. Соціологи намагаються вивчити цю проблему, і перед ними постає питання визначення позиції толерантності. Г. Зіммель вважається першим, хто ввів у науковий обіг термін «соціологія конфлікту», він стверджує, що конфлікт – нормальна й винятково важлива форма суспільного життя, яка сприяє інтеграції, зміцнює принципи та норми соціальної організації, принципи толерантності можуть нормально існувати в розв'язку суспільної поведінки [2].

Недостатньо знати прийоми запобігання конфліктам, треба відчувати конфлікти і грамотно, доцільно застосовувати прийоми врегулювання конфліктів і запобігання їм, від цього багато чого залежить, наприклад, орієнтуватися в конфліктній ситуації, аналізувати обставини, з ким і в якій ситуації використовувати ті чи інші прийоми, застосовувати толерантність для запобігання конфлікту. Для запобігання конфлікту потрібно визначити основні критерії толерантності:

- Визначити, до якої стадії зарахувати конфліктну ситуацію – до конфліктної чи передконфліктної, щоб нормально вийти із цієї ситуації, а не завести ситуацію в глухий кут.

- З розумінням ставитися до опонента й намагатися зрозуміти його, якщо з ним склалася конфліктна ситуація, то проявити толерантність до його іншої думки й поведінки.

- Керуватися стриманістю й не виявляти агресивність до опонента, уникати передконфліктну ситуацію.

- Бути морально готовим до співпраці та компромісу.

- Спілкуватися з людьми.

- Зберігати конструктивність, не застосовувати упередженість, забобони, расизм, націоналізм (до людини як представника іншої культури, національності, статі).

- Не проявляти насильство, залякування, образи, експлуатацію, дискримінацію тощо [2].

Толерантність чи, іншими словами, нетерпимість має приховану позицію, дуже рідко має відкриту форму спілкування та поведінки.

Вивчення теоретичних підходів до соціальної взаємодії толерантності потребує оптимізації та актуалізації факторами: по-перше, поставити толерантність як дефіцит культурної норми, пошук форм соціальних відносин в умовах полікультурного суспільства; по-друге, розробки теоретичних підходів і соціальних технологій застосування, підвищення толерантності в усіх сферах суспільного життя; по-третє, діагностика толерантних практик, застосування прикладних методів між соціальними групами для вивчення суперечностей в умовах поглиблення соціальних нерівностей; по-четверте, вивчення нових толерантних та інтолерантних практик для регулювання соціальної поведінки спільнот.

Існують величезні ризики в умовах інтолерантності. Процес толерантності виходить із процесу глобалізації, де на сучасному етапі формується процес соціальної глобалізації, що призводить до конфліктної взаємодії й появи нових інтолерантних практик.

В умовах сьогодення значення інтолерантних практик диктує соціум, формуються нові засоби контролю над інтолерантними практиками.

С. Гантінгтон у теорії зіткнення цивілізацій описує міжкультурну взаємодію в умовах глобалізації. У його теорії не існує взаєморозуміння взаємовідносин між культурами, і це призводить до їх зіткнення [3].

У теорії про макдональдизацію Дж. Рітцер описує ситуацію відриву від сталих, традиційних ідентичностей. Отже, глобалізація стає особливістю сучасної культури, підсилюється її взаємодія між різними суспільствами, де населення до різних культурних категорій ставиться негативно. За таких позицій суспільства його стан стає більш схильним до

конфліктного, і тому для суспільства це може дорого коштувати. Саме завдяки соціологічним дослідженням ми можемо стверджувати, що стан толерантності більш раціональний за стан інтолерантності, і визначити, яка його ціна, як цей стан може з часом змінюватися. Якщо подивитися ще з історичних аналізів, то на перший погляд інтолерантність може змінюватися в кращий бік.

Толерантність у конфліктних ситуаціях реалізується в повсякденному житті, завдяки різним групам, індивідам громадянського суспільства, для вирішення конфліктів.

Інтолерантність у суспільстві позначається як несприйняття чужої думки, неприпустима поведінка, це скоріше використовується як психологічна ситуація й негативне ставлення в конфліктній ситуації. Це явище набирає обертів у сучасному суспільстві, наприклад, соціально-психологічне напруження, поширення злочинів, тероризму, різне релігійне бачення, різні цінності орієнтації, погане ставлення до людей похилого віку, до людей з фізичними вадами тощо. На противагу поняттю «інтолерантність» стає поняття «толерантність», що в соціології трактується як делікатність, прихильність до іншого, доброта, доброзичливість.

Толерантність – це не універсальне явище, її соціальна культура в українському суспільстві вимірюється даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України з 1992–2016 роки. Дані моніторингу дають нам змогу з'ясувати такі показники: а) рівень національної толерантності; б) рівень дискримінації; в) рівень захисту особистої території, особистого простору [4].

Вивчаючи ознаки міжнаціональних відносин і випадки дискримінації, можемо констатувати, що останніми роками простежується «скачок» національної толерантності в кращий бік. Респондентам було поставлено запитання: «Чи доводилось Вам стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо українців?» За даними моніторингу у 2016 році, ніякої дискримінації щодо українців не відчули 88%; щодо росіян – 90%, щодо євреїв – 95%; а ті, хто вважають, що відбувалися утиски та дискримінація стосовно них, становлять дуже малий відсоток: 11,9% – до українців, 9,7% – до росіян, 3,9% – до євреїв [4]. Це демонструє високий рівень психологічної значимості населення України.

Стосовно поставленого питання «Чи допустили б ви представників іншої національності в сім'ю, коло друзів, сусідів, колег по роботі» мешканцям України, а також стосовно відвідувачів-туристів точиться найбільше дискусій у науковому просторі. У 2016 році більшість респондентів допустила б їх як близьких друзів: 10,6% – американців, 15,3% – білорусів, 13,5% – самих же українців. Це свідчить про

те, що самі ж українці наслідують зразки нових форм поведінки та переконань. За даними моніторингового дослідження, найбільший відсоток становить те, що респонденти б допустили як сусідів: 24,2% – білорусів, 17,5% – угорців, 14,7% – грузинів, 15,1% – євреїв, 16,8% – кримських татар, 15,7% – молдаван, 15,8% – росіян [4]. Простежується тенденція, статистично стала щодо всіх національностей. Отже, ми можемо зазначити високу толерантність українського соціуму за кількісними показниками тих, хто обирає власні позиції щодо терпимості.

За таких умов можуть виникати конфлікти цінностей, ідей, людей, які мають різні погляди, але, як видно, український народ має добро творчі погляди щодо своїх сусідів. Проте третина респондентів нашого суспільства має інші переконання, і це нормальне явище для розвитку соціальних змін суспільства.

Ще один цікавий момент – те, що українці стримано ставляться до своїх односельців, які розмовляють російською мовою в колі родини, і друзів, це становить 32,2% за 2016 рік. Але якщо порівняти з попередніми роками, то в 2013 році це становило 37,9%. Тобто простежується невеликий спад у думках респондентів. Переважно українською мовою спілкується майже половина опитаних. Як видно з динаміки відповідей, то це стабільна позиція респондентів: у 2008 році – 42%, у 2010 році – 41,7%, у 2012 році – 42,9%, у 2014 році – 43,2%, у 2016 році – 42,2% [3]. Отже, позиція толерантності займає протягом багатьох років в українському суспільстві лідируючу позицію.

Ментальність нашого населення формує толерантний тип мислення, який ми можемо спостерігати в сьогоденні.

У сучасному українському світі процес толерантності залежить від культурних, соціальних традицій, від того, як ставляться люди один до одного, до рівня загальної культури. Сьогодення створює поле для переоцінки сприйняття толерантності й інтолерантності.

Соціальну поведінку можемо ще назвати толерантно-соціальною поведінкою, яка визначає види нерівності та її сприйняття. Це гарно простежується. Коли люди перебувають в одному соціальному середовищі, а мають різний соціальний статус, то сприйняття один одного теж різне. Виникає соціальна нерівність, породжена різними причинами, яка співвідноситься із соціальною толерантністю. Толерантності потребують слабкі групи, а сильні використовують толерантність як перевагу свого становища. На фоні соціального статусу й економічної нерівності серед слабких виникає інтолерантна поведінка. Тому толерантність може з'являтися як на локальному, так і на глобальному рівнях. Пересікаються «глобальне» – «локальне», «ми» – «вони», цей термін увів Р. Робертсон [5].

На думку автора, толерантність, яка спрямована на врегулювання соціальної взаємодії в специфічних регіонах чи на національному рівні, застосовується шляхом переговорів. Вивчаються настрої мешканців того чи іншого регіону, жителі цих регіонів повинні бути повідомлені про соціальні проблеми, аналізується регіональна робота влади. Усі ці позиції потрібно направити на розвиток толерантності в регіоні чи державі.

Як показано вище в дослідженнях соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, протистояння можуть мати одні й ті самі ознаки, це національний, мовний, релігійний, соціальний статус, економічне становище, все усвідомлюється індивідом, проводиться паралель між іншими.

Співвідношення «я – ти», «я – інші» відіграє велику роль у самоідентифікації особистості на будь-яких рівнях. Формується погляд між ідентичністю й конфліктом, а толерантність якраз і повинна проходити через ідентичне сприйняття себе [5].

Толерантні практики такі не стали в наш час, вони сильно впливають на теоретичне визначення цього поняття. З появою нових соціальних реалій його кордони мають глобальні масштаби. Зміни інтересів, поглядів, цінностей призводять до проблем толерантності й породжують інтолерантність. У конфліктну епоху сучасності треба позицію толерантності підтримувати з боку держави, регіонів, локального середовища, щоб не призводити до конфліктних ситуацій і їх наслідків.

Для вдалого функціонування толерантних практик треба посилити соціальний захист населення й захист прав людини. Толерантні практики спрямовують на підсилення міжособистісного спілкування на всіх рівнях, діють через владу, тоді населення відчує підтримку й поводитиметься толерантно. З'явиться культура толерантності.

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення поняття толерантності саме з позиції конфлікту викликане потребою сучасного стану українського суспільства. Для зміцнення суверенності й національної єдності громадян толерантність є одним із ключових напрямів для українського населення, наприклад, безвізовий режим, відкриття кордонів, уподобання різних культурних форм, цінностей, навичок співпраці. З наданням таких можливостей з'являється змога розширити кругозір і зберегти власну національну самобутність і патріотизм. Тобто саме толерантність відіграє важливу роль у складній сучасній ситуації для побудови взаємовідносин і взаємодій як у межах країни, так і за її межами. Толерантні й інтолерантні відносини проявляються саме з етнічного боку, з боку національного характеру. Толерантність є найважливішою умовою миру і злагоди в державі, сім'ї, колективі та суспільстві. Соціальні відносини сучасності постійно змінюються, породжуючи то гармонію, перевагу, а то зіткнення інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ручка А., Танчер В., Шевель І. Класичні та неокласичні соціологічні теорії. Житомир: Рута, 2016. 104 с.
2. Міріманова М.С. Конфліктологія. Москва: Видавничий центр «Академія», 2003.
3. Федотова В.Г. Хорошее общество. Москва: Прогресс – Традиция, 2005. 544 с.
4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / головні редактори: д. екон. н. В.М. Ворона, д. соціол. н. М.О. Шульга. Випуск 3 (17). Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. 550 с.
5. Мазлиш Б. Глобальное и локальное: понятия и проблемы. Социс. 2006. № 5. С. 23–31.
6. Хижняк А.В. Лабиринты толерантности: монография. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2014. 160 с.

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

TYPOLOGICAL PECULIARITIES OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN CONDITIONS OF TRANSITIONAL UKRAINIAN SOCIETY

Організаційна культура як складова системи соціального управління може бути розглянута на макро-, мезо-, і мікрорівнях адаптаційного процесу в умовах транзитивного (перехідного) суспільства. На макро-рівні організаційна культура виступає як ціннісно-нормативна система організаційно-управлінських відносин в межах певного суспільства або держави, з одного боку, і як складова системи соціального управління тоталітарного, авторитарного і демократичного типу. Макрорівень існування організаційної культури передбачає вплив ментальних і архетипних чинників, а також глобалізації в політичному, економічному і соціокультурному аспектах. Мезорівень існування організаційної культури представляє собою ціннісно-нормативний вимір організаційно-управлінських відносин в державному, комерційно-приватному і громадському секторах організації суспільства, а її тип і структурно-функціональні особливості в певній мірі детерміновані типом організаційної культури суспільства або держави. В політичній сфері перехідний період пов'язаний із поняттям «демократичний транзит»: формування ліберально-демократичної політичної системи, демократизація владно-громадських відносин, розвиток інституціонального громадянського суспільства; в економічній сфері – перехід до ринкових економічних відносин; розвиток соціально орієнтованої економіки; в соціокультурній сфері – зміна ціннісних систем, виникнення нових соціальних груп і класів, формування соціальних практик нового типу. Такі процесуальні характеристики транзитивного суспільства відповідають демократизації всіх сфер суспільного життя: розбудові соціальної держави, організаційна культура якої базується на якісних нових ціннісних принципах. Проаналізовано різні типології організаційної культури в контексті сучасних соціальних трансформацій, критеріями яких виступають: індивідуалізм – колективізм; дистанція влади; прагнення уникнути невизначеності; зовнішній – внутрішній контроль; організаційна ефективність; орієнтація на владу, роль, завдання, особистість. Доведено, що в умовах транзитивного українського суспільства формування адаптивної моделі і типу організаційної культури на всіх рівнях слід розглядати в контексті переходу від авторитарного типу соціального управління до демократичного типу, а процес формування її адаптивних типологічних властивостей можна представити як поступове пристосування до умов демократичного транзиту через ускладнення і підвищення здатності структурних елементів організаційної культури виконувати свої функції.

Ключові слова: перехідне (транзитивне) суспільство, організаційна культура, соціальне управління, тип організаційної культури, авторитарна організаційна культура, демократична організаційна культура.

Организационная культура как составляющая системы социального управления может быть рассмотрена на макро-, мезо- и микроуровнях адаптационного процесса

в условиях транзитивного (переходного) общества. На макроуровне организационная культура выступает как ценностно-нормативная система организационно-управленческих отношений в пределах определенного общества или государства, с одной стороны, и как составляющая системы социального управления тоталитарного, авторитарного и демократического типа. Макроуровень существования организационной культуры предполагает воздействие ментальных и архетипических факторов, а также глобализации в политической, экономической и социокультурной аспектах. Мезоуровень существования организационной культуры представляет собой ценностно-нормативный измерение организационно-управленческих отношений в государственном, коммерческо-частном и общественном секторах организации общества, а ее тип и структурно-функциональные особенности в определенной степени детерминированы типом организационной культуры общества или государства. В политической сфере переходный период связан с понятием «демократический транзит»: формирование либерально-демократической политической системы, демократизация властно-общественных отношений, развитие институционального гражданского общества; в экономической сфере – переход к рыночным экономическим отношениям; развитие социально ориентированной экономики; в социокультурной сфере – изменение ценностных систем, возникновение новых социальных групп и классов, формирования социальных практик нового типа. Такие процессуальные характеристики транзитивного общества соответствуют демократизации всех сфер общественной жизнеустройства, развитии социального государства, организационная культура которой базируется на качественно новых ценностных принципах. Проанализированы различные типологии организационной культуры в контексте современных социальных трансформаций, критериями которых выступают: индивидуализм – коллективизм; дистанция власти; стремление избежать неопределенности; внешний – внутренний контроль; организационная эффективность; ориентация на власть, роль, задачи, личность. Доказано, что в условиях транзитивного украинского общества формирования адаптивной модели и типа организационной культуры на всех уровнях следует рассматривать в контексте перехода от авторитарного типа социального управления к демократическому типу, а процесс формирования ее адаптивных типологических свойств можно представить как постепенное приспособление к условиям демократического транзита через осложнения и повышение способности структурных элементов организационной культуры выполнять свои функции.

Ключевые слова: переходное (транзитивное) общество, организационная культура, социальное управление, тип организационной культуры, авторитарная организационная культура, демократическая организационная культура.

Organizational culture as a component of the social management system can be considered at the macro, meso, and micro levels of the adaptation process in the conditions of a transitive (transitional) society. At the macro level organizational culture acts as a value-normative system of organizational-managerial relations within a certain society or state, on the one hand, and as a component of the system of social management of a totalitarian, authoritarian and democratic type. The macro level of the existence of organizational culture implies the influence of mental and archetypal factors, as well as globalization in political, economic and socio-cultural aspects. The mural of the existence of organizational culture is a value-normative measure of organizational and managerial relations in the state, commercial, private and public sectors of the organization of society, and its type and structural and functional peculiarities are to some extent determined by the type of organizational culture of a society or state. In the political sphere, the transitional period is associated with the concept of "democratic transit": the formation of a liberal-democratic political system, the democratization of power and public relations, the development of an institutional civil society; in the economic sphere – the transition to market economy relations; development of a socially oriented economy; in the socio-cultural sphere – the

change of value systems, the emergence of new social groups and classes, the formation of social practices of a new type. Such procedural characteristics of a transitive society correspond to the democratization of all spheres of social life, the development of a social state whose organizational culture is based on qualitatively new value principles. Different typologies of organizational culture are analyzed in the context of modern social transformations, the criteria of which are: individualism – collectivism; power distance; the desire to avoid uncertainty; external – internal control; organizational efficiency; orientation to power, role, task, personality. It is proved that under conditions of a transitive Ukrainian society the formation of an adaptive model and the type of organizational culture at all levels should be considered in the context of the transition from the authoritarian type of social management to a democratic type, and the process of formation of its adaptive typological properties can be represented as a gradual adaptation to the conditions of democratic transit through complications and increasing the ability of the structural elements of organizational culture to perform their functions. **Key words:** transitive (transitive) society, organizational culture, social management, type of organizational culture, authoritarian organizational culture, democratic organizational culture.

УДК 316.77

Кравченко Н.Ю.,
аспірантка кафедри соціології
та соціальної роботи
Класичного приватного університету

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки виникає необхідність вивчення проблеми особливостей моделей і типів організаційної культури, що обумовлюється активними соціальними змінами, що відбуваються в світі. Ці зміни викликають до життя нові «правила гри» соціальних суб'єктів, визначають нові тренди розвитку сфер життєдіяльності суспільства. В умовах глобальних трансформацій, що не мають чітких прогнозних орієнтирів, організації вимушені адаптуватися до нових умов і вибирати оптимальні для себе стратегії поведінки. Організаційна культура стає при цьому одним з інструментів управління даним процесом, а це визначає необхідність відповідності її ключових компонентів новітнім тенденціям в управлінні, їх гнучкість, адаптивність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційна культура як соціальне явище є предметом наукових досліджень багатьох вчених в сфері менеджменту, соціології управління, соціології організацій, серед яких можна виділити наступних: Е. Атос, Ч. Барнард, Р. Моран, Р. Паскаль, Т. Пітерс, Г. Саймон, Ф. Селзник, Р. Уотермен, Ф. Харріс, М. Луї, А. Петтігрю, С. Роббінс, Е.Шейн, М. Семікіна І. Сіменко, О. Харчишина, О. Шубін та інші. Важливе значення для вивчення організаційної культури мають праці, присвячені загальному аналізу соціальних змін, трансформації, модернізації (Л. Беляєва, Є. Данилова, П. Штомпка, В. Ядов та ін.); змінам соціальної структури і напрямків соціальної мобільності (Т. Заславська, Н. Тихонова, М. Черниш); ціннісній динаміці в транзитивному (або перехідному) суспільстві, що реформується (А. Здравомислов, Ю. Левада,

Г. Ділігенський, Ю. Козирєв). Вітчизняними науковцями підкреслюється роль організаційної культури у формуванні сучасної моделі соціального управління. Мова йде перш за все про роботи таких вчених, як: Ю. Палеха, В. Кудін, Д. Задихайло, О. Кибенко, Г. Назарова, Г. Коржов, В. Городяненко, В. Полторак, І. Попова, В. Подшивалкіна, М. Туленков, А. Яценко, Л. Хижняк, Б. Нагорний та ін. Моделі і типології організаційної культури досить ретельно розглянуто в працях Р. Акоффа, К. Баннікової, М. Бурке, К. Каммерона, Ф. Тромпена-арса, М. Туленкова, Р. Харрісона, Р. Хофштеда, Е.Шейна, однак, на нашу думку, уваги потребує дослідження типологічних особливостей організаційної культури як складової соціального управління в умовах перехідного (транзитивного) українського суспільства.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати сучасні дослідження в сфері типологізації організаційної культури як складової соціального управління в контексті соціальних трансформацій в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організаційна культура розглядається в сучасній соціологічній науці насамперед як соціальне явище. Так, Х.Шварц в характеристиці організаційної культури виділяє наступне: 1) це комплекс переконань і базових уявлень членів організації, 2) вони впливають на формування норм і цінностей організації, і 3) визначають паттерни поведінки індивідів в організації [15]. Дослідник Г.Хофстед сутністю організаційної культури називає колективне програмування думок, що і відрізняє організацію і її членів від інших [14]. Провідний науко-

вещь в сфері дослідження організаційної культури Е. Шейн визначає її як систему цінностей і переконань, сукупність принципів і схем вирішення проблем зовнішньої адаптації і внутрішньої інтеграції працівників [13]. Їх наслідують Д. Елдрідж і А. Кромбі, також зазначаючи, що «під культурою організації варто розуміти унікальну сукупність норм, цінностей, переконань, образів поведінки тощо, які визначають спосіб об'єднання груп і окремих особистостей в організацію для досягнення поставлених перед нею цілей» [8, с. 70]. Таким чином, в працях наведених авторів сутнісною особливістю організаційної культури виступає ціннісно-нормативна система впорядкування соціальної взаємодії індивідів і соціальних груп, що відображає соціокультурну сферу суспільства, в якому існує організація.

На таких же позиціях ґрунтуються визначення організаційної культури й українських вчених. Так, М. Семикіна розглядає організаційну культуру «як сукупність визначених цінностей, норм і моделей поведінки, що декларуються, поділяються й реалізуються на практиці керівниками підприємств і персоналом, доводячи свою ефективність у процесі адаптації до потреб внутрішнього розвитку підприємства й вимог зовнішнього середовища» [9, с.197]. І. Сіменко визначає організаційну культуру як сукупність морально-етичних цінностей, переконань, правил, що організують поведінку працівників з метою забезпечення ефективного функціонування підприємства в межах даної організаційної структури [10].

Отже, організаційна культура виступає як соціальне явище і притаманна будь-яким організаціям, інтегральним і базовим утворенням якої є сукупність ціннісних уявлень і переконань, які виступають екстраполяцією ціннісної структури суспільства взагалі, тому існуючі в суспільстві ціннісно-нормативні консистентні зразки управлінсько-організаційних відносин відображаються в організаційній культурі організацій всіх секторів суспільства: державного, комерційно-приватного і громадянського.

Структурно-функціональні особливості організаційної культури багато в чому визначають і її типологію. В соціології організацій існує достатньо багато підстав для типології організаційних культур. Так, Р.Хофшted виділяє типи організаційної культури, що побудовані на значних відмінностях в поведінці менеджерів та спеціалістів різних країн, зумовлених національною культурою, а також залежністю від місця в організації, професії віку та статі. Сумуючи найважливіші відмінності, Р.Хофшted виділив 4 аспекти, які характеризують організацію: індивідуалізм – колективізм; дистанція влади; прагнення уникнути невизначеності; маскулінізм – фемінізм [14]. Відносно цих характеристик і встановлено типологію ор-

ганізаційних культур, за якою виділяють такі види: 1) індивідуалістична організаційна культура є субкультурою, яка заснована на цінностях особистого досягнення і пов'язана перш за все з цілями-орієнтаціями. Це означає, що цілі-завдання можуть бути повністю прийняті членами організації тільки в тому випадку, якщо вони позитивно співвіднесені з цілями-орієнтаціями. Мотивація індивідів в індивідуалістичній організаційній культурі спрямована в першу чергу на підвищення особистого престижу члена організації і задоволення його особистих потреб; 2) колективістська організаційна культура в цілому орієнтована на групову діяльність, тобто цінності і норми цієї культури пов'язані з ідентифікацією індивідів з організацією або своєю групою в організації. Тут групи будуються на принципі схожості цінностей, норм; сильно розвинений внутрішньогруповий контроль; обмежений індивідуалізм; члени організації працюють тільки в групах або командах; 3) культура з високим рівнем дистанції влади передбачає директивний стиль управління, значний розрив між керівниками та звичайними працівниками; 4) культура з низьким рівнем дистанції влади характеризується демократичним стилем управління, доступністю керівників, високою кваліфікацією робітників; 5) культура з низьким рівнем уникнення невизначеностей – полягає у готовності персоналу жити сьогоdnішнім днем, відображає прагнення працівників працювати у невеликих організаціях; має стійку мотивацію в досягненні цілей; 6) культура з високим рівнем уникнення невизначеностей характеризується турботою працівників за майбутнє, характерна для великих організацій, де звертають увагу на кар'єру спеціалістів; 7) «чоловіча» культура організації – відображає домінування чоловіків в будь-якій ситуації. Основна цінність в житті – успіх, прагнення до незалежності, перевага логіки при прийнятті рішень; 8) «жіноча» культура організації – передбачає, що стать не впливає на кар'єрне зростання працівників. Основна цінність – якість життя, прагнення до солідарності, перевага інтуїції при прийнятті рішень. Переважання кожного із параметрів і визначає існуючу модель і тип організаційної культури.

Ще одним представником емпіричного аналізу типологізації організаційних культур є голландський дослідник Ф.Тромпенаарс, який проаналізував більше 60 тис. анкет від респондентів з 100 країн і виділив наступні параметри, які можна застосовувати при аналізі організаційних культур: універсалізм-партікулярізм (загальність – розділеність); досягнення – походження (аскрипція); індивідуалізм – колективізм; афективність (емоційність) – нейтральність; конкретність – дифузність (особливість –

розмитість); зовнішній – внутрішній контроль; тимчасова перспектива (які цінності людей в плані часу); довготривала – короточасна перспектива, минуле – сьогодення-майбутнє; секвенсивна – синхронна (одночасна – послідовна) [3]. По відношенню до навколишнього середовища Ф.Тромпенаарс ділить культури на внутрішньо і зовні керовані.

Р.Харрісон, називаючи організаційні культури «ідеологіями організацій», запропонував розділяти їх залежно від орієнтацій на: 1) владу – конкурентні, реагуючі швидше на особисті якості, чим на досвід; 2) людину – узгоджене, відкидаюче контроль керівництво; 3) завдання – що роблять акцент на компетентності; 4) ролі – що роблять акцент на прихильності букві закону, законності і бюрократії [3]. У такій класифікації відображена орієнтація на ключові ресурси, які цінні для організації і дозволяють їй досягати поставлених цілей. У цій інтерпретації, з точки зору К.Баннікової, важливим стає не просто звернення уваги на ключові орієнтації організації, але їх кореляція з домінуючими цінностями в суспільстві. Адже будь-яка організація є відкритою системою, яка в різних формах взаємодіє із зовнішнім середовищем, і збіг ціннісних основ такої взаємодії представляється принципово важливим [4, с. 12].

Ще одна інтерпретація розглянутих критеріїв представлена в роботах Е.Шейна. Він виділяв наступні чотири типи організаційної культури: 1) культура влади – це культура, при якій влада зосереджена в руках декількох людей і заснована на їх здібностях; така культура, як правило, має тенденцію до підприємництва; 2) рольова культура – це культура, при якій влада урівноважена між лідером і бюрократичною структурою; у ній ролі і правила чітко визначені; 3) культура досягнень – це культура, при якій робиться акцент на мотивації і прихильності і високо цінуються дія, ентузіазм і порив; 4) підтримуюча культура – це культура, при якій люди вносять свій внесок в загальну справу з відчуття прихильності і солідарності. Для взаємин характерні довіра і взаємність [13]. Очевидно, що в представленій класифікації значний акцент робиться на мотиваційному чиннику. Безумовно, використання такого акценту розширює можливості типологізації організаційних культур.

Слід зазначити, що теоретичне осмислення типів організаційних культур з часом знайшло тенденцію до інструменталізації: у її рамках організаційні культури класифікувалися не просто по абстрактних характеристиках і критеріях, а в прив'язці до діяльності організації. До такого роду типологій можна віднести типологію К.Каммерона. Він виділяє чотири головних типи культури організацій і пропонує для цього критерії організаційної ефективності [6]: 1) ієрархічна культура – такий культури можна інте-

грувати і координувати завдання і функції, підтримувати одноманітність продукції і послуг, тримати під контролем персонал і виконувати їм роботи. Ключовими цінностями успіху є чіткі лінії розподілу повноважень по ухваленню рішень, стандартизовані правила і процедури, механізми контролю і обліку; 2) ринкова культура – стрижньовими цілями, які домінують в організаціях з такою культурою, є конкурентоспроможність і продуктивність. Вони досягаються, завдяки акценту на зовнішніх позиціях і контролю; 3) кланова культура характеризується цінностями і цілями, які поділяють всі члени організації, згуртованістю, співучастю, індивідуальністю. Організація тримається разом, завдяки відданості і традиції. Успіх визначається в термінах здорового внутрішнього клімату і турботи про людей; 4) адхократична культура, в якій провідними виступають новаторські і випереджаючі час рішення. Головна мета адхократії – прискорювати адаптивність, забезпечувати гнучкість і творчий підхід до справи в ситуаціях, для яких типові невизначеність, двозначність і / або перевантаження інформацією. На нашу думку, саме такий тип організаційної культури найбільш прийнятний в умовах транзитивного українського суспільства.

Слід зазначити, що організаційна ефективність стала лише першим параметром інструментального типу, покладеним в основу типології організаційних культур. Так, М.Бурке запропонував в якості параметрів для аналізу організаційної культури взаємодію із зовнішнім середовищем, розмір і структуру організації, мотивацію персоналу [5]. Т. Дейл і А. Кеннеді виділяють як параметри класифікації рівень ризику і швидкість отримання зворотного зв'язку. На підставі поєднання цих параметрів виділені такі типи організаційної культури, як: 1) культура високого ризику і швидкого зворотного зв'язку (у найбільшій мірі характерна для індустрії розваг, поліції, армії, будівництва, управлінського консалтингу, реклами); 2) культура низького ризику і швидкого зворотного зв'язку (організації по збуту, магазини роздрібної торгівлі, компанії по обчислювальній техніці, високі технології, підприємства масової торгівлі споживчими товарами, компанії по страхуванню життя); 3) культура високого ризику і повільного зворотного зв'язку (нафтові компанії, архітектурні фірми, виробники товарів виробничого призначення, авіаційні компанії, комунальні служби); 4) культура низького ризику і повільного зворотного зв'язку (страхування, банківська справа, фінансові послуги, будівельні суспільства, урядові департаменти) [5]. Р. Акофф аналізував культуру організацій на основі двох параметрів: ступінь залучення працівників до встановлення цілей в групі / організації і ступінь залучення працівни-

ків до вибору засобів для досягнення поставленої мети. На підставі порівняння даних параметрів їм виділено чотири типи організаційної культури з характерними відносинами влади: корпоративний, консультативний, «партизанський» і підприємницький [2]. Виходячи з наведених типологій можна сказати, що види організаційної культури залежать від різних базових основ типологізації, а тому одну й ту ж організацію можна класифікувати за різними підставами.

В умовах трансформаційних змін, що відбуваються в економіці та суспільстві, в організаціях доцільно застосовувати такі типи організаційних культур, що найкраще у системі відносин зорієнтовані на реалізацію місії, досягнення цілей і стратегії організації з одночасною орієнтацією на захист й розкриття професійних та творчих можливостей персоналу. З одного боку організаційна культура визначає особливості функціонування організації в рамках конкретної держави (з власним менталітетом і ціннісно-смісловою структурою масової свідомості), а з іншого – вона сама схильна до впливу загальносвітових тенденцій глобалізації, зміни про роль організації в житті суспільства, формальних правил, які диктуються державі з боку міжнародних суспільних і фінансових інститутів.

Описуючи сучасний стан суспільства, часто говорять про нього, як про перехідне суспільство, що модернізується, трансформується або транзитивне. Коли розглядається поняття «перехідне» або «транзитивне» суспільство, маються на увазі не лише трансформаційні зміни в посткомуністичних суспільствах, тобто перехід від тоталітаризму до демократії, але й перехід від традиційного до сучасного суспільства, як процес модернізації. В.Агранович, узагальнивши ряд досліджень, виділила атрибутивні ознаки транзитивного суспільства: «нестійкість, нерівномірність протікаючих в ньому соціальних процесів, як правило, необоротних по своєму характеру... тимчасовий характер транзитивного суспільства... вірогідність, альтернативність, багатоваріантність розвитку.. швидкість протікаючих в транзитивному суспільстві процесів породжує стан соціальної нестабільності; відсутність цілісності, повноти властивостей і ознак соціальних форм відносин... історична «індивідуальність» кожного транзитивного суспільства, пов'язана із специфікою історичного часу, в якому відбуваються перехідні процеси і з яким пов'язані відмінності в початкових і кінцевих станах транзитивного суспільства...» [1, с.54]. В даному підході транзитивність суспільства пов'язується із соціальною нестабільністю і зміною ціннісних систем.

Поширеним у застосуванні сьогодні є термін «перехідний період». Саме такого підходу

дотримується сучасний дослідник М.Михальченко. «Перехідний період», на його думку, означає перехід від нескордированих, часто суперечливих, хаотичних владних впливів на різні сфери суспільного життя до проведення чітко вивіреного відповідального політичного курсу [7, с.22]. Автор визначає риси перехідного суспільства: слабка й неконсолідована політична влада; – слабка, малоефективна судова система; стагнація процесу становлення нової структури громадянського суспільства; зростання люмпенізованих і маргінальних соціальних груп; різкі зміни в орієнтаціях на системи цінностей та ідеалів [7, с.23]. Таким чином, розвиток суспільства в перехідний період пов'язаний з руйнацією традиційного способу життя, усталених соціальних практик, моральних норм і цінностей.

Отже, сучасні підходи до визначення особливостей транзитивного суспільства представлені тезою про процес ціннісних змін в політичній, економічній і соціокультурній сферах суспільства, які знаходять своє відображення в структурно-функціональних і типологічних особливостях організаційної культури.

Організаційна культура як складова системи соціального управління може бути розглянута на макро-, мезо-, і мікрорівнях адаптаційного процесу в умовах транзитивного (перехідного) суспільства. На макрорівні організаційна культура виступає як ціннісно-нормативна система організаційно-управлінських відносин в межах певного суспільства або держави, з одного боку, і як складова системи соціального управління тоталітарного, авторитарного і демократичного типу. Макрорівень існування організаційної культури передбачає вплив ментальних і архетипних чинників, а також глобалізації в політичному, економічному і соціокультурному аспектах. Мезорівень існування організаційної культури представляє собою ціннісно-нормативний вимір організаційно-управлінських відносин в державному, комерційно-приватному і громадському секторах організації суспільства, а її тип і структурно-функціональні особливості в певній мірі детерміновані типом організаційної культури суспільства або держави. В межах мезорівня функціонування організаційної культури впливовими факторами її особливостей виступають: форми взаємодії влади і суспільства, сформованість соціальної ринкової економічної системи і ступінь розвитку інституціонального громадянського суспільства. І, на мікрорівні розглядається організаційна культура окремої організації, установи і підприємства, тип і структурно-функціональні особливості якої мають більшу варіативність, але в загальному тренді також детерміновані особливостями організаційної культури певного сектору і суспільства в цілому.

В умовах транзитивного українського суспільства формування адаптивної моделі і типу організаційної культури на всіх рівнях слід розглядати в контексті переходу від авторитарного типу соціального управління до демократичного типу. На думку М.Туленкова, основою авторитарної системи управління виступає груповий (корпоративно-олігархічний) інтерес суб'єктів соціального управління [12, с. 199]. В процесі перетворення авторитарної системи соціального управління на демократичну виникає певний перехідний порядок організації даної взаємодії, а також і певний перехідний тип системи соціального управління, яку М.Туленков, назвав псевдоліберальною (чи квазіліберальною) системою управління [12, с. 234]. Аналізуючи стратегію переходу від авторитарного до демократичного суспільства, ряд дослідників правомірно, на наш погляд, стверджують, що між ними можуть бути проміжні системи, які скоріше слід віднести до напівдемократичних, ніж до насправді демократичних [11, с. 48]. Саме така перехідна система соціального управління, на наш погляд, має місце в сучасному українському суспільстві, а організаційна культура поєднує в собі ознаки авторитарної і демократичної культури. У процесі перетворення авторитарного порядку організаційної культури і взаємодії на демократичний виникає перехідний тип порядку цієї взаємодії та перехідний тип системи соціального управління – псевдоліберальна (чи квазіліберальна) система соціального управління.

Соціально-управлінський порядок цієї системи, що визначає організаційну взаємодію суб'єктів управління різних рівнів, виникає внаслідок «розмивання» загальнокорпоративних норм авторитарної системи управління. Цей порядок характеризується сукупністю якостей старого авторитарного порядку і народжуваного нового демократичного порядку. Він поєднує в собі загальнодержавні та «місцеві», відносно незалежні форми корпоративної влади та їхні еліти, що взаємодіють між собою з приводу реалізації своїх групових інтересів. Завдяки цьому утворюються управлінські структури з двома якісно різними та суперечливими типами соціальної залежності – груповою, що має авторитарний характер, і суспільною, що відбиває демократичний характер, жодна з яких у псевдоліберальній системі управління не має переваги [12, с. 253-254].

Таким чином, організаційна культура в умовах перехідного періоду відображає ціннісно-нормативну систему організаційно-управлінських відносин як авторитарного типу соціального управління, так і демократичного, а процес формування її адаптивних типологічних властивостей можна предста-

вити як поступове пристосування до умов демократичного транзиту через ускладнення і підвищення здатності структурних елементів організаційної культури виконувати свої функції.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, розглядаючи організаційну культуру як складовий елемент соціального управління на макрорівні (суспільство, держава), мезорівні (державний, комерційний, громадський сектори суспільства) і мікрорівні (організації, установи, підприємства як соціальні групові суб'єкти), можна зазначити, що в умовах перехідного українського суспільства типологічні особливості організаційної культури відображають процес переходу від авторитарного типу соціального управління до демократичного, причому формування адаптивної моделі організаційної культури залежить від внутрішньої інтеграції її суб'єктів і від зовнішнього впливу соціального середовища, визначаючи авторитарний, проміжний (псевдоліберальний) чи демократичний тип організаційної культури.

Організаційна культура як складова системи соціального управління може бути розглянута на макро-, мезо-, і мікрорівнях адаптаційного процесу в умовах транзитивного (перехідного) суспільства. На макрорівні організаційна культура виступає як ціннісно-нормативна система організаційно-управлінських відносин в межах певного суспільства або держави, з одного боку, і як складова системи соціального управління тоталітарного, авторитарного і демократичного типу. Макрорівень існування організаційної культури передбачає вплив ментальних і архетипних чинників, а також глобалізації в політичному, економічному і соціокультурному аспектах. Мезорівень існування організаційної культури представляє собою ціннісно-нормативний вимір організаційно-управлінських відносин в державному, комерційно-приватному і громадському секторах організації суспільства, а її тип і структурно-функціональні особливості в певній мірі детерміновані типом організаційної культури суспільства або держави. В межах мезорівня функціонування організаційної культури впливовими факторами її особливостей виступають: форми взаємодії влади і суспільства, сформованість соціальної ринкової економічної системи і ступінь розвитку інституціонального громадянського суспільства. І, на мікрорівні розглядається організаційна культура окремої організації, установи і підприємства, тип і структурно-функціональні особливості якої мають більшу варіативність, але в загальному тренді також детерміновані особливостями організаційної культури певного сектору і суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агранович В. Б. Инновации в транзитивном обществе: социально – философский анализ: дис... к. филос. н.: 09.00.11. Томск: 2007. 356 с.
2. Акофф Р. Планирование будущего корпорации. М. : Прогресс, 1985. 327 с.
3. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами. М. : ИНФРА-М, 2002. 328 с.
4. Банникова Е. Модели и типы организационной культуры в контексте современных социальных трансформаций. Соціологічні студії. 2015. № 1(6). С. 11-16.
5. Галкина Т. П. Социология управления: от группы к команде : учеб. пособие. М. : Финансы и статистика, 2003. 224 с.
6. Камерон К., Куинн Р. Диагностика и измерение организационной культуры : пер. с англ. СПб. : Питер, 2001. 320 с.
7. Михальченко М. Україна ХХІ століття: і знову пошук шляхів розвитку. Віче. 2001. № 1. С. 20-28.
8. Родин О. Концепция организационной культуры: происхождение и сущность. Менеджмент. М. : ТОО «Барма», 1998. № 7. С. 67–77.
9. Семикіна М. В. Еволюція організаційної культури на українських підприємствах: проблеми та протиріччя. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2009. № 6. С. 197–200.
10. Сіменко І. В., Белоусова І. М. Організаційна культура підприємства: лексико-семантичний аналіз змісту [Електронний ресурс]. Сталий розвиток економіки: всеукраїнський науково-виробничий журнал. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_3/55.pdf (дата звернення: 16.05.2019).
11. Туленков М. В. Організаційна впорядкованість систем соціального управління (модель соціологічного аналізу). К.: ІПК ДСЗУ, 2006. 102 с.
12. Туленков М. В. Теорія організаційної взаємодії: підручник. К.: ІПК ДСЗУ, 2011. 456 с.
13. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство. СПб.: Питер, 2007. 336 с.
14. Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. London : McGraw-Hill, 1991. 89 p.
15. Schwartz H., Davis S. Matching Corporate Culture and Business Strategy. Organizational Dynamics. 1981. Summer. P. 30-48.

Наукове видання

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 7

Коректура • О. Буркало

Комп'ютерна верстка • Ю. Семенченко

Формат 60x84/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 8,29. Ум.-друк. арк. 9,53.
Підписано до друку 01.10.2018. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.